

ОРУШТВО „СВЕТИ САВА“

ОРУШТВО „СВЕТИ САВА“

БРАТСТВО ХІ

Београд, 2007.

БРАТСТВО

Часопис Друштва „Свети Сава“

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Влаховић др Петар
Гавриловић Младен
Живојиновић др Драгољуб
Зупан Душан
Мршевић-Радовић др Драгана

Главни и одговорни уредник
Проф. др Злата Бојовић

Технички уредници
Оливера Јелић
Бојан Ђорђевић

Коректор
Јелена Ђорђевић

Издавач
Друштво „Свети Сава“

Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ Министарства вера
Републике Србије

Copyright 2007. by Društvo „Sveti Sava“

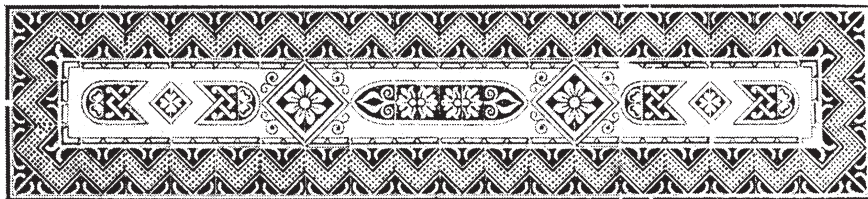
Штампа
Свети Сава
Ш Т А М П А

Тираж
300

Друштво „Свети Сава“ је током пролећа 2007. године организовало Трбину посвећену великим јубилејима српске историје и културе. Предавањима, која су одржана у историјама Друштва „Свети Сава“, обележене су значајне годишњице – осам векова од подизања манастира Жиче, обнова Пећке патријаршије, 150 година од рођења Уроша Предића и 90 година од подизања Тојличкој усипанка. Та предавања се објављују у овом броју „Брајсџа“.

Садржај XI књиџе „Брајсџа“ својим прилозима из области науке и културе, историје Друштва, редовним представљањем једне од средина српске дијаспоре, као и низом информација о животи и активностима Друштва, које преко своја сајта успоставља широку комуникацију са светом, одсликава у највећој мери природу и континуитет његовога рада у савременим условима.

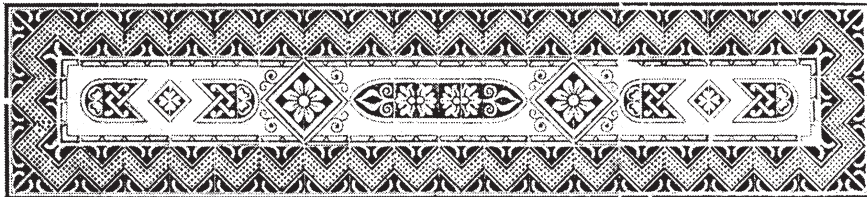
Уреднички одбор

САДРЖАЈ

Даринка Јеврић: ДЕЧАНСКА ЗВОНА.....	9
Недељко Радосављевић: ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА, ОД ОБНОВЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ ДО УКИДАЊА (1557–1766).....	11
Миодраг Јовановић: УРОШ ПРЕДИЋ(1857–1953)	35
Божица Младеновић: ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917. – ОСОБИТОСТИ И ЗНАЧАЈ У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ.....	41
Богдан Љ. Поповић: <i>НАЧЕРТАНИЈЕ</i> ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА	47
Драгољуб Р. Живојиновић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА 1941–1945.	65
Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ ИДОМ СВЕТОГ САВЕ	75
Зоран Ч. Вукадиновић: ХРАМ СВЕТОГ САВЕ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ.....	91
Слободан Кљакић: ХОЋЕ ЛИ НАУКА ПРЕТВОРИТИ ТРАВУ У МЛЕКО КАО ШТО ТО ЧИНИ КРАВА ИЛИ О МИХАЈЛУ ПУПИНУ (1858–1935)	107

Арсен Ђуровић: ДР ДРАГУТИН МИЈУШКОВИЋ – СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА И ХУМАНИСТЕ.....	119
СРБИ У СВЕТУ	
СРБИ У ШВАЈЦАРСКОЈ	141
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“	
Влад. Р. Петковић: УМЕТНОСТ У СРБИЈИ ЗА ВЛАДЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА	159
Душан Зупан: „СРБИЈА ДО ТОКИЈА“	163
Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2006.....	167
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“	171

ДЕЧАНСКА ЗВОНА

Ћутим,
вјековима ћутим твоје име,
слутим како ми послјије киша болујеш косу
и како од лелека звона занијемим и ослијепим.

Потом ни молитве не разумијем
кад падам у бездан за твојим челом.

Због тебе кћери јерусалимске
све чедне а удове јесу
и утве златокриле рањавају паучину,
снивају
како ти из образа кљују вино
и круне од руку дукате од чиста злата
невјестинске
чемерне кад у невакат дођу.

Руке ми под најдоњи камен дечански гњију:
ти светац и помор библијски
ти седми светогорски монах
ти мојих девет Југовића и бол царице Милице
љепота
што је не видјеше очи ни цара ни ћесара
нит младе Гојковице.

Походе ли те кћери јерусалимске,
љубави
руку само преко бока да ми пребациш
могла бих ја да цвјетам и бременим сваког
прољећа,
грло само дахом да ми додирнеш
могла бих ја дојити и девет Обилића
(леле ако залелечу дечанска звона
па ти се лик са фрескама помутити).

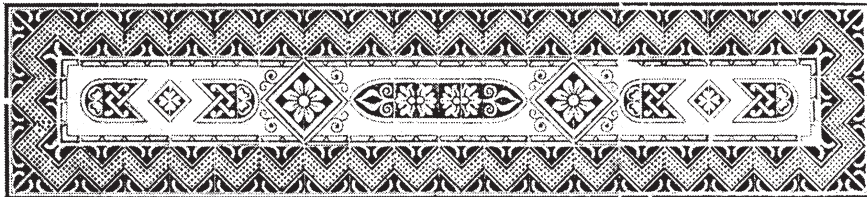
А понекад птица заборави лијет
остави гору и олтар сања
везиле му украду очи
на превару га преко ријеке преведу жедна
а крв би његова укротила све водопаде свијета.

А клијале су под бедемима неке очи
и завидјела ми Гојковица
за осјеку што дугујем крви;
грешна се дому враћам
са клетвом дечанских звона у ушима.

Прашћај љубави.

1970.

Даринка Јеврић
1947–2006

ПЕЊКА ПАТРИЈАРШИЈА, ОД ОБНОВЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ ДО УКИДАЊА (1557–1766)

Поводом 450 година од обнове Пећке патријаршије

Српска архиепископија као аутокефална црква основана је 1219, у време успона српске средњовековне државе. Њен оснивач био је Сава Немањић (Свети Сава Српски), архимандрит српског светогорског манастира Хиландара.¹ На оснивање ове цркве је, као и у случају осталих помесних православних цркава, утицала и геополитичка ситуација.

До тада, српске земље биле су под духовном влашћу Охридске архиепископије, аутокефалне цркве чији су поглавари себе сматрали за наследнике црквеног престола из времена цара Јустинијана, *Justiniana primaе*.² Али иако је имала свог поглавара и свој синод, ова

¹ Д. Богдановић, *Преображај српске цркве*, Историја српског народа I, Београд 1994, 316–317; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве I*, Београд, 1991, 71–72.

² Архиепископија *Justiniana primaе*, настала је у време императора Јустинијана I (527–565), а њен простор обухватао је готово цело Балканско полуострво, до тада под римским патријархом. Средиште ове цркве било је у Јустинијановом месту рођења, за које је са сигурношћу утврђено да није било на месту каснијег Охрида. М. Дринов, *Историјески преглед на Българската църква от самото и начало до днес*, Избрани съчинения II, София, 1971, 13–23; И. Снегаров, *История на Охридската архиеписко-*

црква никада није деловала без веће или мање контроле и утицаја Васељенске цариградске патријаршије, што се наставило и касније, у Османском царству.

Човек узорног монашког живота, али и великог политичког искуства, Сава Немањић је проценио прави тренутак да затражи аутокефалност српске цркве. Византијска престоница је 1204. пала у руке крсташа, и у њој је успостављено такозвано Латинско царство. Под владарима из династије Ласкарис, православна Византија је своју обнову отпочела у Никеји, где су били и ромејски цар Теодор I и васељенски патријарх Манојло. Истовремено, постојала и је грчка Епирска деспотовина у европском делу царства, чије су везе са Никејом биле веома слабе. У Епирској деспотовини, једина аутокефална црква била је Охридска архиепископија, којој је у то време на челу архиепископ Димитрије Хоматијан.³

Уобичајени поступак у православљу за доделу црквене самосталности, подразумевао је да се део цркве, који то из оправданих разлога жели, обрати *Мајци цркви* за дозволу и благослов.⁴ У својој молби *Мајци цркви* да Србији дарује аутокефалност, Сава Немањић спретно је заобишао Охрид, јер архиепископ Димитрије Хоматијан није био наклоњен тој идеји, и обратио се Великој цркви у Никеји, која му је одмах изашла у сусрет. У овом случају, изузетно лоши односи Епирске деспотовине и Никејског царства ишли су му на руку. Да је било другачије, Сава Немањић би вероватно тешко изборио аутокефалност српске цркве.⁵

Канонски, Сава је можда требало да се прво обрати Охриду, а не Никеји. Али, с обзиром на признату супрематију Велике цркве над Охридом у православној васељени, он ипак није направио грешку. *Мајка црква* у овом случају била је мајка свих помесних цркава, а њен патријарх поглавар васељенског православља.⁶

ийа-йаириаршия, од йаданейо и йод йурицие до неиною унищожение (1394–1767), София, 1995, 96.

³ Овој архиепископији припадале су и епархије у Србији. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1963, 396–419.

⁴ Г. Д.М., *Енциклопедија православља I*, Београд, 2002, 118.

⁵ Слијепчевић, *наведено дело*, 72; Богдановић, *наведено дело*, 317–320.

⁶ На законитости Савиног поступка инсистирали су и његови хагиографи, Доментијан и Теодосије, док је архиепископ Димитрије Хоматијан оштро протествовао, тврдећи да је установљење Српске архиепископије било неканонско. Слијепчевић, *наведено дело*, 73–80; Богдановић, *наведено дело*, 320.

Седиште Српске архиепископије прво је било у манастиру Жичи, а затим у Пећком манастиру. Њене границе поклапале су се са границама српске државе. Како су се ове границе померале, померала се и надлежност српског архиепископа. У тренутку оснивања, Српска архиепископија деловала је само у границама државе краља Стефана Првовенчаног.⁷ Касније, крајем XIII и почетком XIV века, све територије на југу и југоистоку које су у својим ратовима освојили краљ Милутин и краљ Стефан Дечански (Кроја, Железник, Скопље, Велбужд, Штип...), по аутоматизму су припојене тој цркви.⁸

У време успона Србије под Стефаном Душаном, црква у Србији је 1346. проглашена за патријаршију а њен поглавар, архиепископ Јованикије I, за патријарха. Оправдање за овај чин Стефан Душан нашао је у чињеници да је и његова држава постала заједница старих и освојених територија, насељених различитим народима.⁹ Угледајући се на већ постојећи бугарски преседан, Душан је желео да се крунише за цара, а то крунисање требало је да обави црквени поглавар у највишем рангу патријарха. Како то васељенски патријарх сигурно не би учинио, излаз је пронађен у успостављању Српске патријаршије.¹⁰ Овај чин, међутим, није добио благослов Велике цркве. Патријарх Калист II је после 6 или 7 година анатемисао учеснике Сабора на коме

⁷ По Богдановићевом мишљењу, Сава је рукоположио 8 епископа, што значи да је у земљи било толико епархија. Касније, њихов број је растао. Богдановић, *наведено дело*, 317; Како сматра Слијепчевић, тачан број епископија није поуздано утврђен, а било их је између 7 или 12. Слијепчевић, *наведено дело*, 89–91.

⁸ О освајањима краља Милутина и краља Стефана Дечанског, као и о црквеном уређењу опширније: Љ. Максимовић, *Почеци освајачке ђолићике*, Историја српског народа I, 437–448; С. Ћирковић, *Унутрашња ђолићика Краља Милућина*, Историја српског народа I, 464–475; Исти, *Владавина Стефана Уроша III Дечанског*, Историја српског народа I, 496–510. У Ћустендилу (Велбужду), српски владари подигли су и једну цркву, која је управо објекат значајних рестаураторских и конзерваторских радова.

⁹ У својим освајањима на југу Стефан Душан је проширио власт на целу Албанију (изуев анжујског Драча), Македонију, Серску област, Епир, Тесалију, Свету Гору. Српско царство изашло је на обале Коринтског залива. Пошто је *ђсђђогариђ целим царсђвом Романије*, Душан је тежио царској универзалној титули у пуном њеном значењу. М. Благојевић, *Идеја и стварност Душановђг царевања*, Историја српског народа I, 526.

¹⁰ Српска патријаршија је, уз сагласност Бугарске патријаршије и Охридске архиепископије, као и заједнице светогорских манастира, проглашена најкасније априла 1346. Слијепчевић, *наведено дело*, 160–161; Благојевић, *наведено дело*, 527.

је одлука о проглашењу патријаршије донета, али то није променило ништа у стању на терену.¹¹

У погледу црквено-административне поделе, у Душаново време је дошло до првог већег одступања од раније праксе да се црквене области подударају са границама држава. Поједине митрополије Велике цркве припојене су Српској патријаршији (Мелничка, Филипејска, Веријска, Серска...) али нису протерани сви грчки епископи, већ само они који су својим отпором новом стању стварали проблем српским властима. Међутим, духовна власт Васељенске патријаршије над манастирима Свете Горе никада није доведена у питање, а сам Душан пристао је да се његово име у службама помиње тек после имена ромејског цара. Простор Охридске архиепископије је остао готово потпуно недирнут. Један од разлога за такву одлуку цара Стефана Душана свакако је био и тај што се град Охрид, средиште те цркве, нашао у Српском царству.¹²

Ни на западном ободу српске државе стари принцип такође није важио. Православни верници у областима припојеним Краљевини Босни, остали су под духовном влашћу српског архиепископа, односно патријарха. Али, ова ситуација се ипак битно разликовала од претходне. Босна је у то време имала већинско православно становништво, по етничкој припадности српско, а државом је управљала српска династија Котроманића. Није, такође, постојала никаква Босанска православна црква, којој би се православни у тој држави потчинили.

По отпочињању постепеног распада српског царства, земље које је Душан припојио поново су у погледу црквене јурисдикције враћене у претходно стање. Штавише, пошто је Охрид био прво црквено средиште на Балкану које је пало под османску власт (1385), земље које су постепено освајане од Османлија припајане су Охридској архиепископији. У исто време, тежиште српске црквене делатности помера се, упоредо са државним институцијама, ка северу, где се гради низ цркава и манастира. Тај процес повлачења ка северу отпочео је убрзо по слому српске војске на Марици (1371), и трајао је до коначног слома Српске деспотовине 1459, односно смрти последњег српског

¹¹ Слијепчевић, *наведено дело*, 167. Благојевић, међутим, сматра да је Калист II анатемисао српску цркву и српског цара 1350. Благојевић, *наведено дело*, 530. Велика црква скинула је анатему са Српске патријаршије 1375.

¹² Слијепчевић, *наведено дело*, 165–166. Могуће је да су управо мере којима је Душан ове епархије присајединио српској цркви изазвале анатему Калиста II.

патријарха Арсенија II 1463.¹³ Српска црква је, дакле, четири године надживела Српску деспотовину.

Припајање српских епархија Охридској архиепископији вероватно није било регулисано посебним османским ферманом. Оно се готово подразумевало само по себи јер је Охридска архиепископија у том тренутку већ била консолидована под османском влашћу, економски је такође била стабилна, а земље које је обухватала нису биле разорене као тек освојени простор Деспотовине. Када је Арсеније Други умро, вероватно није било ни Синода, нити је могао да се састане сабор архијереја који би изабрали новог патријарха.

Охридска црква је, насупротив томе, имала стабилну структуру. Она је по високом клеру била углавном грчка, али по структури верника све више словенска. Током XV века у Охриду нико није постављао никакве препреке када је у питању употреба српскословенског језика у богослужењу. Словенски преписивачки књижевни центри се развијају, а у првој половини XVI века јављају се и мале манастирске штампарије. Само у току XVI века, на српском ентитичком простору преписано је или штампано чак 700 различитих издања богослужбених књига.¹⁴ У земљама где су живели Срби, поново је успостављена уређена мрежа епархија, на челу којих су често били архијереји словенског порекла. Није било никаквих присилних масовних исламизација становништва неких области, манастирска братства се постепено опорављају, а поједини храмови имали су имања ослобођена плаћања харача и испенце.¹⁵ Средином XVI века, по угледу и богатству су се међу српским манастирима нарочито истицали Пећки манастир и Милешева.¹⁶

¹³ У овом случају, то правило није се односило на епархије Васељенске патријаршије. Бројне епархије ове цркве налазиле су се у Малој Азији, која је (изузев Трапезунта) крајем XIV века потпуно била у османским рукама, а византијски цар постао је обичан султанов вазал. Сем тога, Охрид се готово увек са великом пажњом односио према Великој цркви, и тешко да би узурпирао неку од епархија на које је она полагала легитимно право. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, 165–166.

¹⁴ Слијепчевић, *наведено дело*, 281–288.

¹⁵ Б. Ђурђевић, *Положај и улога српске цркве*, Историја народа Југославије II, Београд 1960, 98–101; Исти, *Улога цркве у стварању историје српског народа*, Сарајево, 1964, 104–122.

¹⁶ Млетачки бајло Катарина Зен је 1550, на пропутавању за Цариград, у Милешеви затекао 50 монаха и једног епископа. Мелхиор Сејдлиц је шест година касније у њему видео 60 монаха, скромно одевених, који су водили чист и умерен живот, други бајло, Камило Контарини је 1581. тврдио да Милешева има 80 монаха. Њихов савре-

У припајању српске цркве Охридској архиепископији није, дакле, било никаквог насиља, нити је ико у скоро окупираној Србији томе пружао било какав отпор. Штавише, поступак Охридске цркве није био непознат. У православном свету подразумевало се да једна црква помогне да се на простору сестринске цркве, изложене различитим недаћама, успостави канонски поредак.¹⁷

Двадесетих година XVI века (1528) дошло је до сукоба смедеревског епископа Павла са охридским архиепископом Прохором. Овај сукоб био је под османском влашћу до тада незабележен у односима Охрида и српских архијереја. Али, циљеви ове буне у српској историографији нису увек исто тумачени. Једино што је са сигурношћу утврђено је то да је архиепископ Прохор, уз помоћ ауторитета светског православља, успео да 1541. коначно анатемисе и прогна Павла, који се после тога окренуо путовањима по словенском истоку.

Бранислав Ђурђев с правом је тврдио да претходно није постојао никакав акт о укидању Српске патријаршије и њеном припајању Охриду, али је превише смело закључио да је буна Павла Смедеревца била резултат намера Охридске архиепископије да самосталност српске цркве и формално укине. То његово мишљење прихватио је и Мирко Мирковић.¹⁸ Ђоко Слијепчевић био је, међутим, обазривији, тврдећи да после 1463. односи Охридске архиепископије и цркве на подручју Србије нису били у потпуности јасни, али да је сигурно да је под црквеном влашћу Охрида био велики део српских земаља.¹⁹ Радован Самарцић био је одређенији, тврдећи да је буна епископа Павла била покушај обнове српске цркве. Самарцић је, такође, исправно одбацио могућност да је претходно помињање појединих архиеписко-

меник, Стефан Герлах, тврдио је да у Пећком манастиру живи 100–150 монаха, који не само да обрађују велики комплекс земље, већ се баве и најразличитијим занатима. Слијепчевић, *наведено дело*, 284–285; Р. Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, Историја српског народа III/2, Београд 1993, 39–41.

¹⁷ Такве природе су, на пример, биле интервенције Васељенске патријаршије у Антиохији приликом расцепа око прихватања уније са Римом 1724, као и приликом именовања пећких патријараха 1691 и 1739. Runciman, *наведено дело*, 380–383.

¹⁸ Бранислав Ђурђев тврдио је да је непосредно пре буне архиепископ Прохор, највероватније преко грчког ренегата Ибрахим-паше, у то време великог везира, издејствовао укидање аутокефалне српске цркве. Б. Ђурђев, *Положај и улога српске цркве*, 100; Исти, *Улога цркве у историји српског народа*, 112–114; М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1557–1766)*, Београд, 1965, 66–69.

¹⁹ Слијепчевић, *наведено дело*, 292–297.

па у савременим изворима, попут *Ромиа зейскої*, била потврда постојања аутокефалне српске цркве.²⁰

Године 1532, на Сабору у Охриду на коме су учествовали и сви архијереји из северне Србије, Босне, Херцеговине и Црне Горе, па чак и Павле Смедеревац, архиепископ Прохор потврђен је у свом достојанству, део владика смењен, а сам Павле се покорио и примио на себе анатему уколико би поново сагрешио. Поред Павла, били су осуђени и архијереји који су га подржали, лесновски Неофит, кратовски Пахомије и зворнички Теофан.²¹

Међутим, Павле је у погодном тренутку успео да са престола збаци Прохора, који је чак био и утамничен, али је 1536. ослобођен. На новом Сабору, одржаном јуна 1541. у присуству антиохијског патријарха Михаила и јерусалимског патријарха Кирила, Прохор је однео коначну победу, а Павле је поново анатемисан и, овога пута коначно, уклоњен. Живот је наставио лутајући по свету, пре свега по Влашкој, Молдавији и Русији.²²

Када је реч о Српској патријаршији, закључак да је она по смрти Арсенија II једноставно угашена јер није изабран његов наследник, сигурно је исправан. Али, по питању захтева за обновом аутокефалности требало је бити много опрезнији него што су истраживачи овог периода српске историје били. Уколико су побуњени архијереји заиста хтели искључиво обнову српске цркве, поставља се питање шта су онда тражили на архијерејским саборима Охридске архиепископије који су расправљали о сукобу Павла Смедеревца с Прохором? То питање намеће се и због тога јер је утврђено да је у једном тренутку Павле чак успео да Прохора збаци са архијерејског престола и заузме његово место! Ако је циљ био само обнова аутокефалности, зар није било логичније да, искористивши тренутну превласт у Охридској цркви, уместо да заузима Прохорово место Павле наметне сабору канонски исправну одлуку о обнови српске цркве? Све ово отвара још једну могућност. *Није искључено да се у Охридској архиепископији једноставно водио сукоб око престола, или сукоб између грчких и словенских архијереја. А када је могућност словенизације врха Охридске*

²⁰ Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 22–26.

²¹ Ђурђев, *Положај и улога српске цркве*, 102; Исти, *Улога цркве у историји историји српског народа*, 115–117; Слијепчевић, *наведено дело*, 297–300; Претходно је, по наређењу васељенског патријарха Јеремије I, Прохор сазвао сабор још 1528, на коме је Павле осуђен. На том сабору, међутим, није било архијереја из северне Србије. Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 21–26.

²² Самарцић, *наведено дело*, 25–26; Слијепчевић, *наведено дело*, 300.

архиепископије пројала, њек онда се присијуило раду на обнови једне словенске, српске цркве.

Посебну улогу у обнови Пећке патријаршије, која је убрзо уследила, имао је трећи везир Порте, Мехмед Соколовић. Он је био један од све бројнијих везира српског порекла који у време Сулејмана II постепено односе превагу на османском двору. Захваљујући подршци овог везира, његов блиски рођак Макарије Соколовић, архимандрит Хиландара, успео је да 1557. добије ферман о обнови српске аутокефалне цркве, и постане њен први патријарх.²³

Занимљиво је било и то како су османске власти одредиле границе Пећке патријаршије. У том послу употребљени су различити критеријуми. На северу и северозападу углавном је поштован принцип подударности црквених са државним границама, па је граница Османског царства истовремено била и граница Пећке патријаршије. Западно од границе Османског царства, у Карловачком генералату Хабзбуршке монархије и у млетачкој Далмацији, православни Срби канонски су били неодвојиви део српске цркве, али су њихов положај и права у држави својим актима (*Statuta Valachorum*) уређивале хабзбуршке и млетачке грађанске власти. Део њих временом је прихватио унију са Римом, док су православни остали окупљени у Марчанској епархији, са седиштем у манастиру Ораховица. На североистоку и истоку, Пећка патријаршија се граничила са Молдовлашком аутономном митрополијом, која је постојала у румунским вазалним кнежевинама, Влашкој и Молдавији, са средиштем у Јашију.²⁴

Међутим, на југу и југоистоку, разграничење Пећке патријаршије са Васељенском патријаршијом и Охридском архиепископијом није могло бити извршено сагласно било каквим савременим државним границама, јер оне нису ни постојале, а границе османских админист-

²³ У историографији није са потпуном сигурношћу утврђен степен сродства Макарија Соколовића и везира Мехмеда Соколовића. Мада су неки аутори сматрали да је реч о рођеном везирином брату, преовладало је мишљење да се ради о најближем рођаку или синовцу, јер је готово цела везирова најужа породица исламизована. О томе опширније: Самарцић, *Мехмед Соколовић*, Београд, 1975, 106–111; Слијепчевић, *наведено дело*, 304–306; Ђурђев, *Улога цркве у стварању историје српског народа*, 122–123.

Покојни академик Милан Васић указао ми је, међутим, на један необјављени берад, који се чува у Истамбулском Архиву председништва владе, у коме се патријарх Макарије назива *везирином браћом*.

²⁴ Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 55–56; Слијепчевић, *наведено дело*, 337.

ративних јединица (пашалука и санцака) само су делимично уважене. На свом крајњем југу и југоистоку, Пећка патријаршија обухватала је северне делове Македоније, али и простор око Ћустендила и Самокова. Тај простор је административно обухватао две епархије, Бањску (Коласијско-Ћустендилску) и Самоковску. Краће време, Пећкој патријаршији припадала је и Софијска митрополија.²⁵

У поступку одређивања граница Пећке патријаршије, жеље становништва нису биле битан чинилац. Да су османске власти потпуно уважавале опредељења локалног становништва и његовог свештенства, вероватно би била обновљена и Трновска патријаршија, или би бар Видинска епархија, такође словенска по структури верника, ушла у састав Пећке патријаршије.²⁶

Одлучујућу улогу у одређивању граница Пећке патријаршије, османске власти су, изгледа, дале старим, средњовековним државним границама, или границама аутокефалних цркава које су престале да постоје. Тако је, на пример, Видинска митрополија, која у току средњовековног периода никада није била у саставу српске цркве, остала и после 1557. у границама Васељенске патријаршије, упркос апсолутној већини словенских верника.²⁷ Насупрот Видинској митрополији, простор око Самокова и Бање (Ћустендила), који је био у оквиру српске архиепископије још у време Краља Милутина и његовог наследника Краља Стефана Дечанског, 1557. додељен је Пећкој патријаршији.²⁸ Занимљиво је, такође, да промене државних граница

²⁵ Н. Радосављевић, *Епархије Бање (Ћустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији (1557–1766)*, Известия на исторически музей Кюстендил, том X, Кюстендил, 2006, 338.

²⁶ *Истио*, 339.

²⁷ Пре обнове Пећке патријаршије, хиландарски архимандрит Макарије Соколовић добио је ферман којим се хришћанска раја из *Румелије, Видина, Темнишвара и Босне и Херцеговине* ставља под султанову заштиту, чиме је практично обухваћен сав српски народ, али и део бугарског народа. Самарџић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 48–49. Тај ферман представљао је замишљени оквир обновљене српске патријаршије али он, као што се види, 1557. није потпуно реализован.

²⁸ *Истио*, 7–8. Краљ Милутин је, одмах по свом ступању на престо после абдикације свог брата, краља Драгутина, отпочео са освајањима ка југу и југоистоку. Већ исте 1282. преотео је од ослабљене Византије Скопље, Горњи и Доњи Полог, Овче Поље, Злетово и Пијанец у подручју Брегалнице. Максимовић, *наведено дело*, 439–440. Након победе војске Милутиновог наследника, српског краља Стефана Дечанског код Велбужда 1330, територија српске државе увећала се простором Штипа, Велеса, Просека и града Добруна. Ћирковић, *Владавина Стефана Уроша III Дечанског*, Историја српског народа I, 507–508.

и црквено-административне структуре, настале као резултат освајања српског цара Стефана Душана, нису имале никаквог утицаја на одређивање граница обновљене патријаршије у Пећи.²⁹

Патријаршија која је обновљена није носила назив *Српска*, већ *Пећка*. Име је добила по манастиру у коме је, још у време средњовековне српске државе, резидирао српски црквени поглавар. У њеним границама нашли су се обједињени готово сви Срби који су живели у Османском царству и они су, као што је то био случај са Васељенском патријаршијом, деловали као *de facto* засебан милет, на челу са патријархом. Али, као што је већ напоменуто, обновљена Пећка патријаршија простирала се и на делу бугарског етничког простора, око Самокова и Бање (Ћустендила).³⁰ Под њеном духовном јурисдикцијом били су и Срби у Хабзбуршкој монархији и Срби у млетачкој Далмацији, мада је млетачка власт инсистирала да они буду под филаделфијским епископом Васељенске патријаршије, који је резидирао у Млетачкој републици.³¹

У српској историографији обнова аутокефалности посматрана је као потпуно осамостаљење Пећи од Цариграда. Тачно је да је тиме постигнут висок ниво самосталности, али то није значило и потпуно отуђење од Васељенске патријаршије. Уосталом, аутокефалне цркве канонски нису ни стваране да би међу собом биле у сукобу, већ су настајале на принципима саборности и договора.

²⁹ Серска митрополија је тако остала у Васељенској патријаршији, иако ју је Стефан Душан припојио српској цркви. Зато се може претпоставити да су таквом обликовању црквених граница од стране османских власти допринеле примедбе и молбе Васељенске патријаршије и Охридске архиепископије, које су се на Порти могле појавити као противтежа српским захтевима. Радосављевић, *Епархије Бање (Ћустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији (1557–1766)*, 337–338.

³⁰ Међу верницима Пећке патријаршије, поред Срба је највише било Бугара, који су се у етничком смислу готово поистовећивали са њима, али и Влаха, Румуна, Цинцара и Грка по градским средиштима. Међу старинама Рилског манастира, највећег и најугледнијег у бугарским областима, сачуван је и један ферман од 24. фебруара (7. марта) 1742, из кога произилази да је и он у том тренутку, као ставропигијална лавра, био под директном јурисдикцијом пећког патријарха, иначе цариградског Грка, Јоаникија III Караце. *Турскије документи на Рилския манастирѣ*, превелъ и наредилъ Д. Ихчиев, София, 1910, 31–32.

³¹ У време обнове, Пећка патријаршија имала је око 40 епископа и митрополита, и исто толико епархија. Ђурђев, *Улога цркве у стварању историје српског народа*, 123; Слијепчевић, *Историја српске православне цркве I*, 314; Самарџић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 57–58.

Пећка патријаршија била је велика црква, која је имала бројније вернике од Антиохијске или Јерусалимске патријаршије, а уз потпуно везира словенског порекла могла је једно време деловати потпуно самостално. Стивен Рансиман увидео је занимљиву чињеницу да је Васељенска црква имала више проблема са словенским црквама Балкана него са Московском патријаршијом, која је била ван Османског царства. По њему, на ставове тих словенских цркава у знатној мери је утицала народносна структура клера и верника.³² Међутим он је указао и на нешто што је у српској историографији било готово потпуно запостављено: самосталност Пећи није била безусловна, јер је Макарију Соколовићу ферманом заповеђено *да буде под сѣарешинсѣвом свој браѣа, ѿаѣријарха у Цариграду*.³³

Основна начела деловања у Османском царству била су иста за Пећку патријаршију као и у случају Велике цркве. Али, за разлику од ње, Пећка патријаршија имала је вернике из претежно аграрног друштва балканских Словена. Међу њима није било слоја богатог трговачког патрицијата као у случају цариградских и других Грка. При Пећкој патријаршији нису постојале разгранате придворне службе које су установљене у Великој цркви, од којих су неке чак подразумевале и одређене спољнополитичке контакте.³⁴ Пећка патријаршија није имала ни разгранату мрежу школских институција у којима би свештенство стицало квалитетно образовање. Није било ни богатих и на двору утицајних *архонѣа*, ни патријаршијског суда пред који би Срби излазили са својим парницама и тиме заобилазили још једну инстанцу османских власти. Сем тога, средиште Пећке патријаршије било је далеко од престонице, па њени патријарси нису били тако благовремено информисани о општим збивањима у царству, попут васељенских патријараха. Међутим, поред лоших страна, постојала је и једна повољна околност такве ситуације. Деловање Пећке патријар-

³² Рансиман је погрешно Охридску архиепископију идентификовао као *словенску буѣарску*, што она потпуно није била ни по структури верника, а посебно не по високом свештенству. Њени поглавари и већина архијереја углавном су били Грци, записници Синода и комплетна администрација вођени су на грчком језику. Runciman, *наведено дело*, 379–380.

³³ *Исѣо*, 204.

³⁴ Васељенска патријаршија је 1490. чак успела да са Млетачком републиком склопи неку врсту конкордата о положају и правима православних на њеном подручју. У Млетачкој републици постојао је један архијереј Велике цркве (филаделфијски митрополит), као духовни старешина свих православних поданика, изузев Срба у млетачкој Далмацији. *Исѣо*, 198.

шије није било непосредно на увиду централних власти у Цариграду, и због тога су се у њој и могле рађати идеје о ослобађању од османске власти и ослоњу на хришћанске силе.

У време везира Мехмеда Соколовића, све до Дугог рата између Хабзбуршког и Османског царства 1593–1606, духовни живот у Пећкој патријаршији био је у сталном успону. Страни путописци затицали су манастире са бројним монашким братствима, стари храмови су обнављани, а нису били ретки ни нови (можда подигнути на рушевинама неких старијих),³⁵ истичу се штампарски, књижевни и преписивачки центри, скрипторијуми у којима се негује српскословенски језички израз...³⁶

Али, у последњој деценији XVI века, дошло је до прве велике конфронтације османских власти на једној, и појединих српских црквених личности на другој страни. Разлози за то били су вишеструки: у Османском царству преовладао је верски фанатизам, што се одразило на погоршање положаја цркве. Државни поредак установљен за време Сулејмана II постепено се деформисао, што је такође утицало да се безакоња према немуслиманима умноже. Сем тога, близина пограничних хабзбуршких области из којих су Срби позивани на устанак такође је имала утицаја.

Османске власти отпочеле су да на Пећку патријаршију гледају са више подозрења крајем XVI века, у време Дугог рата против Хабзбуршке монархије (1593–1606). У овом рату, Турцима је јуна 1593. код Сиска нанет први озбиљан пораз, после кога се код хришћанског становништва Балкана јавила нада у ослобођење од османске власти. А и саме хабзбуршке власти подгрејавале су такве наде и позивале Србе на устанак. Српски устанак у Банату, подигнут 1593, подстрекиван је и предвођен од вршачког владике Теодора Тиводоровића. По угушењу Банатске побуне, владика је ухваћен и жив одран, а Синан-паша, сераскер османске војске у овом рату, одлучио се на до тада незабележену одмазду према српском народу. На брдо Врачар поред Београда су из манастира Милешеве пренете мошти светог Саве, и спаљене на ломачи априла 1594.³⁷ Због овог устанка, и православни

³⁵ Највећи број фрушкогорских, као и славонских православних манастира, настао је управо током XVI и почетком XVII века. Ђурђев-Лебл, *Срем, Бачка и Банат*, Историја народа Југославије II, 189–192,

³⁶ Манастир Рача, у подножју планине Таре, постао је значајан преписивачки центар, у чијим скрипторијумима су на преписивању књига радиле десетине монаха. О њему опширније: С. Игњић, *Манастир Рача*, Ужице, 1997, *passim*.

³⁷ Самарџић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 67–73. О збивањима у Дугом рату (1593–1606) видети и: Ђурђев, Чубриловић, Тадић, *Народни јокеји и*

у осталом делу Балканског полуострва трпели су последице, оличене у глади, немилосрдном економском исцрпљивању немуслиманског становништва како би се снабдела војска на ратишту, и скрнављењу храмова.³⁸

У то време, Пењка патријаршија улази и у видокруг дипломатија хришћанских држава заинтересованих за Балкан, како Папске курије, тако и Хабзбуршке монархије и Шпаније Филипа II, па чак и неких италијанских држава (Милано, Мантова) чија је војна моћ у односу на Османско царство била веома скромна. Пењки патријарх Јован I, био је први поглавар ове цркве који је отпочео разговоре о приближавању са Римом. Римска курија јасно је стављала до знања да жели унију, али је патријарх избегавао јасан одговор на ту понуду, јер није ни имао намеру да је склопи. Његова комуникација са Римом била је прагматичне природе. Ставивши се у службу општехришћанске ствари, он је пре свега желео да обезбеди помоћ за рад на ослобођењу од османске власти, али није могао да добије никакве чврсте гаранције за то, па се од разговора са Римом одустало.³⁹

Деловање патријарха Јована Кантула није остало непознато османским властима, поготово зато што је и по склапању мира наставио да одржава своје контакте са западом. Године 1614. патријарх Јован је позван у Цариград, где је осуђен и обешен.⁴⁰

Уз реалну спознају да је ослобођење од османске власти у том тренутку било немогуће, Јованов наследник, патријарх Пајсије (1614–1647), вратио се на курс сарадње са државним властима, повратио њихово поверење, и тиме омогућио да се обнове пострадали храмови, стабилизује црквени поредак и духовна мисија несметано настави. Мрежа епархија тако је у целини сачувана.⁴¹ У његово време посеб-

устијанци крајем XVI и почетком XVII века, Историја народа Југославије II, 460–476.

³⁸ Слијепчевић, *наведено дело*, 323–328.

³⁹ О улози патријарха Јована Кантула у збивањима током Другог рата, а пре свега о његовим преговорима са Римом, контактима са шпанским краљем и хабзбуршким царем, као и са италијанским државама, опширније: Ј. Радонић, *Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950, 10–13; Слијепчевић, *наведено дело*, 322–328; Ђурђев, Чубриловић, Тадић, *Народни покрети и устијанци крајем XVI и почетком XVII века*, 474–476.

⁴⁰ Слијепчевић, *наведено дело*, 327; Самарџић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 72–73.

⁴¹ Апостолски визитатор Римске цркве, Франческо де Леонардис, известио је 1640. Конгрегацију за пропаганду вере у Риму да Пењка патријаршија има 42 епархије. М. Јачов, *Списи Конгрегације за проповидање вере у Риму о Србима I*, Београд, 1986, 652–653.

но је интензивирана обнова бројних манастира, и рад на књижевној и преписивачкој делатности. Српскословенска црквена књижевност тада је достигла свој зенит. Мудра политика патријарха Пајсија не само да је допринела очувању српског народа, већ је била и јака брана римокатоличкој прозелитској делатности.⁴²

За разлику од патријарха Јована, Пајсијев наследник, Гаврило I Рајић (1647–1655, погубљен 1659) отпочео је да се све више окреће Русији, у којој је, после Смутног времена (1598–1606), година ратова са Пољском и Татарима, отпочео период стабилизације под новом династијом Романових.⁴³ Гаврило Рајић био је први пећки патријарх који је отпутовао у Русију. На руску границу, у Путиваљ, стигао је 1. марта 1654, са великом пратњом. Због ратова са Пољском и епидемије куге, од које је страдало и многобројно свештенство, патријарх Никон и цар Алексеј примили су га тек фебруара 1655, богато га обдаривши. Заједно са антиохијским патријархом и неким грчким архијерејима, он је учествовао у саборским заседањима активно подржавајући Никона.⁴⁴ Када је фебруара 1656. на свој захтев отпутовао из Русије, уз образложење да жели да посети Христов гроб, није могао претпоставити да је, због његовог одсуства, већ изабран нови патријарх, рашки митрополит Максим.⁴⁵ У Цариграду је исте године, због веза са Москвом, погубљен васељенски патријарх Партеније. Јула 1659, патријарх Гаврило погубљен је у Бруси, где су се тада налазили и султан и велики везир, уз образложење да је *учествовао у завери са Московима*. Претходно је одбио понуду да прихватањем ислама спаси живот.⁴⁶ Гаврилова самоиницијативна активност није изазвала веће штете по Пећку патријаршију. Синод се избором новог патријарха Максима већ био одредио према његовим поступцима, па је и Гаврилова одговорност постала само лична. За своје поступке он је платио највишу цену, али је црква поштеђена, а њена стабилност очувана. Његов наследник,

⁴² Сам Пајсије био је искрени књигољубац, али и писац, познат по томе што је канонизовао цара Уроша и написао њему посвећену *Службу*, као и *Житије*.

⁴³ Ф. Дворник, *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд, 2001, 592–596.

⁴⁴ *Истио*, 609–615; Ф. Конт, *Словени II*, Београд, 1988, 540–543. Одлазак патријарха Гаврила имао је и политичку позадину. Он је био замољен од молдавског војводе Георгија Штефана да га измири са козачким хетманом Богданом Хмељницким. Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 89–92.

⁴⁵ Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 92.

⁴⁶ *Истио*, 93.

патријарх Максим, вратио се на Пајсијев пут, и за Пећку патријаршију наставило се мирно, стабилно раздобље њене историје.

Управо у време када су се на Васељенском престолу патријарси смењивали врло често⁴⁷, у Пећкој патријаршији било је сасвим супротно. Патријарси су се смењивали знатно ређе, а нови су често именовани тек после смрти свог претходника. Од 1557, када је Пећка патријаршија обновљена, до 1614, када је на престо дошао патријарх Пајсије Јањевац, променило се седам патријараха и сви су, изузев Макарија Соколовића и Јована Кантула (1592–1613), патријарховали до смрти.⁴⁸ Током седамнаестог века, на патријаршијском престолу се после Јована Кантула променило свега пет патријараха, што је у поређењу са Великом црквом одраз велике унутрашње стабилности и кохезије.⁴⁹ И касније, све до 1737, патријарси су дуго остајали у својим звањима.⁵⁰

Један занимљив пример из времена патријарха Мојсија Рајовића, говори колико је у Пећкој патријаршији било тешко симонијом доћи до патријаршијског положаја, насупрот сасвим различитим примерима у Великој цркви. Године 1718, богати светогорски калуђер Тимотеј успео је да за новац прибави некакав бераг, и отпочне да управља

⁴⁷ Од 1595. до 1695. била је 61 промена на васељенском престолу, а у XVIII веку свега 31. Runciman, *наведено дело*, 201.

⁴⁸ Прва 4 патријарха били су из породице Соколовића: Макарије (1557–1571, умро 1574), затим његов синовац Антоније, до тада херцеговачки митрополит (1571–1575), Герасим, такође њихов блиски рођак (1576–1586), и Саватије (1586), који је умро непосредно по устоличењу. После њега, следили су патријарси Јеротеј (до 1591), Филип (1591–1592) и Јован Кантул (1592–1614). Макарије се повукао због старости 1571. Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 50–51, 63–64. Патријарх Јован Кантул је због свог антитурског деловања и контаката са хришћанским државама и Римом 14. октобра 1613. обешен у Цариграду. Слијепчевић, *наведено дело*, 326.

⁴⁹ Патријарх Пајсије Јањевац био је на челу Патријаршије од 1614. до 1647. Њега је наследио патријарх Гаврило, који је 1653. отишао у Влашку, а потом у Русију. Када се 1659. вратио, на челу Патријаршије од 1655. или 1656. већ се налазио патријарх Максим. Максим је патријаршијом управљао до 1674, када је због болести абдицирао, и препустио престо свом најближем сараднику, протосинђелу Арсенију III Црнојевићу. Црнојевић је црквом управљао до 1690, када је повео Србе у Велику сеобу преко Саве и Дунава, а на његово место постављен је Калиник I Скопљанац. Слијепчевић, *наведено дело*, 322–323; Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 73–102.

⁵⁰ Атанасије I био је на челу Патријаршије 1711–1712, Мојсије Рајовић 1712–1726, а њега је наследио Арсеније IV Јовановић Шакабента (1726–1737). Слијепчевић, *наведено дело*, 351–356. Самарцић, *Српска црква у Турском царству 1690–1766*, Историја српског народа IV/1, Београд, 1986, 535–541.

црквом, али је сабор архијереја успео да, опет уз велику своту новца, уклони узурпатора. У томе их је подржао и сабор источних патријарха, одржан исте године у Цариграду.⁵¹

Међутим, док се ситуација у Великој цркви постепено стабилизovala, отпочела је велика криза унутар Пећке патријаршије, која је до тада имала стабилно унутрашње устројство. Пећка патријаршија је пред османским властима била искомпромитована због активног учешћа два патријарха и високог свештенства у учешћу у организовању антитурских покрета за време аустро-турских ратова, вођених крајем XVII и у првој половини XVIII века.

Након неуспеле турске опсаде Беча 1683, формирана је Света лига хришћанских држава, која је отпочела офанзивне операције против Османског царства.⁵² После ослобођења највећег дела Угарске, потискивања Турака у Далмацији, и инвазије Мореје, године 1688. хабзбуршка војска прешла је Саву и Дунав. Следеће године заузети су Ужице, долина Мораве, Ниш, а генерал Силвије Пиколомини заузео је Косово и стигао до Скопља, које је спалио због епидемије куге. Српски патријарх Арсеније III Црнојевић био је готово приморан да позове сународнике на устанак и сваку другу врсту помоћи хабзбуршкој војсци. Међутим, спољнополитичка ситуација искомпликовала се уласком Француске у рат против Хабзбуршке монархије, која није била у стању да издржи борбе на два фронта. Када је 2. јануара 1690. отпочела османска противофанзива, показало се да војска чију су основу чинили балкански устаници није била у стању да задржи достигнуте линије. Након пораза хришћанске војске код Качаника (2. јануар 1690), отпочела је одмазда над побуњеним становништвом. Патријарх Арсеније III је, заједно са још неколико архијереја, због тога повео народ у сеобу ка северу, на подручје које је остало под хабзбуршком влашћу. Та масовна миграција становништва, незабележена од средњовековне српске историје, позната је као Велика сеоба Срба.⁵³

По патријарховом бекству, Велика црква први пут је интервенирала у пословима Пећке патријаршије предлогом за именовање новог патријарха. Калиник I Скопљанац „Грк“ (1691–1711) свакако није био

⁵¹ Слијепчевић, *наведено дело*, 351–352; Р. Грујић, *Пећки антипатријарх Тимошеј*, Гласник Скопског научног друштва XIII, Скопље 1934, 212; Радонић, *наведено дело*, 481; Самарџић, *Српска црква у Турском царству 1690–1766*, 537–538.

⁵² Лигу су сачињавале Хабзбуршка монархија, Пољска, Млетачка република и Папска држава. Нешто касније, 1686, придружила јој се и Русија. Д. Живојиновић, *Уједињеној Европи*, Београд, 1995, 285–290; Поповић, *наведено дело*, 97–98.

⁵³ Поповић, *наведено дело*, 99.

Грк, али је носио и то име управо због улоге Велике цркве у његовом именовању. Ова ситуација проузроковала је први озбиљан расцеп у Пећкој патријаршији. Док су епархије које су након склапања Карловачког мира 1699. остале под османском влашћу признале духовну власт патријарха Калиника, православни Срби у реорганизованој мрежи епархија на простору Хабзбуршке монархије су остали уз Арсенија III. Након смрти Арсенија III 1706, Калиник је раскол вешто превазишао, доделивши Карловачкој митрополији аутономију. Ђоко Слијепчевић поменути акт патријарха Калиника I сматрао је мудрим потезом, којим је, на рачун управног, сачувано канонско јединство српске цркве.⁵⁴ А то нарушено управно јединство није успостављено више никада.

Поучени искуством из Великог бечког рата, Срби у Османском царству остали су углавном мирни када је 1716. почео нови аустротурски рат. Миром у Пожаревцу, склопљеним 1718. између зараћених страна, Хабзбуршкој монархији припали су Београд и делови северне и централне Србије (Ваљево, Чачак, Крагујевац, Јагодина, Пожаревац, Смедерево...). У црквено-административном погледу, овај простор организован је у Београдску митрополију, која је 1726. са аутономном Карловачком митрополијом спојена у једну цркву, Београдско-Карловачку митрополију.⁵⁵

Године 1737, Хабзбуршка монархија је поново ушла у рат против Османског царства, али овог пута сасвим неспремна. После почетних успеха (освајања Ужица и Ниша), уследили су њени порази. Ваљево је пало 12. октобра 1737, а делови дотадашње хабзбуршке Краљевине Србије полако су прелазили у османске руке. Врх Пећке патријаршије, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, овај пут је узео учешћа у припремама српског устанка, који је требало да олакша продор хабзбуршке војске. Како су ратни догађаји пошли у

⁵⁴ Патријарх Калиник I Скопљанац је 1710. посебном граматом потврдио аутономију Карловачке митрополије, чији су поглавари носили титулу старијих (великих) митрополита. Она је, међутим, *de facto* била успостављена још 1695, када је на основу до тада издатих царских привилегија, нову мрежу епархија у Хабзбуршкој монархији реорганизовао одбегли патријарх Арсеније III Црнојевић. Р. Веселиновић, *Прејлед историје Карловачке митрополије од 1695. до 1919. године*, Српска православна црква 1219–1969, Београд, 1969, 224–225. Исти, *Народноцрквена и привилегијска историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1699–1716*, Историја српског народа IV/1, 52–53. Слијепчевић, *наведено дело*, 370.

⁵⁵ Р. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, Историја српског народа IV/1, Београд 1986, 127.

неповољном смеру, Срби су, на челу са патријархом и неколико епископа, исте 1737. кренули у нову, Другу велику сеобу.⁵⁶

Београдским миром, склопљеним 1739, граница Османског и Хабзбуршког царства усталила се на природној међи, рекама Сави и Дунаву, где ће формално остати све до Берлинског конгреса 1878.⁵⁷ У тренутку када је Османско царство реокупирало простор хабзбуршке Краљевине Србије, на њему је живело највише око 60.000 људи.⁵⁸

У време успостављања Пећке патријаршије, број епархија био је око 40, а средином XVII века чак 42.⁵⁹ Међутим, већ после Великог бечког рата било је видно осипање мреже епархија и сиромашење Пећке патријаршије. Јерусалимски патријарх Доситеј Нотарис, иначе пореклом коринтски Грк, у свом спису *О архиепископској пећској и њој њошчињеним епархијама*, написаном 1706, тврдио да је патријаршија те године имала укупно 22 епархије, од чега 14 на подручју Османс-

⁵⁶ Марта 1737, у патријаршији у Пећи одржан је састанак архиепископа и световних лица, који су донели одлуку о подизању устанка. У овом договору учествовали су рашки митрополит Јефимије Дамјановић, ужичко-зворнички митрополит Алексеје Андрејевић, нишки митрополит Георгије Поповић, и самоковски митрополит Симеон. Турци су сазнали за овај договор, а самоковски митрополит је ухваћен и обешен. Поред Арсенија IV, Алексеја Андрејевића, Јефимија Дамјановића, у Сремске Карловце пребегло је и дотадашњи ваљевски епископ, Доситеј Николић. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*; Слијепчевић, *наведено дело*, 355–356; Д. Руварац, *Досијије Николић, владика ваљевски*, Гласник СПП за 1921, Сремски Карловци, 1921, 422–423; Радосављевић, *Ваљевска епископија 1718–1739*, Гласник ИАВ 32, Ваљево, 1998, 9–33.

⁵⁷ У рат против Османског царства 1737, Хабзбуршка монархија ушла је неспремна, у бојазни да Русија, која је походом на Азов у рат кренула 1736, сама не отпочне да потискује Османско царство из југоисточне Европе. Живојиновић, *наведено дело*, 406. Краткотрајно запоседање Ужица, Новог Пазара и Ниша, било је све што је њена војска постигла. Али-паша Хеџимоглу потукао је хабзбуршку војску код Бања Луке, а Турци су врло брзо ушли у хабзбуршку Краљевину Србију. Рат се наставио и 1739, после пораза код Гроцке, Хабзбуршка монархија закључила је мир у Београду са Османским царством, којим је напустила Србију са Београдом. Београд је евакуиран 1740. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, 151, 158–159. О томе опширније: Д. Поповић, *Београд и Србија од Пожаревачкој до Београдској мира 1718–1739*, Београд, 1950, *passim*; Д. Павловић, *Административна и црквена јошчиња аустријска у Србији*, Глас СКА LXII, Београд, 1901, 114–197.

⁵⁸ Чубриловић, *Србија и Пећка патријаршија*, Историја народа Југославије II, 1278–1279.

⁵⁹ Видети напомене 31 и 41. Број и границе епархија су, такође, често мењани и пре Великог бечког рата. О томе видети: Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ CCCXX, Београд, 1980, 61–164.

ког царства, и 8 у Хабзбуршкој монархији, над којима није имала непосредну духовну власт.⁶⁰ А у тренутку укидања Пећке патријаршије, број њених епархија спао је на 10.⁶¹

После Друге велике сеобе Срба и Београдског мира (1739), отпочео је снажан продор утицаја Велике цркве и интересних група окупљених око ње у послове Пећке патријаршије. Тај период, од 1739. до 1766, био је карактеристичан по честим именованима и сменама патријараха, у шта се Фанар све отвореније мешао. Османске власти имале су разлога да подрже Грке у томе, јер је за њих било далеко боље да се епархије у стратешки важним балканским провинцијама нађу у саставу лојалне цркве у Цариграду, коју је било лакше контролисати него словенску патријаршију у Пећи.

У Пећкој патријаршији тада се јавила симонија али она, за разлику од Васељенске патријаршије, никада није имала довољно снаге да из тог проблема изађе. А ту симонију у цркву су донели епископи Грци, најчешће они који нису могли да своје амбиције реализују у структурама Велике цркве. Први патријарх Грк, до тада протосинђел Велике цркве, Јоаникије III Караца (1739–1746), именован је маја 1739. у ордији царске војске у Једрену, а тек потом је рукоположен у Цариграду од сабора архијереја. Сабор је то образложио правом *да шћиниши ауџиономне сѣолице које се у неѣриликама налазе*.⁶² Јоаникије III Караца напустио је Пећ 1746. и вратио се у Цариград.

На патријаршијском престолу, али и на архијерејским столицама, од тада су се смењивали Срби и Грци, а број Грка на челу епархија расте, јер су их доводили њихови сународници патријарси.⁶³ По одласку патријарха Јоаникија III, који у цркви Пећког манастира *није оставио нишѣа осим свеѣших мошѣи које ѣамо ѣочивају*,⁶⁴ на патријаршијском престолу нашли су се Србин Атанасије II (1747–1752),

⁶⁰ Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник СЦ за 1908, Београд, 1908, 297–299.

⁶¹ Јастребов, *Подаци за историју цркве у старој Србији*, Гласник СУД XL, Београд, 1874, 204–207.

⁶² Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник СЦ за 1909, Београд, 1909, 755–756.

⁶³ Тако је већ 1739. патријарх Јоаникије Караца довео је са собом три нова митрополита Грка, београдског, нишког и рашког. Слијепчевић, *наведено дело*, 357–358.

⁶⁴ В. Петровић, *Исторія о Черној Горѣ*, Москва, 1754, 40; Слијепчевић, *наведено дело*, 359.

а потом Гаврило II (1752–1755), највероватније Грк.⁶⁵ Од тада, па до 1763, променило се чак пет патријараха, од којих је само један, Вићентије Стефановић, био Србин.⁶⁶ О затрованости српско-грчких односа у то време говори и судбина патријарха Вићентија Стефановића, који је, негде између 1755. и 1757, под сумњивим околностима умро у Цариграду, у који је отишао да прими царски берат о потврђивању у патријаршијском звању.⁶⁷ Његов претходник, патријарх Гаврило, код Срба је остао запамћен као *враг и разоришатељ*, јер је Патријаршију оставио у великим дуговима, а затим отишао назад за Цариград.⁶⁸ Од тадашњих патријараха Грка једино је Пајсије II (између 1756. и 1758), претходно ужичко-ваљевски митрополит, остао запамћен као добар човек благе нарави.⁶⁹ Када је 1763. на пећки престо дошао последњи патријарх Србин, Василије Јовановић-Бркић, стање у Патријаршији је по честим преотимањима патријаршијске столице личило на ситуацију у којој се средином XVII века налазила Велика црква. Пећка патријаршија, међутим, ни изблиза није имала довољно снаге да то финансијски поднесе.⁷⁰

Са епископима Србима, новопридошли Грци све чешће су се сукобљавали. Туђи по језику, странци који нису познавали обичаје

⁶⁵ Слијепчевић, *наведено дело*, 360–361. Слијепчевић га је идентификовао као Грка по томе *јер је био веома грамзив*, што је крајње непоуздано. Међутим, на његову грчку припадност упућује податак да је на чело Пећке патријаршије дошао без избора од сабора архијереја, већ само са султановим бератом, као и титула коју је употребљавао, *архиепископ пећки и целога Илирика*. У својим званичним актима Синод Велике цркве за Пећку цркву никада није употребио наслов *Патријаршија*!

⁶⁶ Г. Елезовић, *Ашанасије II, Гаврило II и Гаврило III, пећки патријарси*, Гласник СПП за 1937, Сремски Карловци, 1937, 291–298.

⁶⁷ Податак о томе да је патријарх Вићентије Стефановић отрован у Цариграду, први је изнео анонимни писац *Опшћеј листи патријаршије пећке*, свакако савременик тих збивања. Практично, овај патријарх није ни стигао да почне да обавља своју дужност, а већ је умро. М. С. Милојевић, *Обици листи*, Гласник СУД XXXV, 82; Д. Руварац, *Вићентије Стефановић, митрополиј београдски а затим патријарх српски*, Споменик СКА LXII, Земун, 1925, 91.

⁶⁸ Милојевић, *наведено дело*, 81.

⁶⁹ Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 31–32.

⁷⁰ Од оснивања аутономне Карловачке митрополије 1710, Пећка патријаршија добијала је новчану помоћ од сународника из Хабзбуршке монархије. Тај износ није био јасно утврђен, али је матичној цркви у финансијским невољама добродошао. Међутим, када су у врх Пећке патријаршије продрли Грци, злоупотребљавајући њену ризницу у личне сврхе, Карловачка митрополија престала је да је даље помаже Грујић, *Пећки патријарси и карловачки митрополији у XVIII веку*, Гласник ИДНС IV, Нови Сад, 1931, 13–34, 224–240.

локалне средине, презадужени плаћањем пешкеша за царски ферман којим се потврђује њихов избор, Грци су били непопуларни посебно код нижег свештенства, јер су новац уложен за куповину архијерејских столица надокнађивали немилосрдним потраживањима, која су остваривали и уз помоћ локалних османских власти. Добре намере појединих грчких епископа, усмерене ка увођењу реда у именовање манастирских старешина и свештеника, њихово школовање и прикупљање прихода, често су посматране са сумњом. Понашање неких од њих, такође, доприносило је да се лоша слика о епископима Грцима генерализује на готово све њихове сународнике.⁷¹

У време док је патријаршијска ризница у Пећи била све празнија, а дугови се нагомилавали, патријаршијски престо у Цариграду заузимао је патријарх Самуило Ханцерис. Овај патријарх, способан и добро образован администратор, био је један од главних актера укидања две аутокефалне цркве, Пећке патријаршије и Охридске архиепископије. У кратком року по доласку на чело Велике цркве, он је вратио већи део њених дугова и, у великој мери, искоренио симонију и друге неправилности. Поред тога, Самуило Ханцерис је имао значајног успеха у сузбијању прозелитске делатности римокатолика, посебно у Светој земљи. То је такође било и у интересу Османског царства које је, изузев када је реч о француским поданицима, у активности католичких редова препознавало рад у корист влада земаља из којих су њихови припадници долазили. И због тога је османски двор такође подржао његове тежње да стави две аутокефалне цркве на Балканском полуострву под контролу.⁷²

Веома значајан разлог због кога је Порта подржавала његову акцију био је Самуилово обећање о исплати дугова којима је Пећка патријаршија била преоптерећена. Успех Ханцериса у овој намери био је изгледнији и зато што на Порти више није било угледних везира српског порекла, који би се могли залагати на опстанак Пећке патријаршије. Међу православним Србима, и њима по крви блиским словенским муслиманима, настао је јаз знатно дубљи него што је био у време везира Мехмеда Соколовића. Док су први трпели османску власт као

⁷¹ Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 67. О рашким (новопазарским) митрополитима опширније: И. Руварац, *Рашки епископи и митрополији*, Глас СКА LXII, Београд, 1901, 3–46.

⁷² Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766. године*, Богословље XIII, Београд, 1938, 255–258.

страну и непријатељску, други су били одани заговорници османске државне идеје и, касније, противници било каквих реформи.⁷³

Самуило Ханцерис добио је за спровођење својих намера подршку реформисаног Синода, као и других старих патријаршија. Александријска, Антиохијска и Јерусалимска патријаршија биле су, после Васељенске, најугледније цркве у православном свету, које није било могуће укинути, нити је то патријарху Самуилу уопште падало на памет. Међутим, оне су већ одавно биле под снажним утицајем и контролом Велике цркве, која је на њихове унутрашње послове још више утицала преко Грка у дворским службама Османског царства.⁷⁴

У српској историографији преовладало је мишљење да је рад Грка на укидању Пећке патријаршије превасходно био мотивисан жељом да се преузму њени приходи, али и намером ширења панхеленске идеје. Такође се сматрало да је у томе велику улогу имала међусобна нетрпељивост српских и грчких архијереја, односно узајамна нетрпељивост Грка и Словена.⁷⁵

Поменути разлози свакако су били делом присутни. Грчки историчари, међутим, инсистирају на томе да је Пећка патријаршија била у нередовном и хаотичном стању, и да је потреба борбе против уније била кључни разлог њеног укидања. И ови разлози могу се сматрати тачним. Да није тако, не би била укинута и Охридска архиепископија, којој су на челу били Грци.⁷⁶

У западним историографијама преовладало је мишљење које заступа Стивен Рансиман, да је до сукоба Грка и балканских Словена дошло због обостране искључивости. Рансиман указује да су Срби, за разлику од Румуна у Дунавским кнежевинама, били бескомпромисни у одбрани своје црквене аутономије, посебно се успротививши намерама да, као у Влашкој и Молдавији, у високи клер продру Грци. Истовремено, на супротној страни јачали су заговорници остваривања грчке Велике идеје преко Велике цркве, чији ставови су били такође искључиви. За њих, постојала је само једна патријаршија, један пат-

⁷³ О томе видети опширније: Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије*, 250–307; Исти, *Историја српске православне цркве II*, 421–451; Самарџић, *Српска црква у Турском царству 1690–1766*, 531–553.

⁷⁴ Runciman, *наведено дело*, 176–177; Ј. Поповић, *Ојџа црквена историја II*, Сремски Карловци, 1912, 473–476, 548–551.

⁷⁵ О томе опширније Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766. године*, 288–290.

⁷⁶ Иван Снегаров Грке у Охридској архиепископији назива *антиохийонистима*, Снегаров, *наведено дело*, 147.

ријарх и једна хришћанска заједница у царству, којима су помесне аутономне цркве морале да се беспоговорно повинују.⁷⁷

Молбу за укидање Пећке патријаршије упућену султану поднели су патријарх Калиник II⁷⁸ и њени архијереји, нишки Гаврило, београдски Јеремија, ужичко-ваљевски Митрофан, босански Серафим, скопски Константин, самоковски Неофит и ђустендилски Гаврило.⁷⁹ Сви потписани архијереји су, са изузетком босанског (сарајевског) митрополита Серафима, Бугарина, највероватније били Грци.⁸⁰ Сличан акт, са својом оставком, патријарх Калиник II упутио је и Синоду Васељенске патријаршије, чиме је потпуно заобишао структуре цркве којој је био на челу.⁸¹ На основу поднете молбе, султан Мустафа III је 11. (22) септембра 1766. издао ферман о укидању Пећке патријаршије, и припајању њених епархија Великој цркви.⁸²

Архијереји који су одбили да потпишу ту молбу, или да за то некога овласте, херцеговачки митрополит Стефан, рашки митрополит Гаврило и црногорски митрополит Сава Петровић, били су Срби. Од ове тројице једино митрополит Сава Петровић није смењен.⁸³

Из фермана Мустафе III о укидању Пећке патријаршије, као и из фермана новопостављеног призренског митрополита, види се да у Пећи није остала чак ни епархија, која је смештена у Призрен, и да

⁷⁷ Runciman, *наведено дело*, 379–380.

⁷⁸ Калиник II Грк је 1765. наследио последњег Србина на патријаршијском престолу, Василија Јовановића Бркића. С. Вуковић, *Српски јерарси од IX до XX века*. Београд-Крагујевац-Подгорица, 1995, 273–274.

⁷⁹ Јастребов, *Подаци за историју српске цркве*, 2–8.

⁸⁰ О етничкој припадности потписника те молбе видети: В. С. Д. (Вујанов Син Димитрије-Д. Руварац), *Дал су били Срби или Грци оних 8 митрополија ишло 1766. г. молише за укидање Пећке српске патријаршије*, Глас истине за 1886, Нови Сад, 1886, 154–156, 163–165, 171–174, 179–182, 189–192; Слијепчевић, *наведено дело*; 442–443.

⁸¹ Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник СЦ за 1909, 758–759.

⁸² Јастребов, *наведено дело*, 6–8; Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766. године*, 288; Исти, *Историја српске православне цркве I*; 439–442.

⁸³ Митрополита Стефана херцеговачког заменио је Грк Антим. *Азбучник српске православне цркве по Радославу Грујићу*, приредио С. Милеуснић, Београд, 1993, 283; И. Руварац, *Рашки епископи и митрополији*, Глас СКА LXII, Београд, 1901, 42. Рашког митрополита Гаврила заменио је Грк Герасим. Е. Мушовић, *Ферман о постојавању новозазарској митрополији 1766. године*, Градска култура на Балкану II, Београд, 1988, 139–150. Насупрот њима, митрополит Сава Петровић потврђен је у свом достојанству, и његов брат је, како тврди Јастребов, био исти као бераћ нишкој митрополији Гаврила, али сав поглађен. Јастребов, *Подаци за историју српске цркве*, 20–21.

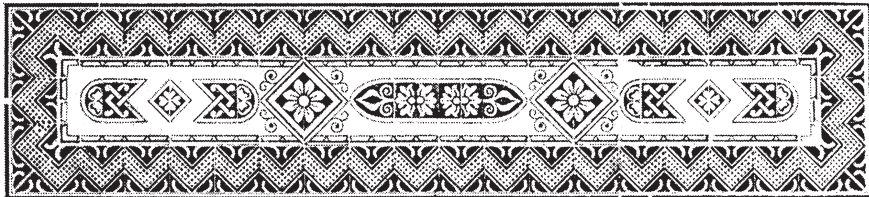
је старо седиште патријаршије постало само обичан манастир.⁸⁴ То је била још једна деградација средишта старе Пећке патријаршије.

Али, то није урађено само са њом. Слично се десило и са Охридском архиепископијом. Ни у Охриду није остала епархија, већ је тај град припао новоуспостављеној митрополији у Драчу.⁸⁵ А такав потез у случају Охрида није могао бити изазван било каквим антисловенством, јер су ову архиепископију и пре укидања под контролом држали Грци. Можда зато истој мери која је примењена у случају Пећи не треба дати значај антисловенске манифестације, већ промишљеног уклањања остатака угледа једног од бивших аутокефалних средишта. Тако су преостале епархије Пећке патријаршије постале саставни део Васељенске патријаршије, која ће, све до стварања аутономне Српске митрополије 1831, имати одлучујућу улогу у историји православне цркве на српским просторима.

Недељко Радосављевић

⁸⁴ Јастребов, *Подаци за историју српске цркве*, 8–18.

⁸⁵ Снегаров, *наведено дело*, 149.

УРОШ ПРЕДИЋ (1857–1953)

О сложеној личности Уроша Предића излагање се може започети са било које тачке његовог стваралаштва или уметности. Путеви до њеног откривања нису запретени недовољним бројем чињеница, неодгонетнутим кутовима животописа, непотпуношћу познавања сликарског дела, нејасних естетичких полазишта. Велики је био његов лични допринос састављањем *Аутобиографије* и уредно вођеног списка радова. Као за многе велике људе плодан живот се, ипак, лако сажима у невелики низ података. Рођен је у банатском селу Орловату 1857. године у свештеничкој породици. Као стипендиста Матице српске студирао је на Академији за ликовне уметности у Бечу. Из фонда Христифора Шифмана примао је 250 гулдена годишње, а 16. октобра 1883. јавио се из Беча „са благодарним срцем славној српској Матици“, јер га је њена помоћ „извела на пут“. Професор Грипенкерл га је примио за асистента, поверивши му да изведе тринаест композиција у сали за седнице Горњег дома Парламента у Бечу. Међутим, одрекао се отмене и успешне престоничке каријере. Напуштајући Академију рекао је: „Морао сам да се вратим, ја сам Србин, и моја душа тражи место у завичају“. Додуше, и због жеље за самосталношћу.

Био је висок растом, коштуњав, мршав. Бета Вукановић га је на карикатури приказала као светог ратника са ореолом и кистом уместо копља. Важио је за банаћанског меланхолика и испосника. У ствари, волео је друштвени живот, имао много пријатеља, радо бивао у кафа-

ни где се уз пиво „муте појмови“, благ у опхођењу, занимљив и садржајан у излагању и опажањима, духовит и спреман за шалу. Непријатељ сировости, кавзи, лако се повлачио као пуж у своју љуску. Тако је на студијама прекинуо седељке са српским студентима у бечкој кафани „Зора“, јер је „тон као у парламенту био све грубљи... Демократизација је ишла упоредо са вулгаризацијом, из мржње према углађеним угњетачима била је омрзнута и углађеност“, написао је Предић.

Посвећеност сликарству није била угрожена ни када је као тридесетогодишњак одлучио да „петнаест најбољих година живота“ проведе у Орловату крај мајке. Испуњавање човечанских дужности пружало му је накнаду „за напуштање свих младалачких амбиција“. На сахрани Миле Хадија одао се да је за њено име био везан један кратак сан о срећи. Тада, у седамдесет трећој години, дописао је у једном писму: „Проводим век у бризи и раду, у жабокречини усамљеног аскете, са површине баре на којој цвета локвањ светог егоизма, пресахлих суза које понајвише теку под притиском оштећене себичности“. А носио је ожиљак једне велике љубави из младости. Била је то кћи граничарског официра, Ана Накарада. Шеснаест година млађој родитељи нису дозволили брак. Није се удавала, Предић се није женио. Сахрањена је на орловатском гробљу, само који метар од његовог будућег гроба.

Предић је издвајао два пријатељства. Боемлук једног, вајара Ђоке Јовановића, гашен је у два брака. Велепоседник Богдан Дунђерски био је нежења само утолико што своје везе није озаконио. Дунђерски и Предић су чак одлучили да имају гробнице у капели на имању код Бечеја. Предић је узвраћао доказима о привржености култури пријатељства. После Првог светског рата бранио је Дунђерског од белуга да је мађарон. Морао је да то понавља и после Другог, када је Дунђерски, мада покојник, проглашен за народног непријатеља. Уз помоћ Матице српске Предић је успео да спречи да се капела у замку претвори у електричну централу. Верујући да ће макар мало ублажити недаће свог народа у Бачкој, Дунђерски се био поново примио посланиковања у мађарском Сабору, у исто време када се Милан Коњовић спасао немачког заробљеништва, изјаснивши се да је Мађар, и убрзо, у Будимпешти, приредио изложбу. То се заборавило, као и Предићева патриотска усправност и „учтиво одбијање почаста“ да излаже у окупираном Београду на изложби мађарских уметника.

Једна од најјачих Предићевих емоција била је управо родољубље. Док је његов земљак Паја Јовановић „ударио у туђе гајде“, потврдивши то и 1911. излажући на римској Светској изложби у аустроугарском павиљону, а Иван Мештровић, тада велики Србин, у павиљону Краље-

вине Србије, никад није пружио поводе проверама или изјашњавању да ли је Аустријанац, Мађар, Војвођанин, пречанин или Србијанац. За њега је постојао само један, јединствен духовни простор српства, мање пресудних територијалних или националних међа. Колико год да је разумљиво што је обновљена српска држава „апсорбовала националну свест“, потрајао је у њој отпор према дошљацима са севера – Стерија је био „шваба“, Ђура Јакшић „немачкар“, док многи други српски ствараоци нису никада ни прелазили јужно од Саве и Дунава. И Предић је, уосталом, важне историчарске и социјално наглашене теме обрадио у Аустро-Угарској, знатно пре сталног настањивања у Београду 1909. године.

Разноврсност и богатство Предићевог сликарског дела, такође и његова животна становишта, сведоче о томе да није постао провинцијално затворен уметник. Као што би се могле избегавати замке других претеривања попут мишљења Вељка Петровића да је најинтелектуалнији српски сликар. Бачванин Новак Радонић, према свом родном месту Молу, оставио је *Молска мудровања*, да би се Предићева збирка размишљања могла назвати орловатска умовања, не само о уметности, него и о другим областима живота, актуелним као да од њих не раздвајају деценије. Упозоравао је „да сви нешто траже, јер су изгубили себе, не схватајући да без општег добра не може бити ни индивидуалне среће и напретка“. Преживео је мале и светске ратове који су, ипак, нагризли његову веру у људски разум, показано и кроз слутње да ће „разбијени атом бомбама побити као мишеве и астрономе и професоре, буржује и комунисте, и све живо“. Као уметник који је целог живота сликао иконе и светитеље морао је да узвикне: „О, Исусе, где је Твоја наука о љубави? Шта раде данас, две хиљаде година после Тебе, Твоји 'Хришћани'“. Да би на крају закључио да „изнад свих људских старања лебди незнана сила судбине“. Схватио је да човек са „годинама стиче важну ствар која се зове искуство, али губи другу исто толико драгоцену – смелост“. Вероватно и због тога, навевши да има седамдесет девет година, захвалио се на понуди да буде председник Матице српске.

У српској историји уметности још није напуштена застарела одредница академског реализма каквом је означавана и уметност Уроша Предића. Одустајање од атрибута академски, што је и сам Предић дефинисао као „строго придржавање правила“, не би донело побољшање стилског одређивања његовог сликарства, али би поједностављено постављање у реализам, натурализам, историзам, па и академизам, у све оно што је било „изван импресионизма“ и других модерних пок-

рета, а испуњавало захтеве, укус и уметничку праксу времена. Сам није могао да запази да су га окрзнули симболизам, сецесија и импресионизам, чак и по који „конструктивистички“ сигнал. Остаје јасна опредељеност да поштује постулате вештине старих мајстора, свесно се не укључујући у оно што су доносили млади, занесени Минхеном и Паризом. Писао им је, писао је о њима, подржавао их и разумео, потврђујући то и неким најбољим портретима из властитог опуса. Распет између грађанства, аристократије и Цркве, достојанствено, успавно и промишљено, градио је и неговао своје погледе на свет и уметност. Живео је за своје „савесно сликарство“, поштован, омиљен и вољен.

Активним делом свог дугог живота, чак и за време принудно прекида за време Првог светског рата, Предић је припадао кругу најодабранијих сликара свих тих деценија. Ако би се упоређивао са неким од савременика унутар националне уметности онда би то био само Бачванин Ђорђе Крстић, минхенски ђак, импулсивније и драматичније заоштрене сликарске поетике. Предић је био друкчијег психолошког склопа, формиран у Бечу, одакле је отишао да би остао меланхолични Банаћанин. Али, размишљао је као Крстић, само другом стазом улазећи у приказивање истих садржаја, изазивао полемике теолога, откривао рељеф људског лица и скривени свет душе иза њега, имао прилике да доказује осетљивост и за прошлост и судбину свог народа. Упућивао је на истину и сам Предић, знали су то већ савременици, уочили и истакли историчари уметности – да је временом Крстић оправдано постављен испред њега у историји националне уметности. „Данас, када се поругом прелази преко 'академских педантерија', говорио је Предић 1939. године, ти некадашњи недостаци не долазе више у обзир и губе се сасвим под победоносном навалом Крстићевих боја, његових светлосних ефеката и неодољиве дражи тонова“. Овако утврђена два стожера српског сликарства новијег доба само учвршћују одавно стечено место Уроша Предића.

Бечка и минхенска ликовна естетика на крају XIX века биле су засноване на разликама које су се рефлектовале на Предићев и Крстићев уметнички израз. Беч је имао извођаче парадног и помодног сликарског мајсторства каквом се приклонио и Паја Јовановић, угађајући европским галеристима и клијентели, Минхенци су грабили ка експресионистичкој експлозији „Мостова“ и „Плавих јахача“, и апстрактацији Кандинског, чему нису били препрека заступници реализма и „флексмалераја“ с обе обале Изара, међу чијим приврженици су се налазили и српски полетарци. Предићево одушевљење Минхеном одразило се

на неколико његових слика, после којих се, ипак, определио за доследност у спровођењу одређених правила академизма. Провера различитости сликовито су нудила у два суседна бачка градића, у Бечеју и Чуругу, где су, такође у исто време, сликали иконостасе Предића и Крстића. И када су се, нешто касније, у Панчеву, нашли под кровом истог храма Минхенац и Бечлија, открила се њихова свест о томе да успешност остварења истог циља – модерног *Gesamtkunstwerk*-а, а не води преко великих разлика. Зидно сликарство Стевана Алексића и иконе Предића усаглашено су прекриле унутрашњост Преображењског храма који је већ био обележен знамењем промишљеног историзма.

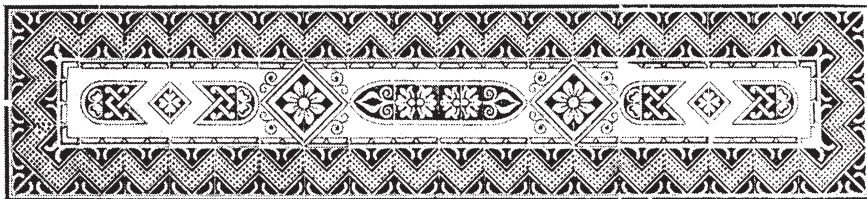
Потребно је запажати и потврђивати да Предићев уметнички рукопис није био екстремно конзервативан, посвећен постојаном истицању цртачког, а бојаног у непрекидном повлачењу. Кроз његов вишедеценијски опус много је потврда које воде инвентивној опасци да је његов стваралачки поступак „пратраг данашњег хиперреализма“, али и примера лаког, брзог, слободног вођења киста, које није жртвовано „доњем цртежу“. У раним фазама тако су грађане целе површине слике, касније нису изостајали ни тај начин обрађени поједини делови, а поготово нису били реткост и акценти пастозне материјализације. Не може бити случајан ни утицај неких других околности на лук који се спојио између година успона и старости.

Оправдана је запитаност какви могу бити доприноси сликара токовима друштвеног живота, да ли људи његовог кова, тихи и смерни, могу бити заставници револуционарних преокрета и напретка човечанства. Део одговора је у питању да ли би се доба српског барока Павла Ненадовића у XVIII веку могло замислити без Крачуна, Захарија и Јакова Орфелина, просветитељство митрополита Стратимировића, Доситеја и Саве Текелије без Арсе Теодоровића и Павела Ђурковића, романтизам и ослободилачки ратови без Ђуре Јакшића и Стевана Тодоровића. Колико би Европа мање знала о Србији, у време када се дивила тој малој земљи, да није било плакатски упечатљиве Крстићеве *Ушойљенице* и Предићевих *Босанских и херцеговачких бјејунаца*. Зар не греше историчари уметности када енергију ангажованости налазе само у Курбеовим *Туцачима камена*, у социјалној критици графике пред Други светски рат, после њега у политичкој подобној социјалистичкој уметности под маском термина реализам. Хиљаде уметника, попут Предића, приказивали су и крајем XIX века свакодневни, стварносни живот, салонски и сиротињски, али све са етикетом улепшаног света буржоаског и академског реализма. Срећа

је што Предић није доживео да своје *Дејне на мајчином пробу* нађе у антологији светског кича једног српског стручњака.

Великих гестова, битака и витешких подвига нема и у Предићевом историјском сликарству. Догодило се тако да у осматрању „српске визуелне културе у служби нације“ не буде његове *Косовске девојке*. Постојање иконографских модела за ту представу није пригушило снагу Предићеве сублимације епике и трагике у визију где љуба, сестра, мајка, жена, Србија, враћа животну снагу косовском ратнику. Изгубио је он само битку, да би Србија била спаљена тек на Врачару, недовољно поштованом српском светом брегу. Зачудо, ниједан српски сликар, па ни Предић, није приказао банатске устанике са ликом светог Саве на заставама крајем XVI века, због чега су осветнички, његове мошти Турци спалили. Свеједно, читанке ђачића имају Предићеву слику *Свети Сава блајосиља Српцад*, допринос не само националној уметности, него и просвети. У епоси Предићевог сазревања када је сликар морао и сâм бити добар историчар он је „своју уметничку делатност схватао као просветитељски, цензорски, доситејевски, мисионарски“, светосавски позив, а као „главну карактеристику она имала савесност.“

Миодраг Јовановић

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917.

– особитости и значај у српској историји –

Топлички устанак је значајан догађај у историји Србије у Првом светском рату. Био је то једини устанак у позадини фронтана на територији окупираној од стране Централних сила. Избио је двадесетих дана фебруара 1917. године и трајао око месец дана. Обухватио је територију Топлице, Јабланице, источних и средњих предела Копаоника. Избијању устанка допринело је више чинилаца, а на првом месту стање у окупираним областима. Врхунац народног незадовољства и огорчења и непосредан повод за устанак представљала је почетком фебруара 1917. године најављена регрутација Срба од 18 до 40 година за бугарску војску. Од тада су почела масовна бежања у шуме и планине испред бугарских регрутних комисија. Око 20. фебруара започели су први оружани сукоби управо између избеглих српских војних обвезника и бугарских потера. Јабланички одред под командом војводе Милинка Влаховића победио је 24. фебруара бугарску чету на Бојнику. Два дана касније, у Мачковцу код Куршумлије започела је битка која ће прерасти у устанак. Куршумлија је ослобођена 28. фебруара, Лебане 1. марта, Прокупље 3, а Блаце 5. марта. Устанак је захватио подручје на десној страни Западне Мораве. Ослобођени су Власотинце и Црна Трава а борбе су се водиле и на југу – у врањском подручју, и на истоку – у Заплању. Из Топлице и Јабланице сукоби су се „прелили“ и преко Малог Јастрепца у долину Западне Мораве и обухватили сокобањски и сврљешки крај. Упркос првим успесима, устанак се није дуго одржао.

Развучени на дугачком фронту, устанички одреди нису могли да пружи јачи отпор, а до одлучног боја није ни дошло због наредбе Косте Пећанца о одступању. Непријатељ је без борбе ушао у Прокупље 14. марта. Упоредо са пропадањем фронта на Морави и пред Прокупљем, распали су се, уз мањи или већи отпор, и остали устанички фронтови. Окупатор је над побуњеним становништвом извршио сурову одмазду. У казненој експедицији настрадало је око 20.000 људи и запаљено 50.000 зграда. Када су здружене бугарске, аустроугарске и немачке снаге после месец дана поново завладале устаничком територијом, нису успеле да униште чете. Оне су се, мада проређене, повукле у планине и наставиле отпор до пробоја Солунског фронта.¹

Иако се устанак дешавао у „забити“ Балкана и унутар непријатељског окружења, вест о њему је ипак допрла до руководећих војних и цивилних средишта неутралних и савезничких земаља, и што је посебно важно, до њихове јавности. Самом чињеницом што се догодио, а и тиме што се вест о њему проширила у данима када су други важни догађаји привлачили сву пажњу западних савезника, устанак у Топлици је постао део Светског рата. Стога је два пута, истина у временском распону од четрдесетак година, био унет у историографију Првог светског рата. У Србији је, пак, дуго остао само у традицији. Сећање на устанак као велики и трагичан догађај чувано је у народу (у почетку са устаничког подручја, касније и шире). Овај историјски догађај по правилу је био „негован“ у публицистичкој историографији првенствено ради јаке националне поруке и подстрека патриотизму. Лагано је постао тема обраде стручне историографије, па је нашао место у свим до сада написаним историјама српског народа. Постао је догађај из Првог светског рата, који има своје вишеструко и на посебан начин стечено место у српској историји.

Топлички устанак као историјски догађај има низ особености. Ми ћемо се позабавити са неколико најважнијих.

1. Од стварања покрета отпора, са четовањима и повременим оружаном сукобима, настала је атмосфера напетости на окупираним подручјима. У српском покрету отпора и становништву напетост је стварала дилема да ли се скривати или што снажније напасти непријатеља. Окупатор се пак бојао оружаног отпора становништва. То га је нагонило на предузимање потера, честих гоњења, чишћења терена али и на појачане репресалије. Из овога је настало стално насиље.

¹ Андреј Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916-1918. године*, Београд, 1987; Исти, *Топлички устанак место у српској историји*, Београд, 1993.

Окупатор је уништавао имовину, палио куће, појединачно и групно вешао и стрељао. Србија је постала несигурно подручје, са непрестано присутном опасношћу по живот. Стално се очекивао општи устанак. Овакве прилике су уносиле деморализацију код припадника окупационе власти. Истовремено су биле врло повољне по српско становништво, бодрећи га да издржи до краја рата.

2. Устаничка област је обухватала око 5 % територија Краљевине Србије. У 1917. години овај рејон је представљао историјско средиште земље и српског народа који је живео подељен у три окупационе зоне и по заробљеничким и интернирачким логорима држава Централних сила.

3. Устанак је имао организацију која га је припремала. Околности су биле такве да он не само да није отпочео на знак организације него се она „придружила“ њему. Стога и историчари не могу са сигурношћу одредити када је устанак почео. Не постоји догађај који би означио неспоран дан почетка устанка. Он се развијао постепено и полагано из бунтовног расположења. „Грешке“ окупационих управа, у првом реду њихов терор, подстицале су људе на побуну, као и постојање „моралног“ подстрека у виду појаве организације отпора, спонтаних четовања и оружаних сукоби одметнутих са окупационим потерама. Тек у оваквом контексту се условно као догађај који означава да се кренуло у устанак може узети четничка победа у бици код Бојника 24. фебруара. Устанак је коначно потврдила масовна буна локалног становништва 27, и ослобођење Куршумлије 28. фебруара 1917. године. Поражени устанак се крајем марта претворио у герилу из које је и проистекао, из чега није јасно уочљив ни његов почетак ни крај. Међутим, иако без јасних временских оквира, несумњиво је да се све најважније одиграло између 24. фебруара и 25. марта 1917. године. У Топлици и Јабланици је герила доживела тежак пораз погибијом Косте Војиновића у позну јесен 1917. И тада је преживео део њеног језгра, које је следећих годину дана провело без икаквих активности. Тек по пробоју Солунског фронта, покрет отпора ће кренути у борбу и знатно помоћи наступ српске војске ка северу државе.

4. Устаничку и четничку ударну снагу су чинили становници села. Они су били основна снага и разлог отпорности. То је изазвало и многе слабости у начину ратовања и у погледу морала и дисциплине. Суштина је ипак била у изузетно јаком и неуништивом покрету за непријатеља, док су слабости чиниле само пратећу појаву. Разне девијантне појаве су делимично проистицале и из борбе под неповољним околностима у окружењу опремљенијег, организованијег и бројчано надмоћног непријатеља, уз то строгог и немилосрдног. Устаничка војска је

имала две врсте јединица: четничке као ударне и сеоске као помоћне. У оба случаја то је била сељачка војска. Прави стожер гериле и устанка, својеврсно предводништво, су биле војводе. То су биле највише старешине и личности од ауторитета, по правилу предводници оних јединица које су чиниле основу организације отпора. Они су сви били из градских слојева, са изузетком Косте Пећанца. Још од јесени 1916. је постојала изузетна герилска јединица – Ибарско-копаонички одред војводе Косте Војиновића. Од фебруара 1917. је војвода Милинко Влаховић командовао Јабланичким одредом. Учинак у борби показивао је да су то биле елитне снаге устанка. Од јесени 1916. године је око војводе Косте Пећанца постојало веће или мање језгро названо Централни комитски одред. То је била својеврсна „шумска гарда“ око које су се, када је командант кретао у борбу, окупљали четници и наоружани сељаци (битка на Мрамору на Морави 3. марта, поход на Ристовац и Босиљград половином маја 1917, борбе у октобру 1918. године). Тимочки и Пиротски комитски одреди војвода Тошка Влаховића и Јована Радовића су такође били ударне снаге устанка и носиоци повремених али значајних четовања у крајевима источно од Мораве. Било је и врло јаких чета са познатим четовођама, који су сви или скоро сви били са села (Вучко Пантић, Машан Стојовић, Ђорђе Ђамиловић, Милош Милошевић, Богољуб Милетић, Новица Вељовић). Један од њих, Димитрије Беговић из Доброг Дола, у лето 1917. заменио је капетана Влаховића на месту команданта Јабланичког одреда.

5. Српско окупирано становништво је поднело огромне жртве због гериле и устанка. У једном аустроугарском извештају из лета 1917. се наводило да је до тада активан отпор окупацији стајао Србе 20 хиљада живота. То је бројка коју је усвојила и Међународна комисија по завршетку Светског рата. Највећи број страдао је у време гушења устанка, средином марта 1917. У једном аустроугарском извештају из Београда од 1. априла записано је да су царско-краљевске трупе на лицу места стрелале 600, а бугарске најмање 1.200 устаника. Жртве терора су биле велике и из редова цивилног становништва. У изворима је забележено о масовним погубљењима жена, деце и старијих мушкараца.

У једном моменту се поставило питање да ли је Топлички устанак уопште био потребан с обзиром на огромну цену која је плаћена. Устанак је у првом реду био одговор на тренутне прилике, тј. на насиље окупационих власти. Најпре је реч о отпору настојањима да се промени политичка свест становништва, и то нагло и уз највећи притисак, што је спровођено од првих дана окупационе управе. У бугарској зони су спроводили денационализацију, у аустроугарској су радили на уни-

штењу свести о независној српској држави. Даље, супротстављало се насилништву ради утеривања послушности и наметања ауторитета, због масовних интернација, слања у радне одреде и слично. Ту су спадале и реквизиције и порези и пратеће мере присиле да би се обавило прикупљање и наплата. Врхунац који је и изазвао буну био је покушај бугарске регутације Срба, одлучно спровођен од почетка 1917. године. Због гериле и устанка су истина интернирања била масовнија, али је због гериле и устанка најпре ограничена и убрзо потом прекинута мобилизација Срба у бугарску војску. Несигурне прилике у Србији су за резултат имале и значајно ограничење кретања представника окупационе власти по терену. По мраку су се само најхрабрији кретали!

6. За савезнике, а и за српску владу, Топлички устанак је дошао у невреме. Антанта није учествовала у припремама за побуну као и у самом устанку. На умањивање последица тешких и трагичних по становништво могла је утицати само тако што је у јавности даван публицитет стравичним злочинима окупатора у Србији. Антанта није придавала велики значај устанку у Србији иако је потрајао око месец дана.

7. Топлички устанак је био моралнополитички непожељан и чак вишеструко оптужујући по окупациону власт. Постао је необориви доказ о бруталности и неспособности њихових управа. Вести које су привлачиле пажњу првих месеци 1917. исказивале су неизвесност у вези даљег тока рата. Вест из Србије је саопштавала да се и унутар моћи Немачке и њених савезника почело догађати нешто, што је наговештавало слабост противника Антанте. Устанак је несумњиво оптерећивао ратну политику Централних сила. Окупатор је имао велике материјалне штете и доста губитака у људству и због деловања организације отпора у топличко-јабланичко-копаоничком рејону и због четовања и хајдучије широм Србије. Највише је губитака било за време устанка. Погинулих Бугара је било најмање неколико стотина, док је аустроугарска страна признала око 80 погинулих, међу којима и три официра у чину поручника. Међутим, у бици на копаоничком преводу Мрамор, где су губици били највећи, погинуло је 112 војника, међу којима и два поручника. Материјални трошкови били су због српског четовања значајно увећани. Они се на основу досадашњих истраживања не могу ни приближно одредити. Стална герила, и то широм Србије, један велики устанак и непрестана опседнутост да предстоји нови велики устанак исцрпљивали су окупациону власт. Овакво стање је подривало отпорност позиција Централних сила на Балкану, а значајно је допринело брзом продору савезничке офанзиве у јесен 1918. године.

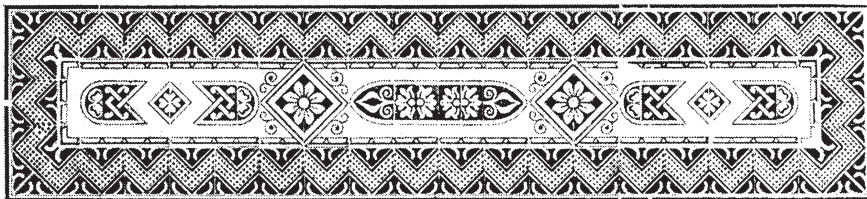
8. Устанак у Србији је на три начина припадао историји Светског рата. Прво, учешћем Србије био је део борбе коју је водила Антанта (и Србија као савезник). Друго, део је појаве устанака, којих је било три (уз српски, још ирски и арапски), и гериле (српска и арапска). Треће, део је појаве окупационих управа, посебно оних успостављених од стране Централних сила.

9. Покрет отпора је следио модерне идеје борбе за слободу националне државе. Борио се за остварење идеала слободе, сагласно тежњи за независним политичким животом, уграђеним у основе српске државе стваране од 1804. године. Радило се о одбрани државне независности, и то сасвим особитој у околностима раздобља империјализма: а) да су територије на којима се простиру мале државе само празан простор који природно треба да попуне поједине велике силе, б) да у међународним односима природно влада систем истоветан с моделом планетарног система, тј. да се за сваку велику силу везује једна или више малих држава као сателити који не могу бирати своју матицу, и в) да свака велика сила има права на свој велики привредни простор.

10. Тајни Софијски уговор којим су Немачка и Аустро-Угарска 6. септембра 1915. обећале Бугарској за ратно савезништво близу 59 % предратних територија српске државе, делио је и само подручје српске организоване гериле, и то управо јастребачко-копаоничким висовима. У време потпуне власти држава које су ову поделу договориле, српске чете су се преко замишљене будуће границе кретале и бориле као на јединственој националној територији своје државе. Тиме су порицале вредност тајног договора, за који иначе нису знале да постоји.

11. У Топличком устанку је своју историјску улогу одиграло много људи. То је историја „обичних“ људи, од којих је огромна већина била без икакве школе. Није деловала никаква организација са стране и српски оружани отпор разумљив је једино као израз једанаест деценија непрестаног труда једног народа с друштвом слободних сељака без традиционалних водећих слојева, да створи а онда и очува модерну независну државу, за шта је одговорност падала на све слојеве, тиме и на сваког појединца. Отуда је у условима дубоке кризе државе укорењени патриотизам набујао без ичијег подстицаја са стране. У питању је двострана историјска појава. Сачињавали су је сукоб народа тренутно лишеног државе и организованог империјализма. Била је то борба којом је човек са тог подручја продужавао традицију чувања самосталности и независности своје државе.

Божица Младеновић

НАЧЕРТАНИЈЕ ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА

Начертаније Илије Гарашанина¹ представља један од најкрупнијих докумената дипломатске историје Србије. Њиме су одређене главне линије развика Србије као државе и главни правци кретања наше спољно-политичке активности, њене практичне смернице. Написано у првој половини XIX века, Гарашаниново *Начертаније* трајало је све до краја века и још после тога. Већ сам тај дуг период времена, скоро пуних седамдесет година, показује његову политичку виталност и његов национални значај.

Начертаније је кристализација или квинтесенција разлога Србије.

I

Сама историја Гарашанинова *Начертанија* изгледа нам данас чудна. Наша јавност дуго није за њега знала. Да оно постоји први је објавио Милан Ђ. Милићевић у свом *Поменику* 1888. године. У чланку о Илији Гарашанину, он је у *Поменику* написао ово: „У јесен 1844. написао је својом руком план за унутрашњу и спољашњу политику Србије. И то је назвао *Начертаније*. И док је год био у власти, за кнеза

¹ Види цео издање *Начертанија* које је приредио књижевник Мирослав Јосиф-Вишњић, Београд, 1991.

Александра, старао се да влада по том *Начерѣѣанију*. Кнез Михајло, дошавши по други пут на српски престо, после смрти свога оца, кнеза Милоша, 14. септембра 1860, наименовао је за свога представника и попечитеља спољних послова Илију Гарашанина². Затим каже да кад је Гарашанин први пут добио своје постављење, он је отишао у двор и рекао да се овог звања не може прихватити. Кнез Михајло је онда за попечитеља иностраних дела поставио Филипа Христића, али је овога брзо сменио и поново позвао Гарашанина. Тада је између кнеза и Гарашанина дошло до оваког разговора: „Гарашанин му је показао своје *Начерѣѣаније*, изјавивши да би се примио, ако би се држала политика тога његовог *Начерѣѣанија*. Кнез, прочитавши тај план, усвоји га и позове Гарашанина на представништво, поверивши му министарство спољних послова“.

Нека је још споменуто да то није први пут да је Милићевић поменуо *Начерѣѣаније*, јер је још у свом *Дневнику*, под датумом од 1. јануара 1878. године, написао да му је текст *Начерѣѣанија* дао Аћим Чумић, али не каже ништа друго, нити како је Чумић дошао до текста *Начерѣѣанија*, нити чијом је руком написан, ни зашто му се *Начерѣѣаније* показује.

Српска јавност дознала је за текст *Начерѣѣанија* тек кад га је објавио професор историје Миленко Вукићевић. Он га је објавио у „Делу“ у броју за март месец 1906. године. Као Милићевић, тако ни Вукићевић не даје никаква подробнија објашењења уз докуменат: како је дошао до њега, како је рукопис изгледао, чијом је руком написан, нити било који други конкретан податак.

Знамо још и то да у Бечкој и Пештанској архиви постоје два примерка Гарашаниновог *Начерѣѣанија*.² Бечка архива је свој примерак добила 1884, а пештанска 1886. године. У Бечкој архиви, уз докуменат налази се и једна приложена забелешка, која гласи: „Следећи мемоар потиче од српског министра Илије Гарашанина, највећег државника кога је Кнежевина имала у XIX веку. Мемоар је састављен концем 1844. године, ускоро пошто је, после протеривања Обреновића, новоизабрани кнез Александар поставио Гарашанина за министра. Овај мемоар био је тада, као и 1859. године, пошто је кнез Милош Обреновић позвао Гарашанина у министарство, програм српске владе. И да-

² Подаци о *Начерѣѣанију* преузети су из брошуре Драгосава Стањаковића, *Југословенски национални и државни програм кнежевине Србије из 1844. године*, Сремски Карловци, 1931.

нас је још важан, јер га високо цени син Илије Гарашанина, данашњи министар унутрашњих послова, а познат је и самом краљу Милану.

Оригинал је састављен српским језиком на плавкастој концепт хартији и писан на пола стране (у ступцима) власторучно од Илије Гарашанина. Он се не сме схватити само као историјски документ пун дубоких (sic!) и поучних (sic!) обрта, него такође као писан програм српске државне политике. (Беч, августа 1883.)”

Није нам познато да ли су руска, енглеска или француска влада, преко својих обавештајних органа или на други начин, добили наше *Начертаније*.

Чудно је како су Аустријанци и Мађари дошли до текста *Начертанија*. Ко им га је доставио и када? Претпоставка да су га Аустријанци добили од своје обавештајне службе није много вероватна. С обзиром на време када је у Беч и Пешту стигло *Начертаније*, а то је врло кратко време после закључења познате Тајне конвенције.

Може се препоставити да га је и Бечу и Пешти доставио краљ Милан. Он је, по Тајној конвенцији, постао њихов човек и ставио им се потпуно на расположење. Њему се свакако чинило да би достављањем *Начертанија* у Беч и Пешту подигао себи значај у Аустро-Угарској, а и Аустријанци су свакако за то краљу Милану морали бити захвални.

Остаје питање зашто је *Начертаније* објављено у Србији тек 1906. године, зашто не раније и зашто баш тада. Тренутак када је оно објављено био је врло критичан. Године 1905. и 1906. биле су за нас критичне. Србија је непосредно пред објављивање *Начертанија* потписала Уговор о царинској унији са Бугарском, који је изазвао праву буру у аустријској престоници. Назирао се царински рат са моћним суседом. У то време је наша влада почела да размишља о скретању наше трговине заобилазним путем, према мору, управо онако како је предлагао Гарашанин. Можемо претпоставити да је српској влади било у интересу да баш у том тренутку покаже да је Гарашанин још у своје време желео да мења правац своје политике. У новоствореној ситуацији, вероватно је српска влада сматрала да би јој у помоћ могао доћи и Гарашанин, који већ давно није био међу живима.

Нешто од овога можемо назрети из забелешке коју је Вукићевић написао кад је објавио *Начертаније*. Он у тој забелешци каже: „Нама, потомцима оних људи који су радили на интересима Србије и српског народа око педесетих година деветнаестог века, неће бити на одмет да видимо како је тај ректи државник и политичар српски схваћао у оно време спољну политику српске државе, а како интересе српског

народа“. Вукићевић још додаје: „Из тих разлога и предајем јавности овај програм“.

II

О *Начертанију* је много писано, али не увек добро и не увек с познавањем. Многи су у њему видели документ са југословенском оријентацијом. То *Начертаније* није било, нити је могло да буде. Југословенска идеја је у време Гарашанина била само једна апстрактна визија великих наших и других југословенских интелектуалаца, али не формула за обједињавање ширег југословенског подручја. У време када су, осим Русије, само Србија и Црна Гора биле државе, вазали Отоманског царства, идеја Југославије је била чиста апстракција. Сви који пишу о Гарашанину и његовом *Начертанију* морају пажљиво прочитати оно што је у њему написано – а то је да се оно односи само на Србе у Отоманској империји, наиме само на „турске Словене“, на „Словене у Турској“. Гарашанин је био позитиван дух и није могао да иде испред свога времена. Човек практичне политике, он се није губио у облацима, у апстракцијама. Његова почетна идеја је била како и шта радити да би се довршио устанак који је Карађорђе отпочео. За њега је наш устанак био само почетак а не и свршетак ослобођења Срба испод турске власти. За њега је била важна борба за „опште соједињење свих Србаља“. За њега су Срби у Турској били *Serbia iredenta*.

III

Кад се говори о *Начертанију* спази му се оригиналност. Обично се спомиње Чех Фрањо Зах као његов творац. То је несумњиво резултат потцењивања Гарашанина као личности, негирање његових креативних способности. Изгледа да Гарашанин не би могао да напише *Начертаније* без туђе помоћи. Сви који су упознати са Гарашаниновом личношћу и који су прочитали његову обимну кореспонденцију, морају знати колико је то био уман и велики човек. Он је један од великана наше прошлости, према коме је Фрањо Зах ништа више него користан Гарашанинов сарадник. То исто што се тиче Заха, односи се и на Чарториског и остале Пољаке окупљене око овога. Ни Зах, ни Чарториски, ни остали Пољаци нису могли осећати интересе Србије боље од Гарашанина. Гарашанин је одржавао везе са Пољацима. Али Чарториски, политичар у изгнанству, није могао имати сасвим исто

размишљање као Гарашанин, српски министар и наш политичар. И о Русији су њих двојица морали имати супротна мишљења. Чарториски је у Русији гледао угњетача своје нације, а Гарашанин је осећао колико је Русија била наш заштитник. Чарториски и Гарашанин живели су у сасвим другим приликама и највероватније да се нису потпуно ни разумели. У Гарашаниновим писмима има једно место које је врло карактеристично. Он ту каже: „Наша политика је та не само не бити Пољаци, но не бити ништа друго него Срби“. И још додаје: „Нећемо нашу судбину ни близу везивати за такве изгубљене народе, нити би то каква смисла имало“. Гарашанин није био личност коме је требало шапутати шта да говори; њему није требало да има Сирана да му испод балкона шапуће оно што треба да каже.

IV

Требало би, свакако, рећи нешто о формалној страни *Начертанија*. *Начертаније* као спис изазива озбиљне примедбе. Његова композиција није добра. Овакав какав је допро до нас, он даје утисак недовољне концентрације аутора и личи више на нацрт, концепт, brouillon, него на довршен текст.

Ево неколико примера.

Узмимо одељак који носи број 1. Читалац би очекивао да ће иза њега доћи одељак број 2. Међутим, њега нема.

Затим, на почетку текста стоји наслов *Политика Србије* и ту се предвиђа судбина Турске. Говори се о подели Турске од стране Аустрије и Русије, а затим и о подели Турске међу народима који на турској територији живе. Одмах иза њега, под насловом *Примјечаније о раздјељењу царства*, долази оно што је у претходном ставу прво забележено и читалац би (већ и према наслову) очекивао да ће се у даљим редовима говорити само о подели Турске између Русије и Аустрије. Међутим, у целом даљем тексту говори се без назнаке о подели Турске међу домаћим народностима.

У даљем тексту *Начертанија* постоји велико поглавље од осам тачака под насловом „О политици Србије у смотренију Босне, Херцеговине, Црне Горе и Сјеверне Албаније“. У том делу *Начертанија*, под тачкама 2, 4 и 6, говори се о католицима у Босни и Херцеговини. Невероватно је да се тако важан предмет дели на три тачке, кад је јасно да је то једна недељива целина која захтева да буде заједно третирана.

У тој истој глави, поједини параграфи нумерисани су арапским бројевима, осим параграфа који је обележен речима (то је *трећи* параграф). Он је, једноставно, изостављен из нумерисања, те сви остали параграфи носе свој цифарски број, а овај трећи параграф је у коначном збиру изостављен.

Нарочито је чудно то да *Начерџаније* почиње Бугарском, која у ствари и није предмет *Начерџанија*. Још је чудније да је у текст о Бугарској укључен веома дугачак текст о Русији. Тај текст о Русији нема веза са предметом *Начерџанија*.

Такође привлаче пажњу у оквиру текста о Русији два параграфа која припадају уводном делу *Начерџанија*. У њима је реч о оној најважнијој Гарашаниновој мисли да камен по камен отцепљујемо од Турске и да „на старом и добром темељу старог царства српског опет велику нову српску државу саградити и подигнути морамо“. Цело *Начерџаније* се у овим речима налази. У сваком случају тај део *Начерџанија* никако не иде у део који је посвећен Русији.

Помињање Срема, Баната и Бачке, као и параграф о чешким Словенима, сасвим је ван концепта самог *Начерџанија* (потпуно је излишно било помињање Хадзића у овом тексту).

V

Сам садржај *Начерџанија* је овај.

Оно почиње једним уводом у којем се са мало речи каже много. „Србија се мора“, стоји у *Начерџанију*, „и у том смотренију у ред осталих европских држава поставити, створити један план за своју будућност и, тако рећи, саставити себи једну домаћу политику по којем главним начелима треба Србија кроз више времена стално да се влада и све своје послове по њима постепено да управља“. Србија је тако мала, да у овом стању не сме да остане. Она се не може ограничити на своје садашње границе. Она треба да тежи „себи приљубити све народе српске који је окружавају“. Уколико Србија не сачини план акције, она ће као мала лађа овамо и онамо бацана бити, све док не наиђе на неки голем камен и о њега се разбити. Србија мора камен по камен турске државе да себи отцепљује и прима, како би опет велику српску државу „саградити могла“.

После овог свечаног увода, Гарашанин у *Начерџанију* прелази на конкретан рад који предстоји Србији. Налази да се турска империја мора распасти. После распада турске империје може се очекива-

ти да ће њене територије наследити Русија и Аустрија, али је могуће да ће се на турској територији, једном ослобођеној, наново „сазидати од својих христијанских житеља“ нове државе. Србија треба зидање српског царства најпре „од развалина и насутина све већма чистити и ослободити, на видик изнети, и тако на овако тврдом и сталном историческом фундаменту ново зидање опет предузети и наставити“. Срби ће тако пред свет изаћи „као прави наследници великих наших отаца, који ништа ново не чине но своју дедовину понављају“. Наша садашњост, додаје Гарашанин, неће бити „без сојуза са прошлошћу“.

После ових начелних разматрања Гарашанин даје конкретне смернице нашим акцијама. „Кад се са опредељеношћу зна шта се хоће и кад се стално и кријепко хоће... онда ће се средства за постизање циља лако и скоро наћи“. Српска влада треба пре свега да зна у каквом се окружењу налази. У том циљу треба одабрати оштроумне и верне људе који ће испитивати стање у окружењу и писмено извештавати владу. Нарочито треба извештавати о Босни и Херцеговини, Црној Гори и Северној Албанији. Наши повереници имаће да јављају какво је политичко стање дотичних земаља, какво им је војно стање, направити списак најугишћенијих људи за свако од ових подручја, и обавестити како и шта у којој од наведених провинција о Србији мисле.

Главне инструкције за рад повереника биле би ове:

1. Потребно је што пре отворити границу између Србије и наведених области. „Но Србија се“, каже се у *Начертанију*, „од ових својих сународника у Турској као неким кинеским зидом одделила“, тако да има кућа у већим местима које више врата имају за улазак и излазак него цела Кнежевина Србија.

2. Треба ићи на то да се православни и католички грађани међусобно о својој народној политици разумеју и сложе. Главно начело је пуна верозаконска слобода. Ово се односи и на муслимане. Књажевско достојанство мора бити наследно, а ако Босанци ово не би примили, то би значило раскомадање Срба на провинцијална мала књажевства.

3. Основно начело јесте јединство народности, а дипломатски заступник тога јединства треба да буде влада кнежевине Србије. Зато Босанци и остали Словени треба сваку помоћ и заштиту да нађу у српској влади. Србија мора у том погледу да буде покровитељица свих турских Словена.

4. Није само потребно да се основни српски закони у Босни и Херцеговини распрострањују, него је потребно да се одмах неколико младих Босанаца у српску државну службу прими. Ови Босанци морају да савладају идеју општег уједињења.

5. Католике у Босни и Херцеговини одвраћати од уплива Аустрије. Ово би се најбоље могло постићи преко босанских фратара, због чега је важно код њих усадити идеју уједињења Србије и Босне. Зато би било корисно штампати неке католичке књиге у београдској типографији. Требало би штампати молитвене књиге и збирке народних песама за православне хришћане са латинским и ћирилским писменима. Требало би такође штампати кратку народну историју Босанаца у којој би била имена босанских Муслимана.

6. Спољну трговину би требало да Србија скрене према новом правцу. „Србија се побринути мора за нов трговачки пут који би је на море довео и за њу тамо пристаниште створио“. Овај пут би био преко Скадра на Улцињ. Тако би Срби нашли на Приморју своје једноплеменике. Ту би било потребно српску трговачку агенцију отворити, која би се бринула о продаји наше робе и куповини француских и енглеских еспапа поред осталих.

7. Србија ће морати да уложи више пажње да задобије католичке Босанце. „На челу ових стоје фрањевачки фратри“. Било би добро да се један од босанских фратара прими у београдски лицеј за професора латинског језика. Овај професор би имао бити посредник између Србије и католика у Босни. Овај фратар могао би установити једну католичку капелу у Србији за католике који се у њој налазе.

8. На крају се у *Начерџанију* говори о нашим односима са Црном Гором. Напомиње се да би Србија требала да следује пример Русије, те Црној Гори додели сталну „правилну свакогодишњу потпору у новцу“.

О Северној Албанији *Начерџаније* ништа посебно не говори.

VI

За остварење свога *Начерџанија* Гарашанин је имао у виду два пута. Један пут је био миран пут, пут преговора са Турцима, политички пут. Други пут је био насилни пут, пут с оружјем у руци, пут рата с Турцима. Вешто компонована и комбинована, ова два пута имала су да воде истом резултату.

Прво је требало почети на миран начин, без проливања крви, свакако тежи начин. Први покушај у том правцу Гарашанин је учинио 1849. године, пет година после састављања *Начерџанија*. У Гарашаниновим посмртним хартијама налази се један мемоар (меморандум),

коме је он дао наслов „Мемоар Порти у 1849. години“.³ Овде ће бити речи о том Мемоару.

Мемоар има врло дугачак увод. Тај увод представља образложење корака који се предлажу. Обраћа се Порти, сизерену Србије. Он је сав уперен против Русије и Аустрије. Његова прва реченица гласи: „Израћајући начин којим би се опакој намери Русије и Аустрије предупредити могло, желели би пре тога још примјечанија наша учинити, тврдо уверени да се је све оно што смо пре о томе рекли онако искрено примило, као што смо ми у ствари овој поштено мислили и да још ове последње речи наше у правом интересу Порте написане, без одјека код људи којих данас будућност или коначна пропаст Отоманског царства зависи, остати неће“.

Овим речима се Гарашанин представља Порти, као њен лојални вазал, у напору да сачува или добије њено поверење. Посебно је значајно да се у виду његовог Мемоара говори врло оштро о Русији. Говори се да је она свагда све радила да ослаби Турску, те је у тој намери тежила да свој утицај прошири не само на Србију, него и на Грчку и Босну и Херцеговину. Управо то је разлог, вели Гарашанин, да Турска треба Србе да прихвати за пријатеље и да се тако ослободи од страха од њих.

После овог дугог увода, Гарашанин предлаже следеће:

„1. К Србији да се следујушче провинције присаједине као Босна, Херцеговина, Црна Гора и Горња Албанија.

2. Све ове провинције састављаће једну српску државу, која ће опет интегрални део турског Отоманског царства сачињавати.

3. Та држава у првој и другој тачки опредељена имаће једног поглавара и своје независнонутрење правленије; Турска неимајући ништа унутрену политику земље мешати се, задржаће право једне господствујушче силе.

4. Као што је данашња Србија уставна кнежевина, тако ће и сједињене провинције у првој тачки изчислене равна права политическа имати.

5. Ограническе и уставне законе српски народ свију ови провинција сам имаће право себи давати без уплива господствујушче или које друге силе.

6. Српском народу у смислу Прве, Друге и Пете тачке биће слободно организирати и издржавати војену силу, која ће служити на од-

³ Архив Србије, Лични Фонд Илије Гарашанина 1812–1874, 465/1850, бр. 1691.

брану његове и противу сваке силе, која би се целости Отоманског царства покушла дотакнути.

7. Да свака од сајединствене ове државе Србске и Турске има подмиривати расходе свога внутарњег и независимог правленија са својим собственим приходима, следователно да се данак и приходи Србске државе не могу употребити на друге чије, осим на своје сопствене потребе и расходе.

8. При резиденцији Султановој у Цариграду установити има се једна канцеларија Репрезентације Србске сједињене државе, посредством које ће се Поглавар државе ове Султану односити.

9. Да никакви трактат пре закључења између правитељства Султановог и страни држава не може имати обвезателну силу и за сједињени Отоманском царству народ Србски ако не би од канцеларије репрезентације његове одобрено и потврђено било. Од овог само изузимају се они трактати алијанције, које би Султан у сохраније своји држава био у нужди учинити.

10. Да мухамедански житељи у Србији и свима к Србији присоједињеним провинцијама србским, добивши равенство политичко са осталим Србским грађанима, има се законима земље подвргнути. Тако у свим парницама приватног права и криминалним преступленијима судиће се и каштиговати равно као и остали житељи Србске државе.

11. Исповедање вере, без разлике култоса, у Држави Србској слободним прогласиће се, следователно житељима у србској области турског вероисповеданија дозвољено ће бити Бога по свом начину фалити. Они само у овом смотренију од турске и то духовне власти зависним учинити се могу.

12. Бугари да се даде право једнакости са осталим поданицима Порте мухамеданског вероисповеданија и да се свако туђе влијаније у Бугарској било у религиозном или политичком смислу као опасно за обе сједињене државе сподобним начином истребити гледа.

13. Да се Бугари у све струке државоправленија примају и ни из које не искључују.

14. Трговина по целој внутрености обе саједињене Државе Отоманског царства је слободна, да ни једна од ови на међи србске и турске државе не може никакве ђумруке поставити, но да свака Држава може узимати само оним скелама ђумруке које би на линијама њихових граница спољних постојале, изузимајући еспапе који транзитно за једну од заједничких Држава пролазе.

15. Правленију Државе србске уступиће се право конзуле у страним државама и у држави Турској наименовати, којих мисија нимало политичка но само трговачка бити ће.“

Не знамо како је Porta примила овај Гарашанинов Мемоар, као што, уосталом, не знамо ни да ли је он и када Турској упућен. У архиви наше Агенције у Цариграду није могао бити нађен никакав траг у вези са овим Мемоаром.

Нешто слично као Гарашанин 1849. године, учинио је кнез Милан 1876. године.⁴ Он је 10. јуна те године, у време Босанског устанка, упутио писмо Великом везиру, у коме је рекао да је био наумио да пошаље у Цариград свог изасланика, који би „измењао са Високом Портом искрена и лојална објашњења, која би била намењена, да поставе трајни споразум између Царске владе и Србије“. Кнез Милан иступа као лојални држављанин Турске и предлаже сарадњу са својим сувереном. Пошто Велики везир није прихватио ту идеју, кнез Милан у свом писму врло широко образлаже своје идеје о сарадњи вазала са сувереном.

Писмо почиње описивањем тешкоћа које су настале за Србију услед буне у Босни. „Гомила бегунаца, бегунаца свега лишених навали у Кнежевину, падајући на терет и народу и држави; напади се умножавају на нашим границама; наши се стражари убијају; чете пљачкашке праћене често редовном војском, продиру у наша села, опустошавају цркве, нападају изненада куће и одводе стоку, остављајући за собом пожар и смрт“. Нема изгледа да ће се стање поправити само од себе. Морају се учинити одлучни кораци да се томе стане на пут. Како ствари данас стоје, све говори да је такво стање стална појава у Босни и Херцеговини. Porta се стално исцрпљује примењујући принудне мере, али и Србија подноси „разорљиву ситуацију“.

Пошто је тако описао тешко стање на граници, писмо наставља да се мора наћи лек за такву ситуацију и износи позитивне предлоге у том циљу. Србија је спремна да помогне Отоманској империји да једном за свагда реши своје непрестане кризе. Она се осећа као саставни део Отоманске империје и зато предлаже да се снага Србије стави у службу „заједничким интересима Царства и Кнежевине“. Српска војска, уколико би била послата у Босну, будући исте народности као што су босански устаници, „била би за цело примљена са раширеним рукама великом већином становника“. На тај начин би се криза ре-

⁴ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, Прва књига, Београд, 1896, стр. 94 и даље.

шила „не удаљујући се ни мало од начела конзервације и интегритета Царевине“. Сачувала би се целокупност Отоманске империје, јер области које би окупирали српска војска остале би саставни део Турске. „Народ српски, најревноснији је апостол целине Отоманског царства, разуме потребу да сложи своје интересе са општим интересима Царства и захтевима европске политике. Излазећи у сусрет жељама српским, Висока Порта оставила би их у стање да шире по хришћанском Истоку начела конзервације, интегритета и независности Истока под сенком престола Његовог Царског Величанства Султана, а Србија би тако постала помоћник које је провиђење дало Високој Порти да јој помогне да Исток Истоком препороди“. Писмо се завршава захтевом да царске власти издају наредбу да се поврате кућама пљачкашке чете, а да се остави српској војсци да спроведе у живот начело одржања целокупности Царства“.

Уз писмо кнез Милан је доставио и посебне инструкције свом заступнику у Цариграду. У овим инструкцијама се скреће пажња да треба посебно настојати да се Турцима објасне користи по њих саме од предлога кнеза Милана. Пре свега се подвлачи да је овде у питању непосредан споразум са Високом Портом. Ми смо се толико пута трудили „да представимо Високој Порти, како је непосредан и искрен споразум између ње и нас најкраћи пут да доведемо у сагласност наше одношаје и наше узајамне интересе на задовољство обе стране“. До опасних криза у нашим односима је долазило кад год се у њих умешала туђа рука.

Затим се у инструкцијама набрајају материјалне користи које би се добиле од српско-турског споразума. Те користи се могу разврстати у три тачке:

а) Са гледишта финансијског, приходи које Порта прима од Босне и Херцеговине, изузимајући ђумручке, изашли су на око шездесет милиона гроша у 1865. години, а за ту исту годину расходи за цивилне и војне чиновнике износили су шездесет три милиона гроша. Дефицит је био покривен из прихода других санџака, наиме Врања и Лесковца. Издаци за одржавање редовне војске и башибозука падају на терет санџака пловдивског, скопљанског, призренског, јањинског, лариског. Из овога се види да трошкови административни превазилазе приходе, те дефицит мора да се покрива из других прихода. „Уступајући Србији администрацију Босне, Порта би нашла двогубну корист финансијску: ослободила би се овога дефицита и створила нов извор прихода умноживши трибут Србије“.

б) Са гледишта војног, поверивши Србији администрацију Босне, Порта би могла да повуче из ње све своје трупе. Србија, која би се пружала од Тимока до Уне, стављена између Аустрије и непосредних области отоманских, пружала би Отоманској царевини исто тако јак бедем, као што је био бедем који је негда имала Аустрија према Турској.

ц) Са гледишта политичког, поверивши најконзервативнијем елементу царевине управу ове области, Порта би могла отклонити опасност која прети целој Царевини. „Јер, стоји у инструкцијама, ако се не успе да се угаси пламен побуне средством које ми саветујемо, једином које обећава успеха, онда се треба бојати да пламен не захвати пре или после цео Исток“.

Српски заступник на Порти предао је 17. јуна 1876. године оба документа Великом везиру, који је кнежево писмо примио, али је инструкције упућене заступнику одбио да прими. Од власти Порте није добијен никакав одговор на ова документа. Енглески генерални конзул у Београду рекао је нашем министру спољних послова „да Порта неће дати никаква следства Кнежеву писму“.

VII

У претходном одељку било је речи о спровођењу *Начертанија* мирним путем, путем преговора, обједињавањем српских области без промене вазалног статуса Србије. У овом одељку говориће се о спровођењу *Начертанија* револуционарним путем, ратом и борбом.

Уствари, основна идеја *Начертанија* је и била рат с Турцима, насилно ослобођење отоманских Срба испод турске власти. За тај рат се Србија и спремала за време кнеза Михајла. Логично је било да се ослобођење отоманских Срба неће моћи остварити мирним путем, него насилним.

У самом *Начертанију* била су написана упутства за такав поверљив, подземни рад на ослобађању нашег народа у Турској. Требало је водити агитацију за подизање буне у Босни и Херцеговини, у Црној Гори и Северној Албанији. Први који је почео да организује овај посао код нас био је Матија Бан. Србин из Дубровника, образован, културан, познавалац светских језика, уз то књижевник, он је заиста био подобра личност за такав посао. У време о коме говоримо био је учитељ деце кнеза Александра. Њему је пало у дело да пође по српским земљама и почне припремати пут за бунтовничку акцију.

Бан је почео са Црном Гором, посетом Његошу на Цетињу.⁵ Имао је задатак да Његошу преда писмо Гарашанина. То писмо није било могуће наћи, али имамо два писма која је Његош упутио Гарашанину. Прво писмо носи датум 2. маја 1848. и у њему Његош каже: „Ако је игде икога нас ево, аколи нејма никога, ја не могу ништа до стидети што сам Ваш брат – сад или икада – никада ако не сад“. Друго Његошево писмо Гарашанину носи датум 18. јула 1849. Оно је опширније него прво и у њему Његош говори о Гарашаниновом програму, за који каже да му се веома допао и да смело може да тврди да, ако се брже буде умело разумно поступити, наш циљ ћемо постићи и „то много брже и много лакше но што нам се чини“. Сва наша браћа то желе и „свагда су на то приправна“. Па онда, обраћајући се директно Гарашанину са „дични наш Гарашанине“, треба искористити први згодан случај на наш посао, јер би највиши грех био „пред Богом и Србством“ пропустити га.

Предузета акција, међутим, била је кратког даха. То се, вероватно, има објаснити тиме што је у исто време дошло до озбиљне кризе у вези са Мађарском буном на северној граници Србије, која је одвукла пажњу са Босне на Војводину.

Остварење *Начертанија* изискивало је и посебну организацију која би водила бригу о испуњењу постављеног задатка. *Начертаније* се није могло самим собом остварити. Слобода никад није долазила спонтано, она се увек морала извојевати. Зато је у Србији створено тело коме се поверила целокупна организација овог посла, деликатна и сложена. По природи самог посла, носилац није могао бити званичан орган. Гарашанин је зато организовао посебно тело, сачињено од групе људи посвећених искључиво томе послу. Кључна личност је био Матија Бан. Он је имао да оформи завереничку организацију и да руководи пропагандом у неослобођеним српским покрајинама.

Матија Бан је 20. марта 1850. године донео један акт, који се тицао организације посла. Акт посебну пажњу обраћа на оперативне кадрове, преко којих ће се у Турској одржавати веза са земљом и преносити дата упутства. У њему се наглашава потреба тајности како се не би догађале непријатности, незгоде, издајства и компромитовања учесника акције. Посебно се у акту наглашава да треба обратити пажњу на лица, која Бан назива подагентима, који имају да одржавају везу између главних повереника у Турској. Сматра да би јако корисни били

⁵ Богдан Љ. Поповић, *Два Његошева писма Гарашанину*, Књижевност, бр. 5–6, Београд, 1998, стр. 990.

они људи у Турској који се баве ситном трговином по Босни и Херцеговини и који често долазе на границу Србије. „Они би, пише Бан, тим начелом могли бити прави посредници између наших начелника у внутрености и наших агената на границама“. Они би тако истовремено обављали и своје и државне послове. Сви ови агенти морају бити предострожни и хладнокрвни, јер су те особине „прво условије доброга успеха у пропаганди“.

У продужетку Бан посебно говори о Албанији, која је за нас од велике важности. Али тамо није лако радити. Он напомиње да у тој области имамо само једаног агента, а постоји и један агент у Каливарију. Потребан нам је агент у скадарској области. Бан помиње да би требало Његоша употребити да плаћа ове агенте у Албанији, од пара које би добио из Београда. „Владика црногорски, пише Бан, примивши од мене новца, плаћа из своје руке арнаутске агенте“. Тим средством Његош ће ступити у „пријатељско сношеније с католичким арнаутским поглаварима, па ће тиме при себи привезати Албанију“. Уз ово Бан додаје да ће тиме Његош све више бити везан за Србију и тадашњу српску владу. Бан је уверен да ће се с прихватањем његових предлога особље пропаганде „побољшати и умножити“. Тим планом ће се на најбољи начин спречити случајеви издајства и раздора који су сада постојали. И Бан завршава своје излагање речима: „У будуће ће још срећније ићи, те скоро југословенску будућност приправити као што треба“.

Састављен је 10. маја 1850. године и Устав за рад наших агената у Турској.⁶ Овај Устав саставио је Т. Ковачевић. Он носи следећи службени назив: „Устав политичке пропаганде имајуће се водити у земљама славено-турским“. Овај Устав је резултат озбиљног прилажења ослободилачком акционом програму, донекле подсећа на наше касније ПП Одељење у Министарству спољних послова са почетка XX века.

У глави првој овог Устава, која носи наслов „Циљ и средства“, констатује се да је у извесним пределима пропаганда имала успеха и да народ у реченим пределима очекује будуће ослобођење од турског јарма. Зато треба обезбедити људе који ће имати „јединство на срцу“ и „пред очима распрострањеније отечества нашег и ослобођење ма гди живећег србског народа“.

У другој глави говори се о простору пропаганде, њеном домету. По изричитом одређењу Устава, пропаганда има да обухвати следеће

⁶ Архив Србије, Лични фонд Илије Гарашанина, 647/1850, бр. 1755.

пределе: Далмацију, Херцеговину, Босну, погранични хрватско-словенски појас на граници српској, Црну Гору, Горњу Албанију или Миридите и на југозападну Бугарску. Све ове области чине један нераздвојиви простор. Ако се изузме мали број Арнаута, Цинцара и Грка, види се да је то велико пространство на коме живе наши једноплеменници. Овај простор поделиће се на два региона: Јужни и Северни.

У глави трећој, па до седме, говори се о организацији пропаганде. Предвиђа се један поглавар пропаганде, који ће бити попечитељ унутрашњих делова Србије. Јужни и северни регион имаће по једног коловођу. Испод коловођа биће агенти, а у нахијама начелници и кметови. Устав предвиђа и стварање једног католичког агента у Тузли и другог у Травнику. Ти агенти ће бити босански фратри. Од њих се неће ништа друго тражити, него да искорењују мржњу која сада влада међу Србима католичког и православног исповедања. Тузлански агент саобраћаће са Београдом преко Шапца, а травнички преко Брода.

Устав предвиђа да ће бити израђена два војна плана и предвиђа конкретне трошкове пропаганде за поједине агенте. За 1850. годину они су одређени у висини од 2.053 талира. Они ће се односити на трошкове за агенте, коловође, путовања, школске књиге и трошкове за изузетне потребе.

Не знамо како су функционисали ови агенти, нити знамо до кога времена су трајали. Време је одмицало, догађаји су се ређали и свакако да је у време између 1850. године, када је Устав састављен, па до Берлинског конгреса, много штошта било у пракси измењено.

VIII

Показало се да се мирним путем и преговорима с Турском неће моћи доћи до жељеног циља, а и да у оквиру Устава политичке пропаганде није могуће постићи ишта значајније. Сазрело је мишљење да је једини пут за остварење Гарашанинове замисли поћи у отворен рат са Портом, поверити ослободилачку мисију оружаним снагама балканских земаља. Требало је балканске земље оспособити за оружане акције и све њих повезати уговорима о офанзивном савезу. Питање само по себи било је врло тешко, а и међународна ситуација није много ишла у сусрет намерама балканских народа.

У доба кнеза Михајла, Србија је била прва која је у свој спољно-политички програм унела ратну опцију. Она је у том смислу повела акцију код балканских земаља. Те балканске земље су биле, поред

Србије, још Црна Гора, Грчка и Румунија и са њима је Србија започела преговоре о савезу. Наишла је на благонаклон став код све те три балканске земље и са свима њима је отпочела политичке преговоре. Требало је створити довољно јак офанзивни савез између њих. Ове три земље сачињавале су круг који је споља опкољавао Отоманско царство. Из наведеног списка балканских земаља изостала је Бугарска, а за коју је сам Гарашанин у свом *Начертанију* рекао „да су највећа грана славенског народа у Турској“. Као што ће потоњи догађаји показати, без Бугара се заиста није могао очекивати успех у борби против Турске.

Први преговори о савезу били су вођени између Србије и Румуније (Влашке и Молдавије). Разговори су довели до потписивања савезног уговора 14. маја 1866. године. Ми текст овог уговора немамо у нашој архиви, али се он налази у архиви грчког министарства иностраних послова. Уговор представља дефанзивни и офанзивни савез између две земље и у уговору је изричито речено да се склапа ради ослобођења две земље од турске суверености. Уговор, међутим, није ратификован.

Други уговор је Србија закључила са Црном Гором. Потписан је 23. септембра 1866. године. Уговор је врло кратак, садржи свега два наест параграфа. Он представља офанзивни савез. У њему је изражена жеља за ослобођење и уједињење нашег народа.

Трећи уговор је најзначајнији. То је уговор с Грчком. Грчка је била најважнија земља на Балкану. Самостална, с признатом сувереношћу, наш устанички близанац, она је по природи ствари привлачила највећу пажњу. Она је имала несумњив престиж на Балкану. Наши разговори са Грцима били су најдужи и најсложенији, сам уговор о савезу био је најсадржајнији. Потписан је 14. августа 1867. године. У уговору се предвиђа рат за „ослобођење свих хришћана у Европској Турској и на острвима Архипелага“.

Овај Први балкански савез није активиран. Прилике су биле неповољне за његово остварење, а можда је и погибија кнеза Михајла томе допринела. Он је, у ствари, показао да је рат са Турском врло озбиљна ствар и да снаге које су се договориле за рат с њом, а без Бугарске, нису довољне за коначни успех.

На Други балкански савез морало се чекати скоро пола века. У међувремену, Србија је добила сувереност, по Берлинском уговору од 1878. године, она је проширила своју територију на четири нова округа. За нас је овај уговор био важан, јер смо њиме, како би рекао

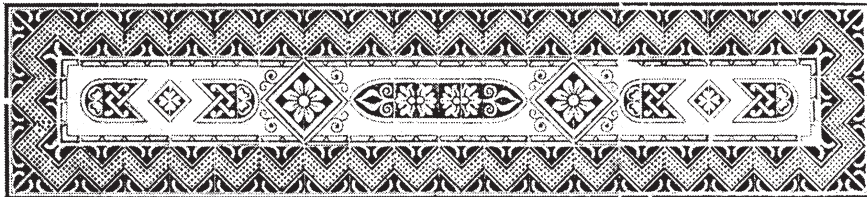
Гарашанин, прва четири камена „од зданија турске државе“ отцепили и прикључили себи.

Други балкански савез је створен тек у XX веку, скоро пола века после првог. Закључили смо савезне уговоре са Бугарском а преко ње и са Грчком, и још са Црном Гором. Овај савез је био победоносан. У рату с Турцима савезници су добили целу балканску Турску (осим узаног простора око Цариграда). После рата с Турском, није више било у Отоманској царевини ниједног „отоманског Србина“, ниједног „турског Словена“, ниједног „Словена у Турској“.

IX

Ако бацимо поглед на целу дипломатску историју Србије од времена Гарашанина до уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, видећемо да је главна матица наше спољне политике непрестано текла по линији Гарашаниновог *Начертанија*. *Начертаније* је било тестамент Илије Гарашанина за Србију, као што је и Ришељеов тестамент био за Француску или тестамент Петра Великог за Русију. Гарашанин нам је одредио основни правац кретања, саставио либрето наше дипломатске активности, и оставио тиме печат своје грандиозне личности на целу нашу историју. Није ипак постигао потпуни успех, јер смо ми у остваривању Гарашанинове политике изгубили темпо; када смо са својим савезницима истерали Турке са Балкана, у то време Босна и Херцеговина нису више биле турске провинције, него аустријске.

Богдан Љ. Поповић

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА 1941–1945.

Избијање Другог светског рата у Европи у великој мери је ојачало већ затегнуте односе између различитих народа и вера које су живеле унутар Краљевине Југославије. Састављена од различитих народа и вера, Краљевина није могла да преживи војнички пораз, окупацију, поделу, унутрашње сукобе и најзад геноцид. Другим речима, она се од почетка свог постојања налазила на несигурним темељима.

То се може показати на више начина. Стварање југословенске државе 1918, између осталог, довело је Српску Православну Цркву (СПЦ) у блиске додире са другим верама, пре свега католичанством и исламом. Као последица тога, СПЦ је изгубила привилеговани положај који је до тада уживала у Краљевини Србији. У складу са прокламацијом престолонаследника Александра од 6. јануара 1919, СПЦ је постала „једнака са другима,“ имајући на уму католичанство и ислам. То је за њу представљало тежак ударац. Према попису становништва обављеном 1921, од 12 милиона становника који су живели у Краљевини, 46,6% сачињавали су православни, 39,4% католици, 11% су били муслимани, док су сви остали сачињавали 2,5% становништва.

Унутрашња реорганизација СПЦ трајала је неколико година. Све регионалне цркве (Хрватска, Босна и Херцеговина, Славонија, Далмација, Црна Гора, Бачка, Срем, Барања и Краљевина Србија) биле су уједињене 1919. Изабран је патријарх, а канонско признање од стране цариградског патријарха било је осигурано. Православна црква била

је одвојена од државе 1929, иако је она имала потпуни надзор над црквеним делатностима. Припремљени закон изазвао је оштре протесте Светог Синода као управног тела Цркве. Влада је финансијски подржавала православну Цркву као и друге цркве, из државног буџета, што је чињеница која их је учинила још зависнијим од државе. Унутар Краљевине постојало је 21 митрополитско и епископско седиште – Београд, Банат, Бања Лука, Бачка, Браничево, Горњи Карловци, Добро-Босна, Далмација, Загреб, Зворник-Тузла, Злетово-Струмица, Жича, Ниш, Охрид-Битољ, Пакрац, Рашка-Призрен, Скопље, Тимок, Захумље-Херцеговина, Црна Гора и Приморје, Шабац. Неколико епископских седишта налазило се изван границе Краљевине – Праг, Чикаго, Задар, Скадар.

У процесу реорганизације, Св. Синод је установио неколико семинара и факултета за образовање свештенства, објављивао бројне новине и часописе и створио неколико клерикалних организација са циљем да осигура свој утицај и супротстави се другим духовним и политичким противницима (*Бојословље, Хришћански живои, Свето-савље, Пуџ, Хришћанска Мисао*).

Иако су патријарх, Св. Синод и свештенство били дубоко уплетени у реорганизацију Цркве и њеног унутрашњег живота, они нису могли занемарити одређена питања која су се пред њима постављала. Први од њих био је сукоб са владом, а индиректно са Католичком црквом и Ватиканом у питању ратификације Конкордата током 1935–1937. године. То се доживљавало као настојање од стране владе да реши своје односе са Ватиканом. Св. Синод, свештенство и верници видели су у томе корак који је могао да радикално измени положај Православне цркве; веровало се да је то штетно по њене интересе као и интересе државе. После дуге борбе, уличних демонстрација и неколико разбијених глава, влада је била присиљена да одустане од Конкордата. Последица тога била је да је дошло до отвореног сукоба са Ватиканом и католичком хијерархијом у Југославији.

Нови патријарх био је изабран у фебруару 1938. То је био др Гаврило Дожић, митрополит црногорски, угледна личност и популарни представник Цркве. Он је предводио СПЦ до своје смрти 1950. То су била тешка времена у којима се СПЦ суочавала са многобројним унутрашњим и спољним проблемима. Патријарх Гаврило био је веома критичан према европском материјализму, националним егоизмима и тоталитарним идеологијама свих врста – фашизму, национал-социјализму и бољшевизму. Тврдио је да је Европа лутала у непознато и да је била потпуно несвесна у ком правцу је желела да се креће.

Патријарх Гаврило је такође изражавао критичке опаске на политичке одлуке владе Цветковић-Мачек које су имале за циљ да реше хрватско питање (август 1939) стварањем Бановине Хрватске. Св. Синод је био забринут за судбину тамошње Православне цркве. Та критика допринела је да је положај Православне цркве у Хрватској од тада постао још много несигурнији.

Избијање Другог светског рата натерало је патријарха Гаврила да предузме нове активности и иницијативе. Он је проповедао хришћанску моралност и патриотизам потпуно свестан предстојећих претњи држави, српском народу и његовој цркви. У тим проповедима позивао је српски народ и свештенство да остану јединствени.

Патријарх и Св. Синод били су свесни све већег немачког притиска на Југославију како би се приволела да напусти политику неутралности и придружи се Тројном пакту. Пошто је намесништво кнеза Павла одлучило да потпише тај Пакт, 25. марта 1941, патријарх Гаврило је изразио многе протесте против такве одлуке. Тврдио је да је то била издаја националних традиција и осећања, корак ка поробљавању народа, чињеница коју СПЦ није могла да прихвати.

Постоје докази да су патријарх и епископи били свесни да је група генерала и официра припремала државни удар. Он је сазвао састанак Синода за 27. март 1941, дан када је изведен државни удар. Његове речи члановима Синода биле су поздрављене са одушевљењем од стране верника и народа; велике демонстрације биле су организоване 27. марта, у Београду и другим местима, док је патријарх говорио гомили народа окупљеној у Београду о пресудним догађајима кроз које су народ и црква пролазили, наглашавајући да је влада направила грешку што је одлучила да се придружи Пакту коме је на челу био Хитлер. Благословио је акцију армијских официра.

Тада је дошло до експлозије. Патријархове речи и народне демонстрације биле су доживљене као акција против Хитлера лично. Казна за то дошла је брзо. Шестог априла 1941, без претходне објаве рата, немачка армија напала је Југославију. Београд је био бомбардован истог дана, југословенска војска је капитулирала десет дана касније, док су краљ Петар II и краљевска влада пошли у избеглиштво. Патријарх Гаврило и Св. Синод били су запањени када су се суочили са страдањима и уништавањима Цркве и верника које је било жешће него икад раније.

Немачка војна акција против Југославије наставила се њеном окупацијом, деобом њених територија и унутрашњом реорганизацијом. У том послу, Немачка је имала подршку Италије, Мађарске, Бугар-

ске, Албаније и новостворене усташке независне хрватске државе створене споразумом између Мусолинија и Хитлера. Она је добила територије у централном делу бивше Краљевине. Екстремни хрватски националисти (усташе), на челу са Антом Павелићем, управљали су тим простором као штићеници Италије и Немачке. Деоба бивше Краљевине завршила се на следећи начин: Немачка је припојила себи део Словеније и окупирала Србију и Банат; на тај начин Србија је била сведена на простор од пре Балканских ратова са становништвом од око 3,8 милиона људи. Италија је заузела део Словеније, део обале дуж Јадранског мора, окупирала је Црну Гору и део Косова. Бугарска је заузела источну Македонију и југоисточну Србију; Мађарска је добила Међумурје, Прекомурје, Бачку и Барању. НДХ добила је саму Хрватску, Славонију, део Далмације, Босну и Херцеговину и Срем.

Чак пре него што је и дошло до југословенске капитулације, 10. априла 1941, проглашена је НДХ. Насртаји на Српску Православну Цркву и патријарха Гаврила започели су одмах; они су били оптужени, заједнио са читавим српским народом, за криминална дела почињена против Хрвата и Католичке цркве; патријарх је такође био оптужен због своје улоге у државном удару 27. марта 1941. Специјална полиција немачких окупационих власти ухапсила је патријарха и испитивала га заједно са осталим митрополитима и епископима Цркве. Током немачке окупације био је затворен у различитим местима и није му било дозвољено да обавља своје патријаршијске дужности.

Физичко уништење СПЦ одмах је започело. Она је била разбијена на осам посебних организација, а свака од њих се налазила под контролом поједине окупационе власти. Од 21 митрополитског и епископског седишта у предратној Југославији, само њих шест остало је у Србији и Банату који су се налазили под немачком окупацијом. Св. Синод налазио се у Београду, огромно умањен у броју владика и без икаквог овлашћења да управља Црквом у другим окупираним територијама. Само је четири епископа било у стању да се састаје и иступа у име Цркве. Патријархову резиденцију заузели су Немци. Након интернације патријарха Гаврила и његовог затварања, крњи Св. Синод изабрао је митрополита Јосифа Цвијовића да делује као поглавар Српске Цркве.

Судбина других митрополита и епископа Цркве била је различита. Бугарске власти у Македонији протерале су из својих седишта у Скопљу митрополита Јосифа и епископа Викентија, владикау злетовско-струмичког, као и све остале свештенике који нису били рођени у Македонији. Њих су заменили Бугари, пошто је бугарска црква упути-

ла 280 свештеника да у тим крајевима обавља свештеничке дужности. Бројни манастири и цркве у Македонији били су оштећени и опљачкани. Епископска територија у Црној Гори била је подељена на два дела. Бока Которска је била припојена Италији, док се унутрашњост земље налазила под војном окупацијом. Италијанска контрола над црквеном администрацијом била је стриктна, пошто су сви документи морали да се пишу на италијанском језику. Епископ Далмације, са седиштем у Шибенику, био је ухапшен и интерниран у Италију, где је остао до 1945. Рашко-призренска епископија била је такође подељена, тако да је један њен део укључен у састав Албаније. Становништво је било присиљено да напусти своја места боравка, док су цркве и манастири, укључујући Дечане, били оштећени или разорени. Албанска православна црква намеравала је да припоји себи ове области. Епископ Серафим био је упућен у Тирану, где је и умро. Мађарска окупација Бачке и Барање довела је до протеривања свих Срба који су тамо били настањени после 1918, док је 15 свештеника било убијено. Мађарске власти ставиле су црквену имовину под своју потпуну контролу. Чак су покушавали да створе Мађарску Православну Цркву, али у томе нису имали успеха.

Највиши црквени великодостојници, митрополити и епископи, као и свештеници и монаси у НДХ, доживели су највећа страдања. Скоро сви митрополити и епископи били су затворени, мучени или убијени на најсуровији начин. Никола Јокановић, епископ хумско-херцеговски, био је протеран у Србију где је и умро; др Нектарије Круљ, епископ зворничко-тузлански, успео је да избегне у Србију; Петар Зимоњић, митрополит сарајевски, Платон Јовановић, епископ бањалучки и Сава Трлајић, епископ горњокарловачки, завршили су своје животе након жестоких мучења. Слично се догодило и Доситеју Васићу, митрополиту загребачком, кога су усташе мучиле готово до смрти у загребачком затвору, да би га потом упутили у Београд, где је ускоро и умро. Другим речима, прваци СПЦ у Хрватској били су уклоњени силом и терором препуштајући на тај начин свештенство и вернике на милост и немилост убица.

Стварање НДХ означило је почетак уништавања Срба и разарања њихових цркава унутар граница хрватске државе. У Хрватској је живело око 2 милиона Срба, 750 хиљада муслимана, 70 хиљада протестаната и 45 хиљада Јевреја. Срби су живели у осам митрополитских и епископских седишта. Срби, као и Јевреји, били су предодређени да буду потпуно уништени. Двадесетог априла 1941. ћирилично писмо било је забрањено; истог дана, сви православни грађани добили су на-

редбу да носе плаве траке на рукавима; било им је дозвољено да живе једино у одређеним деловима великих градова; 3. јуна 1941. све основне школе биле су затворене за српску децу, 18. јула 1941. употреба израза Српска православна вера била је забрањена, док је 20. септембра 1941. сва имовина која је припадала горњокарловачкој епископији била конфискована од стране државе. Према речима Милета Будака, министра образовања, Србе је требало побити, раселити или превести у католичанство. Православни свештеници били су отерани у затворе, убијани, а само је неколицина успела да се домогне Србије. Од укупно 577 свештеника који су живели у Хрватској, 334 су били прогнани, док је њих 217 било убијено. Цркве и манастири били су уништавани динамитом, пошто би претходно били опљачкани, док је огромно културно и уметничко благо било покрадено или однето из њих.

Терор је узео толики мах да је неколико хрватских бискупа изразило своје приговоре Анти Павелићу, поглавнику, и надбискупу Алојзију Степинцу, примасу, против таквих злочина. Најзад, у намери да потпуно очисти српско име, Хрватски сабор је одлучио, у фебруару 1942, да установи Хрватску Православну Цркву. У целини, терор се није умањио све до краја рата. У таквим околностима прилагођавање СПЦ хрватском режиму није представљало реалан избор за већину православних свештеника; сарадња је била незамислива, док истовремено отпор није долазио у обзир. Мали број свештеника придружио се ројалистичком покрету отпора, када је то било могуће. На тај начин, функционисање верских институција и организација у НДХ није било могуће. Исход такве криминалне политике био је трагичан за СПЦ у хрватској држави.

Ситуација у Србији и Банату окупираним од Немаца, била је другачија. Привремена администрација у Србији (владе Милана Аћимовића и Милана Недића) настојале су да пруже помоћ, али су њихова овлашћења била врло ограничена у том погледу. Немачке војне, политичке и обавештајне службе у Београду и Србији понашале су се од почетка умерено и биле склоне да сарађују до извесне мере. Разлози за то постали су видљиви нешто касније. Међутим, захтеви које је Св. Синод упућивао немачком војном гувернеру, у којима се тражило да патријарх Гаврило буде пуштен из затвора и да му се дозволи да настави да обавља своје дужности, били су одлучно одбачени. То је довело до тога да је митрополит Јосиф остао на челу СПЦ као њен привремени поглавар. Привремена администрација показала је пуно разумевање и подршку СПЦ и њеним потребама. Када им се митрополит Јосиф обраћао за помоћ, привремена влада је одлучила да исп-

лаћује плате свештеницима који су били принуђени да напусте своје парохије. Седмог јула 1941. присутним члановима Св. Синода било је дозвољено да се сретну са патријархом Гаврилом. То је био први састанак на коме је било могуће да се расправља о проблемима Цркве; наредног дана Св. Синод одржао је свој први састанак. Договорено је да митрополит Јосиф изрази захвалност новим властима. Синод се такође обратио немачким властима с молбом да учини све што је било у њиховој моћи да се прекине терор над Србима у Хрватској, Бачкој и на Косову и да се дозволи да Црква обавља своје свакодневне послове. Бројни меморандуми, у којима су описани терор над Србима и њиховом Црквом, били су упућени немачким војним властима. Али никаквог одговора није било.

Све већи број избеглица, укључујући и свештенике, из Хрватске, постао је проблем са којим се морало одлучно суочити и приступити његовом решавању. Крајем 1943. процењивало се да је број избеглица достигао 300.000 људи, међу којима је било и 15.000 Словенаца. Гласови које су ширили избеглице указивали су да је око 300.000 људи у Хрватској било убијено или послато и концентрационе логоре (Јасеновац, Стара Градишка, Јадовно, Рад). У септембру 1941. Св. Синод је упутио генералу Данкелману, војном гувернеру Србије, дуги меморандум који је садржавао списак имена убијених свештеника и угледних лица; у њему се налазио и опис оштећених цркава и манастира у Хрватској. Никакав одговор није стигао од генерала Данкелмана. Меморандум истог садржаја био је упућен југословенској избегличкој влади у Лондону. Тај документ довео је до сукоба унутар владе у изгнанству између српских и хрватских министара. То је такође отворило расправу о будућој организацији Краљевине.

С обзиром на постојеће околности, црквени живот у Србији био је до извесне мере нормализован: одржавале су се црквене службе, канцеларије су биле отворене, а материјална подршка свештеницима и избеглицама из Хрватске делила се у границама могућности. Почетком октобра 1941. немачка команда је евакуисала резиденцију патријарха у Београду. Истовремено, та команда је завела оштру контролу над преписком и публикацијама које је објављивала Црква.

Пошто је пет семинара било затворено, Св. Синод је изразио забринутост због проблема образовања будућих свештеника. Семинар на Цетињу био је отворен, док су студенти који су долазили у Србију били смештени у манастир Раковица у близини Београда. Они су од Св. Синода примали месечне стипендије; у школској години 1942/43. 295 студената било је уписано у семинаре. Теолошки факултет у

Београду није отворио своја врата студентима током трајања рата. Професори су били принуђени да се пензионису, док се зграда користила за друге сврхе.

Финансирање СПЦ постало је мучно питање с обзиром да су захтеви за пружањем помоћи све више расли. Квислиншка влада настојала је да искористи новац како би обезбедила ближу сарадњу са Синодом који је од ње примао значајну финансијску подршку. Митрополит Јосиф био је посебна мета владе због свог одлучног отпора сарадњи са окупационим властима. Министар образовања, Велибор Јонић, захтевао је да Синод делује као оруђе народне воље. То је представљало уцену која није имала успеха. Црква је наставила да прима финансијску подршку од владе; буџет за 1944. достигао је износ од преко 50 милиона динара, иако је митрополит Јосиф одбио да у томе лично сарађује.

Нема сумње да су немачке обавештајне службе у Србији заједно са квислиншком владом биле намерне да користе СПЦ за различите политичке и идеолошке потребе. То је једна занимљива прича, коју вреди кратко изнети. Немачки војни и безбедносни официри закључили су у почетку да је Црква у окупираној Србији могла да представља стварну политичку и идеолошку снагу. Због тога су они желели да је искористе за своје сврхе. У намери да остваре тај циљ, Немци су настојали да привуку хијерархију на своју страну тако што су покушали да уклоне патријарха Гаврила са његовог положаја. Њега је требало да замени човек који је био склон да прихвати њихове намере. Међутим, таква настојања доживела су неуспех.

У намери да остваре свој циљ, Немци су покушали да дискредитују патријарха и учине га одговорним за трагедију српског народа. То је био разлог због кога је он био интерниран и изолован од осталих црквених достојанственика. Постојао је такође и предлог да се патријарх изведе пред суд због наводне злоупотреба финансијских средстава. Поред тога, патријарх је био оптужен и за подстицање на рат и антинемачко становиште. Патријарх је одбио све ове оптужбе као лажне и тврдио да он није био одговоран за немачки напад на Југославију. Након тога, немачке службе нису биле сигурне како да поступају против њега.

У августу 1941. SS официр Хајнрих Мајер састао се са патријархом Гаврилом. Он је изашао са предлогом да патријарх припреми један меморандум против комунизма који ће Св. Синод упутити јавности. Патријарх је одбацио тај предлог. Након тога, предлог да се патријарх уклони са свог места добио је на снази, али се то није догодило. Не-

мачке власти биле су такође веома незадовољне политиком и ставовима митрополита Јосифа. Оне су такође желеле да он буде уклоњен из Београда и са свог положаја, закључујући да је он био одговоран због пасивног и некооперативног став Цркве и Св. Синода. Када су га питали да објасни разлоге свог отпора, митрополит Јосиф је одговорио да су то били злочини почињени против Срба у Хрватској и немачко ћутање о њима. Додао је такође да Св. Синод није могао доносити одлуке док је патријарх био одсутан са његових заседања. Уместо тога, митрополит је предложио да патријарх буде пуштен из интернације како би могао да отвори заседање Св. Синода. Мајер је одбацио такве предлоге. Суочен са немачким захтевима, митрополитов став, нема сумње, био је изузетно храбар.

Када су га питали да објасни ћутање Синода о комунизму, митрополит је одговорио да би јавна изјава отуђила српски народ од своје Цркве. То није био последњи захтев који је био упућен Синоду. У октобру 1941. квислиншка влада захтевала је од Синода да подржи ројалистички покрет отпора на чијем челу се налазио генерал Дража Михаиловић и оптужи покрет на чијем челу су се налазили комунисти. Синод је одбацио такав захтев, тврдећи да се „Црква налази изнад свих странака, без обзира на њихову политичку и идеолошку оријентацију.“ Такав став митрополит Јосиф је поновио у бројним приликама, додајући да би изјава против комунизма довела до новог крвопролића који Црква није могла да прихвати.

У јесен 1941. положај Цркве мало се поправио, иако је незадовољство њеним ставом према разним захтевима било велико. Немачке власти су дозволиле окупљања која је организовала Црква, прославе, службе. Молитве су биле читане у црквама у име краља Петра II. Други знак попуштања представљала је сагласност немачких власти да се патријарх Гаврило пребаци у манастир Војловица. Међутим, сва настојања од стране квислиншке владе да патријарх буде ослобођен из затвора, завршила су неуспешно. Непотребно је рећи да су сви захтеви које је упутио Синод немачким властима како би се спречили усташки злочини и заштитили Срби у Хрватској пали на глуве уши.

Немачке службе у окупираној Србији сумњале су да митрополит Јосиф одржава односе са генералом Михаиловићем. Обавештајне службе веровале су такође да је митрополит радио за британску обавештајну службу. Др Николај Велимировић, епископ жички, био је исто тако оптужен због своје подршке генералу Михаиловићу. Био је стављен под немачки надзор и од њега се тражило да се повуче из јав-

ног живота, иако је он јавно говорио против комунизма. Најзад, у децембру 1942, он је био ухапшен и спроведен у манастир Војловица.

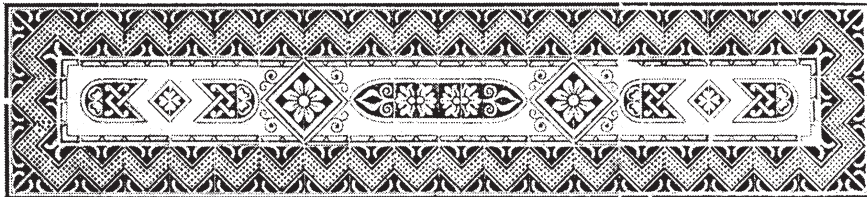
У многим приликама, СПЦ, њен епископат и свештенство, показали су своју подршку и наклоност ројалистичком покрету на челу са генералом Михаиловићем. Неки свештеници учествовали су на Конгресу Михаиловићевих следбеника, одржаном у јануару 1944. У августу те године, свештеници су подржали ројалистички покрет и захтевали да се борба против комунизма води до победоносног краја. Тамо где су поглавари Цркве оклевали да иступе, свештеници су деловали одлучно.

Крајем јесени 1944. патријарх Гаврило и епископ Николај били су пребачени у концентрациони логор у Дахау. То је урађено на захтев немачких безбедносних служби на чијем челу се налазио генерал Ернест Калтенбрунер. Намера која је стајала иза тога била је да се окупе све вође, политичке, војне, црквене из Источне Европе са циљем да се организује борба против комунизма. Патријарх Гаврило и епископ Николај били су ослобођени из Дахауа и упућени у Беч. Маја 1945. њих су ослободиле трупе Шесте америчке армије под командом генерала Бредлија у Инсбруку.

У закључку, треба нагласити да су Св. Синод и митрополит Јосиф одбили да сарађују са немачким војним властима и службама у Србији. Они су изнели бројне разлоге у одбрану таквог става: Синод није могао да се меша у политичка догађања, хапшење патријарха, нити је имао канонска овлашћења да доноси политичке одлуке. Међутим, митрополит Јосиф одржавао је додире са квислиншком владом која је Цркви пружала разноврсну помоћ. Он је такође одбио да иступи против комуниста, али је показивао и своје несумњиве наклоности за ројалистички покрет.

Током овог периода, СПЦ је била разбијена као организација; њене истакнуте вође биле су убијене, ухапшене и прогањане; свештенство и паства били су растурени и осиромашени; реке избеглица биле су бескрајне. Цркве, манастири и други објекти били су уништени или оштећени, док је велико културно и уметничко благо било опљачкано или однето.

Драгољуб Р. Живојиновић

ПВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ И ДОМ СВЕТОГ САВЕ

Обележавање стодвадесетогодишњице Друштва светог Саве представља повод за размишљање о градитељским делима којима је ово удружење обогатило београдску архитектуру. То су здања у Улици цара Душана број 13 и 11 – Дом светог Саве (Светосавски дом или Дом друштва светог Саве), намењен раду Друштва, и Зграда Друштва светог Саве са становима за издавање.

Друштво светог Саве основали су 1886. год. истакнути београдски културни радници. Три неразводна пријатеља – Светомир Николајевић, професор опште историје књижевности на Великој школи, сликар Ђока Миловановић, учитељ цртања на Великој школи и Срета Ј. Стојковић, професор математике у Првој београдској гимназији, дошли су на мисао о оснивању једног патриотског удружења које би помагало Србима у Турској, где је после Српско-бугарског рата била јака бугарска пропаганда. Припреме за оснивање удружења одвијале су се у кући Светомира Николајевића, која се налазила у Вишњићевој улици бр. 10. Идеју о оснивању друштва прихватили су београдски интелектуалци и на збору одржаном 24. августа 1886. год, у сали Велике школе изабрали су прву управу друштва које је добило име Друштво светог Саве. За председника је изабран Светомир Николајевић, за потпредседника књижевник Стеван Владислав Каћански, а за секретаре професор Прве ниже гимназије Милован Р. Маринковић и учитељ Никола Поповић. Благајник је био правник Тихомиљ Ј. Мар-

ковић а књижничар Ђока Миловановић. Међу члановима прве управе друштва истицали су се књижевник Милан Ђ. Милићевић, професори Велике школе Панта Срећковић и Михаило-Миша Вујић, управитељ Учитељске школе Љуба Ковачевић, директор Прве београдске гимназије Ђура Козарац, професор Богословије Фирмилијан Дражић, као и Срета Ј. Стојковић. Друштво светог Саве основали су и водили слободни зидари. Поред тројице оснивача, масони су били и благајник Друштва Тихомиљ Ј. Марковић, члан прве управе Друштва Михаило Вујић, као и индустријалац Ђорђе Вајферт, један од утемељивача Друштва светог Саве. Светомир Николајевић је био председник Друштва од оснивања до 1904. год, када је изабран за доживотног почасног председника. Од 1904. до 1914. год. председник Друштва је био правник Андра Ђорђевић, такође слободни зидар.¹

Циљ Друштва светог Саве било је ширење просвете и неговање националних осећања и врлина у српском народу, као и помагање сународницима у неослобођеним крајевима. Један од својих циљева – ширење просвете Друштво је остваривало издавањем књига. Од

¹ *Друштво св. Саве*, Видело, бр. 192, 5.IX 1886, VII, стр. [3]. Архив САНУ, Дневник Милана Ђ. Милићевића, 9327/13, л. 48,60. Ј. [ован] М. [иодраговић], *Крашак прејед рада „Друштва св. Саве“*, Браство, XI, Београд, 1906, стр. 8–42. Јов. [ан] Хаџи-Васиљевић, *Прилике под којима је пошало Друштво св. Саве и његов рад од постанка до сада*, Браство, XVIII, Београд, 1924, стр. 4–8. *Друштво светог Саве*, Вардар. Календар за просту годину 1909, Београд, 1908, стр. 123–124. *Споменица Друштва св. Саве*, стр. 1–10. Божидар С. Николајевић, *Педесетогодишњица Друштва св. Саве*, Народна одбрана, бр. 1–2, 3.I 1937, XII, стр. 4–5. Гр.[игорије] Божовић, *Педесетогодишњица Друштва светог Саве*, Политика, бр. 10301, 27. I 1937, XXXIV, стр. 7. Бр.[ат]Ср.[ета Ј. Стојковић], *Слободно зидарство у прошлости и садашњости*, Неимар, бр. 35–36, јануар-фебруар 1925, X, књ. IV, стр. 1–65. Михаило Војводић, *Друштво светог Саве*. Документи 1886–1891, Београд, 1999, стр. 7–11. Ср.[ета] Ј. Ст.[ојковић], *Мој улазак у слоб. зидарство*, Неимар, бр. 46, децембар 1925, X, књ. IV, стр. 566–569. Јован Хаџи-Васиљевић, *Светомир Николајевић, председник Друштва св. Саве (1886–1904)*, Браство, XVII, [Београд], 1923, стр. 230–237. Ср.[ета] Ј. Ст.[ојковић], *Браћо Светомир Николајевић*, Неимар, бр. 15, мај 1923, књ. II, стр. 291–303. Зарија Р. Поповић, + *Светомир Николајевић*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXXV, Београд, 1923, стр. 326–332. Божидар С. Николајевић, *Радикална странка и Светомир Николајевић*, Београд, 1938, стр. 11–13. Ср.[ета] Ј. Стојковић, *Браћо Ђура Вајферт*, Неимар, бр. 20, октобар 1923, књ. II, стр. 545–556. Јован Хаџи-Васиљевић, + *Ђорђе Вајферт, члан добротвор Друштва светог Саве*, Браство, XXIX, Београд, 1938, стр. 214–217. П. III, *Браћо Тихомиљ Ј. Марковић*, Неимар, бр. 7, 1922, II, стр. 395–398. Др. Јован Хаџи-Васиљевић, *Ђока Миловановић, члан Главног одбора*, Браство, XV, Београд, 1921, стр. 259–260. Ј. [ован] Х. [аџи] В. [асиљевић], + *Срета Ј. Стојковић, члан Гл. одбора ДСС*, Браство, XXIII, Београд, 1929, стр. 281–283.

1887. до 1941. год. Друштво је издавало зборник радова „Браство“. Ту су штампане биографије знаменитих личности, научни радови о историјским догађајима, чланци о градовима и манастирима, описи народних обичаја, народне умотворине и књижевна дела савремених писаца.²

Друштво светог Саве основало је 1887. год. Светосавску вечерњу школу намењену општем образовању радничке омладине из неослобођених крајева. Школа је радила до 1912. год. Настава се одвијала у вечерњим часовима јер су ученици преко дана учили занат или су радили као зидари, циглари, пекари и пиљари. Основна школа је имала три разреда. Учили су се редовни школски предмети, а поред тога и зидарство, српска историја и народно и црквено певање. Поред три разреда основне школе постојала су и два приправна разреда у којима су се ученици припремали за упис у богословију или учитељску школу. Светосавска вечерња школа радила је у просторијама Теразијске основне школе у Улици два јаблана (данас Дечанска).³

Канцеларије Друштва светог Саве налазиле су се од марта 1888. год. у згради Митрополије, у просторијама које је Друштву уступио митрополит Теодосије, један од утемељивача Друштва. Београдски трговци и занатлије поклонили су потребан намештај за ове просторије.⁴

Друштво светог Саве стипендирало је ученике Светосавске приправне школе, као и ученике других средњих школа у Београду и студенте Велике школе. Да би обезбедило смештај својим питомцима Друштво је 1888. год. основало пансионат, који се налазио у изnajмљеним приватним кућама.⁵

² *Основна правила „Друштва св. Саве“*, Браство, XI, Београд, 1906, стр. 1–5. Архив САНУ, Дневник Милана Ђ. Милићевића, 9327/13, л. 65. *Српска библиографија. Књиге. 1868–1944*, Књ.2, Београд, 1989, стр. 67–74.

³ Извештај I тајника и члана Главног одбора Друштва св. Саве, Пере П. Ђорђевића, о раду Главног одбора друштвеног од 25. јануара 1887. до 17. јануара 1888, Браство, II, Београд, 1888, стр. XXV. Вечерња светосавска школа у Београду, Видело, бр. 9, 20. I 1889, X, стр. [2–3]. Јован Миодраговић, Светосавска вечерња школа, Браство, VI, Београд, 1894, стр. 330–356. Јован Хаци-Васиљевић, Зарија Р. Поповић. 1856–1934, Браство, XXVIII, Београд, 1934, стр. 193–209. Стева М. Димитријевић, Прослава педесетогодишњице Друштва св. Саве, Београд, 1937, стр. 7–9.

⁴ *Друштво св. Саве*, СН, бр. 197, 4. IX 1886, LIII, стр. 812–813. *Јавна благодарносћ*, СН, бр. 70, 29. III 1888, LV, стр. 296.

⁵ Споменница Друштва св. Саве, стр. 290–311.

Крајем 1888. год. Главни одбор Друштва је решио да подигне дом где би се сместили Светосавска вечерња школа, пансионат, библиотека и канцеларије Друштва. Следеће године Друштво је у београдској штампи објавило позив родољубима да дају прилоге за подизање Светосавског дома.⁶ Позиву су се одазвали и Београђани и становници других градова у Србији. Веће новчане прилоге дали су краљ Александар Обреновић и краљица Наталија, као и трговци Димитрије Стаменковић и браћа Никола и Јово Крсмановић.⁷

Велимир Теодоровић, син кнеза Михаила Обреновића, послао је из Минхена 1000 марака (1250 динара).⁸ Део средстава потребних за грађење дома прикупљен је на лутријама и добротворним концертима које је Друштво светог Саве приређивало у току 1889. и 1890. год.⁹ У исто време београдски предузимачи давали су Друштву светог Саве 1% од сума добијених за грађевинске послове.¹⁰ Београдски циглари поклонили су по неколико хиљада цигли, а њима се придружио и Ђорђе Вајферт, који је поклонио 50000 цигли и обезбедио њихов превоз до градилишта.¹¹ Бравар Пера Петровић поклонио је бунарски шмрк и наместио га на градилишту о свом трошку (у ово време још није постојао савремени београдски водовод – он је прорадио 1892. год.)¹² Београдска општина одобрила је бесплатно вађење ташмајданског камена и ослободила Друштво светог Саве од плаћања таксе за узимање песка са дунавске обале.¹³ Министарство грађевина покло-

⁶ *Споменница Светосавској дома*, стр. 4–5. *Друштво св. Саве*, Видело, бр. 54, 7. V 1889, X, стр. [3]. *Друштво св. Саве*, БОН, бр. 27, 9. VII 1889, VIII, стр. 236. *Друштво св. Саве*, СН, бр. 150, 8. VII 1889, LVI, стр. 690. Михаило Војводић, нав. дело, стр. 136–137, 148–149.

⁷ *Споменница Светосавској дома*, стр. 66–82. *Друштво св. Саве*, МЛ, бр. 53, 22. II 1890, I, стр. [2].

⁸ Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 227. *Друштво св. Саве*, СН, бр. 155, 14. VII 1889, LVI, стр. 715.

⁹ *Друштво св. Саве*, Видело, бр. 54, 7. V 1889, X, стр. [3]. *Друштво св. Саве*, БОН, бр. 17, 7. V 1889, VIII, стр. 140. *Друштво св. Саве*, МЛ, бр. 118, 1. V 1890, I, стр. [3–4]; бр. 123, 6. V 1890, стр. [4]; бр. 203, 27. VII 1890, стр. [2]. *Београдске вести*, СН, бр. 165, 27. VII 1890, LVII, стр. 850. *II лутрија Друштва св. Саве*, МЛ, бр. 233, 26. VIII 1890, I, стр. [3]. *Ојласи*, СН, бр. 189, 28. VIII 1890, LVII, стр. 978. *Забава*, Видело, бр. 26, 29. VIII 1890, XI, стр. [2].

¹⁰ Друштво светог Саве. III, Београд, 1889, стр. 22.

¹¹ *Друштво св. Саве*, СН, бр. 158, 18. VII 1889, LVI, стр. 721 [!729].

¹² *Друштво св. Саве*, СН, бр. 139, 23. VI 1889, LVI, стр. 643.

¹³ *Друштво св. Саве*, БОН, бр. 25, 24. VI 1889, VIII, стр. 208. *Сасијанак Одбора Ојшине београдске држан 25. маја 1889. год*, БОН, бр. 27, 9. VII 1889, VIII, стр. 231.

нило је лим и даске са крова Велике школе, који се тада замењивао новим, а Министарство народне привреде одобрило је да се на планини Тари бесплатно сече чамово дрво потребно за израду греда.¹⁴

Земљиште за подизање дома Друштво је добило од Министарства грађевина, заслугом министра Мијајла М. Богићевића, који је 1888. год. постао потпредседник Друштва светог Саве. То је било земљиште Регулационог фонда у Улици цара Душана (на месту данашњег броја 13). Ту су се раније налазиле рушевине грађевине познате под именом „Пиринчана“ или „двори принца Евгенија Савојског“. Ова зграда је уствари каравансарај са безистаном Мехмед-паше Соколовића, који је адаптацијама у XVIII веку претворен у палату аустријског команданта Београда. У XIX веку зграда је запуштена, поједини њени делови су рушени, а последњи остаци су порушени приликом регулације Улице цара Душана. У пролеће 1889. год, када је Друштво светог Саве добило ово земљиште, оно је било празно.¹⁵

Управа Друштва светог Саве поверила је израду пројекта Светосавског дома архитекти Јовану Илкићу, који је бесплатно израдио планове и предрачун, а касније је и надгледао грађење дома. За овај рад Друштво светог Саве наградило га је светосавском медаљом. Средином јула 1889. год. почело је копање земље за постављање темеља зграде. Почетком августа изабран је грађевински одбор, чији је задатак био да прегледа понуде предузимача. Председник грађевинског одбора био је Мијајло Богићевић, а један од чланова Јован Илкић. Примљена је понуда предузимача Стерије Јовановића.¹⁶

Камен темељац Дома светог Саве положен је веома свечано 10. августа 1889. год, на рођендан краља Милана Обреновића. Иако је био радни дан (четвртак), на Дорћолу су све радње биле затворене, а куће су биле окићене тробојкама и ћилимима. На градилишту украшеном зеленилом, заставама и грбовима окупио се велики број Београђана и гостију из других градова. У 10 сати топовски пуцњи најавили су долазак тринаестогодишњег краља Александра Обреновића са намесником генералом Јованом Белимарковићем и министрима. Свечаности

¹⁴ Ј. [ован] М. [иодраговић], *Крајњак њрећег рага „Друшћива св. Саве“*, Браство, XI, Београд, 1906, стр. 8–42. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 150; ДСС 394.

¹⁵ *Сјоменица Друшћива св. Саве*, стр. 435–436. *Сјоменица Свећосавској дома*, стр. 5. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 150. Divna Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521–1867*, Beograd, 1977, str. 82–87. б, Друшћиво „Св. Саве“, Отаџбина, књ. XXIV, 1890, VIII, стр. 469–476; 633–644.

¹⁶ *Сјоменица Друшћива св. Саве*, стр. 73, 432. *Сјоменица Свећосавској дома*, стр. 6–11. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 150.

су присуствовали и државни саветници и председник Београдске општине Живко Карабиберовић. Госте је поздравио председник Друштва светога Саве Светомир Николајевић. Темелј је осветио митрополит Михаило уз пратњу Београдског певачког друштва и певачког друштва „Станковић“. У темелј су положене две повеље на пергаменту – једна краљева и једна Друштва светога Саве са потписима чланова Главног одбора, пројектанта и предузимача. Камен темелјац положио је краљ Александар. На крају свечаности ученици Светосавске вечерње школе певали су народне песме и химну светом Сави.¹⁷

Грађење Светосавског дома одвијало се под надзором архитекте Јована Илкића. Предузимач Стерија Јовановић завршио је темелј зграде, а онда га је на његову молбу Главни одбор Друштва ослободио даљег рада. Посао је наставио и завршио предузимач Матеја Спасић. У јесен 1889. год. зграда је била сазидана до крова. Кров је покрио лимом београдски лимар Јован Сремац (брат књижевника Стевана Сремца), који је од новца добијеног за овај рад поклонио 5% Друштву светога Саве. Остале занатске радове извели су београдски мајстори. Камене степенице и гвоздене пећи набављене су у иностранству. Гвоздене греде уграђене у зграду купљене су од фирме Ганц и комп. из Будимпеште. Половину вредности греда фирма је поклонила Друштву светога Саве.¹⁸

Зидање Дома светог Саве завршено је августа 1890. год. У завршену зграду пресељене су канцеларије Друштва светога Саве, Светосавска вечерња школа и пансионат. Првог октобра исте године Дом је свечано отворен. За ову прилику фасада зграде је била окићена тробојкама, а на зидовима сале на првом спрату висиле су слике владара из династије Обреновића. У овој просторији митрополит Михаило извр-

¹⁷ *Сјоменица Свeйџосавској дома*, стр. 11–19. *Сјоменица Друштва св. Саве*, стр. 436–448. Архив Србије, Друштво светога Саве, ДСС 244. Архив САНУ, Дневник Милана Ђ. Милићевића, 9327/13, л. 71, 74. *Друштво св. Саве*, БОН, бр. 31, 6. VIII 1889, VIII, стр. 296. *Друштво св. Саве*, СН, бр. 173, 6. VIII 1889, LVI, стр. 815. *Београдске вести*, СН, бр. 177, 11. VIII 1889, LVI, стр. 838. *Свeйџосавски дом*, Доситије, бр. 4, 13. VIII 1889, I, стр. 4. *Свeйџосавски дом*. *Полајање шемеља на дан 10. ави. 1889*, БОН, бр. 32, 17. VIII 1889, VIII, стр. 297–299. *Друштво св. Саве у Биограду положило је шемељ „Свeйџосавском дому“*, Босанска вила, бр. 17, 1. IX 1889, IV, стр. 272.

¹⁸ *Дом св. Саве у Биограду*, Србобран. Народни српски календар за просту годину 1895, Загреб, 1894, стр. 174. *Сјоменица Свeйџосавској дома*, стр. 21–22, 29–30, 84. Архив Србије, Друштво светога Саве, ДСС 150; ДСС 442. *Друштво свeйџога Саве*, IV, Београд, 1890, стр. 54–56. *Друштво свeйџога Саве*, V, Београд, 1891, стр. 42. Ј. [ован] М. [иодраговић], *Крашак преглед рада „Друштва св. Саве“*, Браство, XI, 1906, стр. 8–42.

шио је освећење дома. После говора Светомира Николајевића певачко друштво „Станковић“ и ученици Светосавске вечерње школе извели су музички програм. Поред министара и црквених великодостојника свечаности је присуствовао и председник Београдске општине Никола Пашић. Гости су после званичног дела свечаности разгледали просторије дома.¹⁹

Зграда је имала сутерен, приземље и два спрата. У сутерену су биле кухиња и трпезарија. У приземљу је лево од улаза био стан управника Светосавске школе и пансионата, а десно су биле канцеларије Друштва светог Саве, библиотека и сала за састанке Главног одбора. Просторије су повезане ходником који је спојен са вестибилем у средини приземља. Из вестибила се излазило на веранду окренуту према дворишту и постављену насупрот улазу. Вестибил је засведен крстастим сводовима. Десно од вестибила налазе се степенице које воде на спратове. На првом спрату су биле слушаонице Светосавске школе, једна канцеларија и један кабинет. Једна од највећих учионица коришћена је и као сала за свечаности. Из хола на првом спрату излазило се на терасу, која се налазила изнад веранде у приземљу. Таванице изнад просторија приземља и првог спрата изведене су у виду пруских сводова. На другом спрату биле су собе за становање питомца.²⁰

Фасада Светосавског дома решена је у духу историзма. Архитекта Јован Илкић применио је византијске и рано-ренесансне елементе. На тај начин, како је истакао Светомир Николајевић у говору одржаном приликом полагања камена темељца, Илкић је симболично представио место српске културе на раскрсници између Истока и Запада. То је био покушај стварања националног стила у архитектури, али се у овом Илкићевом остварењу види и утицај архитекте Теофила Ханзе-

¹⁹ *Светосавски дом*, Домаћница, бр. 8, август 1890, XII, стр. 256. *Друштво св. Саве*, СН, бр. 174, 9. VIII 1890, LVII, стр. 898; бр. 188, 26. VIII 1890, стр. 970; бр. 209, 23. IX 1890, стр. 1100. *Друштво св. Саве*, Косово, бр. 7, 17. VIII 1890, I, стр. [4]. *Друштво св. Саве*, Видело, бр. 37, 23. IX 1890, XI, стр. [4]. *Дом св. Саве*, МЛ, бр. 271, 3. X 1890, I, стр. [3]. *Беседа і. Светомира Николајевића приликом освећења „Св.-Савској“ дома*, Видело, бр. 41, 3. X 1890, XI, стр. [1–2]. Рад, *У дому српских ђакошца*, Видело, бр. 41, 3. X 1890, XI, стр. [2–3]. *Споменица Светосавској дома*, стр. 37–43.

²⁰ *Дом Друштва светог Саве у Београду*, Орао. Велики илустровани календар за годину 1890, Нови Сад, 1889, стуб. 127. *Споменица Светосавској дома*, стр. 35–36. *Дом Друштва св. Саве у Београду*, Босанска вила, бр. 2, 31. I 1890, V, стр. 29.

на, Илкићевог професора на Академији ликовних уметности у Бечу.²¹ На фасади Дома светог Саве хоризонтала је наглашена венцима и равномерним распоредом прозора. У приземљу су прозори завршени архитравно, а они на спратовима архитравно и лучно. Средњи део фасаде обликован је као веома плитки двоструки ризалит завршен атиком коју украшавају фриз аркадица и два врло мала кубета. Централни део крова имао је облик пирамиде са јарболом за заставу на врху.²² Испред пирамиде био је натпис „Друштво св. Саве“. Натпис је о свом трошку израдио и позлатио београдски казанџија Димитрије Наумовић. Испред натписа било је предвиђено место за фигуру двоглавог орла, високу 2,5 м. Аутор ове скулптуре био је вајар Петар Убавкић. Гипсани модел орла био је јула 1890. год. изложен у Београдској реалци, а затим је послат у Војно-технички завод у Крагујевцу да се излије од топовске бронзе. Орао није никад био постављен на своје место,

²¹ *Споменица Свештосавској дома*, стр. 17. Жељко Шкаламера, *Обнова „српској сцили“ у архиепископији*, Зборник за ликовне уметности, 5, Нови Сад, 1969, стр. 202–203. Zoran Manević, *Novija srpska arhitektura*, Čovjek i prostor, br. 226, 1972, XIX, str. 6–8. Богдан Несторовић, *Јован Илкић, београдски архиепископ*, Годишњак града Београда, књ. XIX, 1972, стр. 261. Богдан Несторовић, *Прејед споменика архиепископије у Србији XIX века*, Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије, Саопштења, X, Београд, 1974, стр. 156. Бранко Вујовић, *Дорћол и црква св. Александра Невског*, Годишњак града Београда, књ. XXVI, 1979, стр. 133–134. Дивна Ђурић-Замоло, *Грађевине Београда 1815–1914*, Београд, 1981, стр. 48–49. Миодраг Јовановић, *Теофил Ханзен, „ханзенштајн“ и Ханзенови српски ученици*, Зборник за ликовне уметности, 21, Нови Сад, 1985, стр. 236–256. Бранко Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994, стр. 169–170. Александар Кадијевић, *Један век тражења националној сцили у српској архиепископији (средина XIX – средина XX века)*, Београд, 1997, стр. 54. Бранко Вујовић, *Београд – културна ризница*, Београд, 2003, стр. 248. Slobodan-Giša Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, I, Beograd, 2005, str. 132–134.

²² Првобитни изглед Дома светог Саве описан је на основу репродукције Илкићевог пројекта објављене у календару Орао и Босанској вили (в. напомену 20) и фотографије Милана Јовановића из књиге Дивне Ђурић-Замоло *Грађевине Београда 1815–1914*, Београд, 1981. Цртеж Феликса Каница у књизи *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, I, Београд, 1985, не може да се користи као ликовни извор јер је на њему погрешно приказан облик крова а на бочном зиду су нацртани прозори који никада нису постојали. Зграда заузима целу ширину плаца и има два бочна калканска зида, од којих се један види и сада, а други, данас заклоњен суседном зградом, може да се види на фотографији Милана Јовановића из 1895. године, објављене у књизи Дивне Ђурић-Замоло *Београд са старих фотографија* (издања из 1968. и 1984). На ово питање скренуо је пажњу Александар Ивановић у чланку *Понављање Каницове грешке* (Политика, 20. I 2001).

највероватније због сукоба између Друштва светог Саве и Владе, до кога је дошло због различитих мишљења о начину српске пропаганде у неослобођеним крајевима.²³ Украсе на фасади Светосавског дома (венце, оквире прозора, капители и грбове) извео је ликорезац Јован Хајнрих Нокен. Грбове српских земаља (на порталу и у лунетама изнад прозора на првом спрату), Нокен је израдио према нацртима сликара Ђоке Миловановића, који је као предложак користио Стематологију Христофора Жерафовића. Грбови су били позлаћени, посребрени и обојени масном бојом. На порталу се са предње стране налази грб Србије, а на бочним странама су грбови Македоније и Рашке. У лунетама изнад прозора извајани су грбови Хума, Далмације, Албаније, Трибалије, Илирије, Хрватске, Срема, Славоније и Босне.²⁴

Чим је саграђен, Дом светог Саве је ушао у ред знаменитих београдских грађевина, које посетиоци из других градова треба да разгледају. На Видовдан 1896. год. Светосавски дом су посетили краљ Александар Обреновић и црногорски кнез Никола Петровић. Фасада дома била је у част високих гостију украшена венцима и грбовима Србије и Црне Горе, а на врху крова била је истакнута велика застава. После поздравног говора Светомира Николајевића у свечаној сали је изведен уметнички програм, у коме су учествовали Београдско певачко друштво и хор ученика Светосавске вечерње школе.²⁵

Иако је после подизања Дома светог Саве Светосавска вечерња школа пресељена у дом, она је убрзо враћена у Теразијску основну школу, да би ученицима било лакше да долазе на часове. У дому је извесно време радила Богословско-учитељска школа, коју је Друштво светог Саве отворило крајем 1890. год, али је већ у августу следеће године морало да је затвори. Питомци Друштва светог Саве становали су у дому до 1899. год, када се пансионат угасио. Један део дома узело је под закуп Министарство просвете 1900. год. да би сместило Богословију светог Саве. Богословија је 1902. год. уредила двориште

²³ *Споменица Светосавској дома*, стр. 30–31. *Пресјоничке вестии*, МЛ, бр. 190, 14. VII 1890, I, стр. [2] ; бр. 193, 17. VII 1890, стр. [2] . Љубомир Никић, *Прилози и цртања о Пећуру Убавкићу*, Зборник за ликовне уметности, 12, Нови Сад, 1976, стр. 351–352.

²⁴ Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 401; ДСС 442. Јован Хаџи-Васиљевић, *Ђока Миловановић, члан Главной одбора*, Браство, XV, Београд, 1921, стр. 259–260. Марко Поповић, *Грбови на јавним здањима Београда (II део)*, Годишњак града Београда, књ. XLII, 1995, стр. 65–66.

²⁵ М. [омчило] Ив. [анић], *Српски владари у Дому Друштва светог Саве на Видовдан 1896*, Браство, VII, Београд, 1896, стр. 332–337.

дома о трошку Друштва светог Саве. У башти су посађене саднице набављене из Топчидерске економије. Поред воћа (трешње, вишне, кајсије, брескве, шљиве, дуње, малине и рибизле), засађено је и цвеће (јорговани и лале). После иселења Богословије светог Саве 1904. год. један спрат дома је бесплатно уступљен Друштву „Краљ Дечански“ за смештај Завода за образовање и васпитање глувонемице деце. Од 1. фебруара до 1. августа 1905. год. на првом и другом спрату дома одржавао се поштанско-телеграфски курс. Првог августа 1905. год. оба спрата су издата Министарству просвете које је ту уселило Прву београдску гимназију.²⁶

За време Првог балканског рата у Дому светог Саве била је једна од болница Српског црвеног крста.²⁷ У Првом светском рату дом је био оштећен у току борбе за одбрану Београда, која се водила у овом делу града октобра 1915. год. После ове борбе Београд је био окупиран. За време окупације Дом светог Саве је користио непријатељ (за становање војника, за војну болницу и за хрватску основну школу). Тада је страдао намештај дома, слике и библиотека. Непријатељ је скинуо грбове српских земаља са фасаде дома и спалио архиву Друштва светог Саве. Од четири пуна ормана архивске грађе остало је само неколико непотпуних досијеа које су послужитељи успели да спасу.²⁸

После Првог светског рата зграда је оправљена и у њу се поново уселила Прва београдска гимназија.²⁹ Нешто касније управа Друштва светог Саве решила је да сагради још један спрат на дому. Пројекат за дозидивање спрата био је завршен јуна 1922. год. Аутор је био архитекта Петар С. Бајаловић, који је и надгледао дограђивање. Предузимачи су били браћа Матеја и Риста Спасић. Радови су били завршени почетком 1923. год. Дозидани спрат је изведен у истом стилу као и постојећа грађевина, али је кров измењен – изостављен је део у об-

²⁶ Јован Миодраговић, Светосавска вечерња школа, Браство, VI, Београд, 1894, стр. 330–356. Споменица Друштва св. Саве, стр. 309–310, 462. Извештај Управе Друштва св. Саве о своме раду у току прошле три године (1904–1907), Браство, XII – XIII, Београд, 1908, стр. 3. Архив Србије, Министарство просвете, МПс, 1911, Ф 45, р. 15. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 635.

²⁷ *Болнице Српској црвеној крсти*, Самоуправа, бр. 39, 15. II 1913, XI, стр. [3].

²⁸ *Друштво светог Саве*. VI [!VII], Београд, 1920, стр. 20–22. *Споменица Друштва св. Саве*, стр. 99–100. Јован Хаџи-Васиљевић, *Бока Миловановић, члан Главне одбора*, Браство, XV, Београд, 1921, стр. 259–260.

²⁹ Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 1547.

лику пирамиде. Атика је добила полукружни завршетак са натписом „Дом св. Саве“.³⁰

Првог маја 1923. год. канцеларије Друштва светог Саве пресељене су из приземља Светосавског дома у нову зграду Друштва светог Саве, саграђену на суседном земљишту (Улица цара Душана бр. 11) према пројекту архитекте Петра С. Бајаловића. Просторије у којима су биле канцеларије Друштва светог Саве и дозидани спрат издати су Министарству просвете за Вишу педагошку школу, која је користила ове просторије до 1. септембра 1933. год, када се ту уселила Четврта женска гимназија. Први и други спрат користила је и даље Прва београдска гимназија. У пролеће 1938. год. обе школе су се иселиле из дома. Министарство просвете је задржало зграду коју је уступило Градском поглаварству за смештај Статистичког одељења Општине и једног одреда жандармерије.³¹

За време бомбардовања Београда 6. априла 1941. год. Светосавски дом је био оштећен, па је Друштво светог Саве извршило неопходне оправке. Већа оштећења су настала приликом борбе за ослобођење Београда октобра 1944. год. Одсек за обнову НОО Трећег реона почео је оправку зграде у коју је требало да се усели основна школа „Јанко Веселиновић“. У јануару 1945. год. НОО Трећег реона одустао је од употребе дома за основну школу, па је оправка привремено обустављена.³²

На основу одлуке Председништва АВНОЈ-а Друштво светог Саве престало је да постоји 22. маја 1945. год.³³

Дом светог Саве оправљен је 1948. год. и од тада га је користила Виша педагошка школа.³⁴ Следеће године у вестибилу је постављена спомен-плоча посвећена народном хероју Вељку Дугошевићу, некада-

³⁰ Историјски архив Београда, Општина града Београда, Техничка дирекција, Грађевински одсек, 20–149–1940. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 1866; ДСС 1885; ДСС 2112; ДСС 2146. „Манџи-гимназија“ Политика, бр. 5271, 25. XII 1922, XVIII, стр. 3–4. *Споменица Друштва св. Саве*, стр. 445.

³¹ *Друштво светог Саве. IX*, Београд, 1923, стр. 23–24. *Споменица Друштва св. Саве*, стр. 117. *Друштво светог Саве*, Браство, XXVIII, Београд, 1934, стр. 230–231. Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 5836. *Друштво светог Саве*, Браство, XXXI, Београд, 1940, стр. 249–250.

³² Архив Србије, Друштво светог Саве, ДСС 6166; ДСС 6322; ДСС 6323.

³³ Архив Србије, Друштво светог Саве, Аналитички инвентар, Књ. I, Уводни текст Момчила Жеравчића.

³⁴ Историјски архив Београда, Општина града Београда, Техничка дирекција, Грађевински одсек, 20–149–1940.

шњем студенту Више педагошке школе. (Плоча је уклоњена приликом недавног кречења просторија). У дворишту је 1962. год. дограђен анекс који заузима скоро целу површину дворшта. Том приликом порушене су веранда и тераса и на њиховом месту саграђен је део анекса. После укидања Више педагошке школе 1. октобра 1987. год. у Светосавски дом уселио се Физички факултет који и данас користи зграду.³⁵

У јануару 1994. године Друштво „Свети Сава“ обновило је рад, а од 1997. године поново излази часопис „Братство“. Прослава стодвадесетогодишњице Друштва одржана је 8. XII 2006. год. у Дому омладине.³⁶

Одлуком Скупштине града Београда Дом светог Саве је 1983. год. проглашен за споменик културе.³⁷ Споменичка својства грађевине изашла су на светлост дана после рестаурације фасаде коју је, према пројекту архитеката Светлане Иванчевић и Мирјане Дедић-Никитовић, извео Завод за заштиту споменика културе града Београда 2006. године.³⁸

Скраћенице:

БОН = Београдске општинске новине

МЛ = Мали лист

СН = Српске новине

Сјоменица Свѣтосавској дома = Сјоменица Свѣтосавској дома. Уредио и штампање надгледао Ср. [ета] Ј. Стојковић, тајник Друштва св. Саве, Београд, 1891.

Сјоменица Друштва св. Саве = Сјоменица Друштва свѣтоја Саве (1886–1936). Уредио др. Јован Хаџи-Васиљевић, секретар Друштва св. Саве, Београд, 1936.

Напомена: Овај рад је први пут штампан у Годишњаку града Београда, књ. XXXVI, 1989. Сада се објављује са мањим изменама и допунама.

Светлана В. Недић

³⁵ Подаци добијени на Физичком факултету.

³⁶ *Сјѣтѣиѣ Друштва „Свѣти Сава“*, Братство, VIII, Београд, 2004, стр. 229. *Свѣчаностѣ друштва „Свѣти Сава“*. Прослава 120. рођендана, Политика, бр. 33439, 9. XII 2006, СШ, стр. [44].

³⁷ Одлука о изменама и допунама одлуке о проглашавању одређених непокретности за културна добра, Службени лист града Београда, бр. 4, 4. II 1983, XXX, стр. 57.

³⁸ Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

Дом светіої Саве. Разгледница из збирке Милоша Јуришића са фошпографијом Милана Јовановића снимљеном 1895. год. Истја фошпографија, из збирке Музеја града Београда, објављена је у књизи Дивне Ђурић-Замоло Градитељи Београда 1815–1914, Београд, 1981.

Дом светіої Саве. Изглед после рестаурације фасаде 2006. год. Фошпографије 2–6 снимио Милош Јуришић.

*Прозор са грбом Илирије
у лунети.*

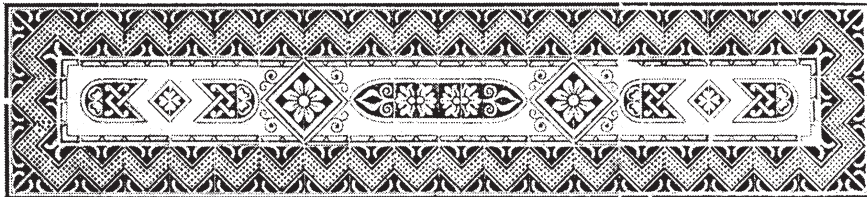

*Прозор са грбом Далмације
у лунети.*

*Прозор са њрбом Трибалије
у лунейи.*

*Портал са њрбовима Србије
и Раишке.*

ХРАМ СВЕТОГ САВЕ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

Поводом 110 година од њеног изградње

1. Идеје о новом храму

У време робовања под Турцима, делатност Српске православне цркве била је од предсудног и непроцењивог значаја за одржавање националног духа српског народа. Она је све време једина дизала свој глас у одбрану српског становништва. Градња манастира и храмова као стожера српске духовности, била је зато један од њених примарних задатака. Због тога се и предузимало све да свако место добије свој храм.

Косовска Митровица је варош која је последња, под турском влашћу, изградила своју православну цркву. У листу „Цариградски гласник“¹ у чланку анонимног аутора наводи се да је на „тако лепом месту најмања црква од наших...да се служба Божија вршила у некој малој кућици адаптираној за то, тако да је чиста срамота да се каже да у тој кућици поје Господу Богу“. У истом броју објављено је да је „тамошњи кајмакам сазвао старешине народа да пита имају ли одакле да почну да граде цркву“. Било је то довољно да чланови митровичке

¹ Цариградски гласник, Цариград, бр.2 од 21. јануара 1895, 2

православне Црквене општине, на челу са деловођом, који је најчешће био и учитељ, и председником, обично богатим трговцем, и виђеним грађанима, поведу акцију за подизање цркве у својој општини. Истина је да је дозвола (ферман) за подизање цркве у Митровици издата 25 година пре тога, али црква није подигнута због сиромаштва грађана.

Током 1895. године много је урађено на припремама за изградњу цркве. Анонимни дописник (можда Богдан Раденковић, прим. 3. В.) из Митровице је јавио: „Овдашњи Срби спремају се да граде нову цркву, сад спремају материјал, те на пролеће ће да отпочну ако Бог да. Ограду око дворишта где ће бити нова црква, овога су лета довршили. Сад је код нас општина уредила школски одбор који ће да води рачуна о школи и школском имању“².

1.1 Јавна блајодарносћ.

Зидање нове цркве која ће носити име Храм светог Саве отпочело је 6. августа 1896. године. Одбор за изградњу извршио је све припреме, а добротвори су били позвани да дају прилоге. Камен темељац цркви ударио је Дионисије, први Србин митрополит Рашко – призренске митрополије. Два дана раније, у недељу 4. августа 1896. године, уприличена је велика свечаност којом приликом је вршено уписивање добровољних прилога. Добровољних прилога било је и касније и „Цариградски гласник“ их је редовно објављивао. Тако у поменутом недељнику из пера Јанићија Славковића је остало записано: „Стана, жена покојног Стојана Бадовца дала 100 гроша за зидање цркве“³.

Списак дародаваца, гостију и грађана Митровице и околних села, који су добровољне прилоге дали 4. августа 1896. године, на сам дан полагања темеља, објављен је у „Цариградском гласнику“⁴. Имајући у виду вредност овог текста заслужује да га наведемо у целости.

„Његово преосвештенство, архијепископ и митрополит Рашко-призренски г. Дионисије 372 гроша, црква Вучитрнска храм св. Илије 320 гроша; Вукаило Божовић, свештеник из Колашина 1 јуница и 124 гроша; настојатељ манастира св. Аранђела код Гњилана 92 гроша; настојатељ манастира Соколица код Митровице 31 грош.

„Из Митровице – Милић Даниловић, трг. 432 гроша; Михаило Николић, трг. и браћа Ћирић по 384 гроша; Коста и Алимпије Спа-

² Цариградски гласник, Цариград, 1895 (21. децембар), 2

³ Цариградски гласник, бр. 22, 1899, 2

⁴ Цариградски гласник, бр. 34 од 12. септембра 1896, 2

сић 376 гроша; Мина Даниловић, трг. 320 гроша; Тодор Илић, Рака Крстић бојација, Јован и Живко Остојић по 256 гроша; Јака Х. Јакић мех., Гига Остојић обућар, Димитријр Карамика трговац, Ђорђе Марина механ. по 192 гроша.; Мита Анастасијевић, ашчија 128 гр.; Јован Симић прота, Срећко Остојић, почасни прота; Дан. Катанић, учитељ, Јосиф Поповић учитељ, Јован Мирковић бојација, Михаило Денић механ.; Витко Миловановић тргов.; Димка и Коста лебари; Пера Пећанин ковач; Трајко Дачић дунђарин, Живко и Трајко петковић; Станица Ар. Никола по 124 гроша; Филимон Мијатовић свештеник 115 гр; Цветко Илић 92 гр; Милун П. Радивојевић, Спасоје Јаковљевић мех.; Илија Ракић лебар по 69 гроша; Лука Јанчетовић кожар, Витко Аритоновић бакалин, Риста Бадовац трг., Сазда Данчетовић бакалин, Ђоша Пановић кројач, Јордан Чауш, Стојан Обрин ковач, Јорга Симић мех., Никола Трајковић ковач, Јеротије Ристић, Василије Танасић, Недељко Милићков., Миле Ђурић, Јеротије Алексић, мех. И Живко Јефтић мех. по 54 гроша; Сима лаушевић колар 50 гроша.; Јефта Јосифовић ћурчија, Роса поп Фил. Мијатовић, Марија Јов. Маринковић, Дим. Живковић, калајџија, Никола Зафировић тенећеџија, Анђелко Димић грнчар, Аврам Чедић мутавџија, Младен Аксентијевић лебар, Спаса и Марко Ристић и Живко и блага Стевић по 4 гр.- Гвозда Савић дунђерин 30 гр.- Василије Данић грнчар, Сава Јовановић, Максим Вукадиновић, Дена Живић мутавџија, Радивоје Костић, Раде Петковић мутавџ., Лазар Тошић бакалин, Неша Симић, воденичар, Милан Миленковић, Дим. Трајковић ковач, Милутин Стевић грнчар, Трајко Ђекић, Рама запџија по 23 гроша.- Јаћим Димић, Петар Стааменковић по 12–20 гроша.- Мирче Петровић мутавџија 5 гроша.- Ајра рибар 2 мајстора.

„**Из Вучијерна** : Јарга Ђамиловић, трговац 64 гроша; Радован Николић учит. 54 гр; Акса Андрејевић грнчар, Апостол Елезовић трг. и Гвозда Димитријевић кројач по 23 гр; Арса Студић кожар 11–20 гроша.

„**Из села Свињара** : Данче Радивојевић 23 гр; Гапа Николић 5 ока и Миладин Млађевић 30 ока пшенице; Вукан Симић, Миладин Вукадиновић и Трајко Јовић по 11 гр. и 20 пара.

„**Из села Ловца** : Раденко Милутиновић 1 јуница и из Вилишта Арса 50 ока пшенице.

„**Из села Кориља**: Милета Гвоздић 124 гр; Дана Радовановић 23 гр; Живко Аксентијевић 60 ока пшенице; Миљко Млачић и Милета Миленковић по 50 ока пшенице; Гвозда Миловановић, Петко Васић, Груја Милетић, Дена Радуловић и Раде по 30 ока пшен.

„**Из села Житковца:** Рака Радојковић и Радивоје Вукићевић по 100 ока пшенице; Мила Милосављевић 50 ока пшенице.

„**Из села Јаћеница:** Милентије Стевић 100 ока пшенице; Стеван Ристић 1 јаре.

„**Из села Ругаре:** Петко Недељковић и Радојку Николић по козу; Трајко Анђелковић, Груја Марковић, Вукица Марковић, Фића Милић, Теодосије Лалашевић, Вучко Недељковић и Јоле Вучић по 50 ока пшенице; Јоле Јосифовић 20 ока пшенице.

„**Из села Зубче:** Риста Веселиновић и Срећко Радисављевић по 5 мајстора

„Уписало се свега: 9897 гроша и 20 пара, 1180 ока пшенице, 2 јунца, 1 ован, 2 козе, једно јаре и 12 мајсторских надница.

„Свима дародавцима некаје вечита хвала! Нека им Бог приложио многоструко накнади и св. Сава нека излије на њих свој свети благослов.“

29. августа 1896. год.
Митровица

ОДБОР
за зидање цркве

Неколико дана после ове свечаности Пера Тодоровић у тада популарним београдским новинама пише: „Варошица која се налази на завршетку Косова Поља, на ушћу Ситнице у Ибар испод шиљастог брда Звечана ће добити цркву“.⁵

1.2. Изградња храма

Изградња цркве текла је споро и са честим прекидима. Највећи проблем, поред недостатка новчаних средстава, био је бес Арнаута због почетка изградње цркве. Србијански конзул у Приштини, Иван Иванић у често цитираној књизи *На Косову*, о овом проблему је написао: „Срби у Митровици имају и једну малу цркву којом се служе док им се не доврши нова црква, храм св. Саве, коју су прегли да подигну по новом модерном плану. У томе им се чине велике сметње, нарочито заслужниом им свештенику и учитељу Јанићију Славковићу, кога су због подизања нове цркве омрзли сви Арнаути“.⁶ Поп Јанићије био је

⁵ Мале новине, Београд, 2. септембар 1896, 3

⁶ Иван Иванић, *На Косову. Са Шара до Косова на Звечан*, Београд, 1903, 141–142.

принуђен 1902. године, након познате Колашинске афере, да напусти Митровицу заједно са супругом Даринком, учитељицом.

Србијански конзул у Приштини Тодор Станковић у свом делу *Пућине белешке ђо Сѣарој Србији*, описујући свој пут по Косову у одељку Митровица је забележио: „У Митровици обиђосмо ново-започету цркву храма св. Саве, којој основи зидови још не беху над земљом. Црква се ова подиже на врло добром месту у великом и ог-рађеном дворишту. Зидање се је привремено престало, јер општина нема пара да рад на зидању продужи“⁷

Почетак изградње цркве пратила су убиства, пљачке и насиље над Србима у Митровици и околини. На удару су посебно биле цркве које су често скрнављене и харане. О томе је било вести у листу *Ускок*.

„Хајдуци Шабан Коприва и Хусејин Делић са својим родбинам затворили су путеве између Колашина и Митровице, да нико не може ни из Колашина у Митровицу, ни из Митровице у Колашин“⁸

„Митровица 16. пр. Месеца, ноћу, лопови обише цркву у сред ва-роши и поараше је. Однета су три кандила...“⁹

„У срезу митровачком похарали су Арнаути осам српских цркава, а међу њима и цркву у Митровици“¹⁰.

„6.јула напала су 6 Арнаута попа Вићентија Савића, по повратку из Митровице. Затим су опљачкали и испребијали Крсмана Вуковића из Бугарића и отели 4 коња“¹¹

Пошто је подизање цркве било од великог интереса за српски на-род чинило се све да се обезбеде новчана средства како се радови не би обуставили. На иницијативу Јанићија Славковића Конзулат Краљевине Србије у Приштини је 1897. године упутио предлог Министарству просвете и црквених послова да се да дозвола Црквено-школској општини за прикупљање прилога за цркву по народу у Турској и Ср-бији. Захтев је прихваћен, стигло је и званично одобрење и Јанићије Славковић је током 1898. године прикупио неопходна средства за из-градњу цркве.

За подизање цркве у Митровици била је веома заинтересована и Влада Краљевине Србије. Службеник приштинског конзулата М.

⁷ Тодор П. Станковић, *Пућине белешке ђо Сѣарој Србији* 1871–1898, Београд, 1910, 163–164.

⁸ *Ускок*, 14. јануар 1896. (Лист је излазио у Београду 1895–1897. Власник и одго-ворни уредник Павле Карадовановић).

⁹ *Ускок*, 5. мај 1896.

¹⁰ *Ускок*, 15. септембар 1896.

¹¹ *Ускок*, 22. септембар 1896.

Марковић у акту од 5. јуна 1904. године упућеном Николи Пашићу, министру иностраних дела, писао је:

„У Митровици има да се доврши један започети посао. Онамо се почела зидати лепа црква, већином од камена. Изидана је до другог реда, дакле не половина...“.

Захваљујући помоћи Србије изградња цркве је, иако споро, ипак напредовала. У лето 1904. године представници Црквене општине, прота Анђелко Нешић и деловођа Арсеније Поповић обезбедили су значајна средства на основу утицаја Богдана Раденковића на Владу Србије. Захваљујући тим средствима и помоћи која је стално пристизала црква је стављена под кров 1909. године.

Након ослобођења Косова и целе Јужне Србије и Старе Србије 1912. године, у незавршеној цркви је обављена служба. Чиновејство-вали су свештеник Анђелко Нешић и прота Живко Грујић.

У ратним околностима у каквим се налазила Србија 1912–1915 године, није било ни прилике ни могућности да се црква заврши.

Коначно, црква је завршена тек половином 1921. године. Велики проблем набавке црквеног звона решио је мајор Александар Јовановић из команде војног гарнизона у Митровици. Купио је звоно, поклонио га цркви на Видовдан 1921. године. На звону је исписано: „Храм Светог Саве Кос. Митровица. У спомен палих јунака за ослобођење Косова 1912–1918 чију ће славу преносити ово звоно широм Косова.“.

Освећење цркве обављено је 17. јула 1921. године, а том приликом у граду је организована велика народна свечаност. Сам чин освећења цркве обавио је владика Рашко – призренски Михаило.

1.3. Архитектура храма

Пројекат храма израдио је угледни професор Београдског универзитета Андра Стевановић. Сложене послове изградње храма извели су чувени мајстори из Велеса, зидове је осликао Димитар Папрдишки.

Монументални храм је подигнут у српско – византијском стилу, а основу чини уписани крст 15 пута 23 метара, висине преко 25 метара, док је дебљина зидова 0,90 метара. Храм је зидан од камена којим је поплочан и црквени под. Унутрашњост храма је веома украшена и има пуно светла. У пространом олтару смештен је мермерни свети престо величине 1,40 пута 1,40 метара. Испред предњег дела олтара је крст са Христовим распећем. Импазантно дело представља сам оконостас

испред којег се налази архијерски трон и престо за крунисање владара. С леве и десне стране иконостаса, поред јужних и северних врата, смештене су певнице. Пространа галерија за црквени хор овалног облика подигнута је у западном делу храма изнад главног портала. На иконостасу централни део заузимају црквене двери са позлатом. Све иконе на њему су изузетне лепоте и вредности, а посебно се истичу Богородица са малим Христом, Исус Христос, Јован Крститељ, свети Архангел Михаил и Свети Сава. На врху иконостаса доминира велики крст са Христовим распећем.

Средства за унутрашње радове је обезбедио чувени индустријалац и тадашњи народни посланик Раде Брушија, дарујући у име породице.¹²

1.4. Звонара

Вредни мајстори из Велеса на само неколико метара од главног улаза у цркву направили су дрвену звонару која је остала све до 1938. године. На истом месту подигнута је нова звонара од камена и печене цигле. Податке о звонари налазимо у књизи *Храм Светиої Саве у Косовској Митровици* аутора Љубише Пантовића.¹³

„До 1938. године налазила се северозападно од цркве стара дрвена звонара са једним звоном. Те године довршена је нова звонара, чија је градња започела 1937. године. Нова звонара у архитектонском погледу, у потпуности је прилагођена стилу и висини цркве и са њом чини јединствену целину. У доњем делу грађена је од тесаног камена, док се у горњем делу наставља печеном опеком. На све четири стране у горњем делу импозантни су уграђени крстови од белог мермера, висине око три метара. На звонари, од 1938. године постоје три звона и то: мало, средње и велико. Сва три поточу из Земуна (ливница Пантелића). На звонари је, пред Други светски рат, инсталиран сат, који је за време рата престао да ради.“

¹² Зоран Ч. Вукадиновић, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Приштина – Лепосавић, 2001, 289–290.

¹³ Љубиша Пантовић, *Храм Светиої Саве у Косовској Митровици*, Кос. Митровица 1996. год.

1.5. Капела на православном гробљу

Са прикупљањем прилога за подизање капеле на православном гробљу у Митровици почело се још првих недеља 1933. године. Један од бројних приложника био је и краљ Александар Карађорђевић¹⁴.

Ради сећања на оне десетине Срба које су обесили окупатори 1915–1918, прикупљена су велика средства за изградњу спомен капеле. На предлог пододбора Друштва Кнегиња Љубица из тих средстава је требало искористити за подизање капеле 1936. године. Уместо спомен – капеле (није још подигнута) постављене су само три мермерне плоче. На првој плочи су имена добротвора, на другој имена обешених Срба а на трећој су имена прилагача новца за капелу. Капелу је освештао његово преосвештенство епископ Рашко – призренски Серафим. Из пера дописника „Јужне трибуне“ М. М. Вукадиновића види се да су „грађани Косовске Митровице на овај начин дали видни доказ о поштовању својих предака и бораца који су положили своје животе за Слободу и Уједињење“¹⁵.

1.6. Црквено гробље

Љубиша Пантовић је, у истој књизи, оставио запис о црквеном гробљу:

„У порти цркве, са њене јужне стране, налазило се гробље које се, услед недостатка средстава за градњу цркве користило до 1886. године. Такође, према казивањима, део гробља се налазио и западно од садашње зграде *Митрополија*. Оба ова дела служила су за сахрањивање оних Срба који су живели у близини цркве, док је старо кукавичје гробље (гдес се некада налазила црква Светог Димитрија) служила за Мијат – махалу, односно за „светостефанце“, као и за њихове рођаке из села Суви До. Сахрањивање у порти вршено је све до 1913. године, када је гробље пребачено преко реке Ситнице на нову локацију, где се и сада налази. Од свештеника, на старом гробљу је сахрањен прота Јован Симић, 1905. године. На новом гробљу сахрањени су: прота Анђелко Нешић, протејереј ставрофор и архијерејски намесник Анђелко Шопић, протојереј ставрофор Стојан Гвоздић и протојереј ставрофор и архијерејски намесник Владимир Поповић“¹⁶.

¹⁴ Вардар, Скопље, 20. октобар 1935,

¹⁵ Јужна трибина бр. 3, К. Митровица, 1936.

¹⁶ Љ. Пантовић, н. д, 56

1.7. Црквено – школска општина и културна делатност цркве

Црквено – школска општина у Косовској Митровици је деловала као среска општина. Поред председника, који је обично био месни свештеник, у управи су још били и народни представници и деловођа, обично је то био учитељ. Управа Црквено – школске општине се бринула за рад цркве и школе, обезбеђивала потребан инвентар и по потреби књиге за сиромашну децу. Истовремено средства су обезбеђивана и за културно – уметнички рад који се одвијао преко школе и културно – уметничких друштава.

Свештеници митровачке цркве били су хонорарни наставници веронауке у гимназији и стручним школама и руководили школским хорovima.

Митровачка је црква још осамдесетих година 19. века имала свој хор који је наступао на школским прославама Светог Саве и другим свечаностима у граду. На њено заузимање дошло је до оснивања првог културно- уметничког друштва „Звечан“ почетком 20. века које је имало неколико секција и било под директним патронатом митрополита Нишифора (Перића). Црквено – грађански хор који је деловао у оквиру православне цркве Светог Саве имао је и до сто чланова и све до тридесетих година 20. века свечаности у граду нису се могли замислити без његовог учешћа. Када је после тога прерастао у градско певачко друштво „Нушић“ постао је аниматор музичког и културног шивота у К. Митровици и стећи ће оправдану славу једног од најбољих друштава у држави.

Посебну заслугу митровачких свештеника представља њихов допринос оснивању школске књижнице са читаоницом. Дарујући своје књиге и новчане прилоге за куповину нових књига створили су основ за отварање библиотеке у граду. Свештеници су учествовали у јавном животу града, деловали у свим хуманитарним и националним клубовима и удружењима. О њиховом раду и раду осталих Срба на пољу културе сведочи и песма Алексе Шантића: Србима у Митровици.

1.8. Црквено – национални трудбеници и добротвори

Јанићије Славковић

Учитељ, свештеник и национални трудбеник Јанићије Славковић рођен је у Митровици¹⁷. Након основне школе уписао се у призренску Богословско- учитељску школу и завршио је школске 1886/87. годи-

¹⁷ З. Вукадиновић, М. Богавац, н. д, 141–142.

не. Наредне школске године био је учитељ у основној школи у којој је некада био ђак. Истакавши се као културни и национални радник постао је непожељан за турску власт, а посебно за Арнауте од којих је стално оптуживан.

Био је један од оних Митровчана који су највише придонели подизању новог храма Светог Саве у овом граду. Као председник Црквено-школске општине неуморно ради на прикупљању прилога уз свесрдну помоћ Српског конзулата у Приштини. Са препоруком конзулата и призренског митрополита, а као изасланик митровичке општине отишао је 1908. године у Србију, обилазио многе градове и прикупљао новчане прилоге за грађење цркве. Због сталних претњи по живот од Арнаута морао је у два наврата да се спасава бекством у Србију. Први пут 1902, а онда и 1904. године. После тога није радио као учитељ и обављао је само свештеничке послове. Једно време био је и председник духовног суда у Призрену у чину протојереја. Са супругом, учитељицом Даринком, од порођа је имао синове Драгољуба, Уроша и Стевана и кћери Олгу и Косару.

Умро је у дубокој старости 1942. године.

Анђелко Нешић

Један од најпознатијих националних радника Митровице и читавог овог краја из последње деценије 19. века и прве половине 20. века је прота Анђелко Нешић.¹⁸

Рођен је у Вучитрну 1871. године у сиромашном, честитом српском дому. Школовао се у родном месту и Митровици. Након завршетка богословије службује као свештеник у Вучитрну и Косовској Митровици. Као дугогодишњи председник Црквено – школске општине много је учинио на сакупљању прилога за грађење и довршење храма Светог Саве. Стекао је и уживао велики углед не само народа и свештенства у непосредном окружењу већ и у највишим врховима православне цркве и политичког и националног живота Србије. Био је одликован орденом Светог Саве и многим другим одликовањима.

После краће болести прота је преминуо у К. Митровици 1941. године. Сахрањен је уз почаст и на начин и уз учешће народа какви следују само највећим родољубима.¹⁹

¹⁸ *Исџо*, 142–143.

¹⁹ Милован Ј. Богавац, *Исџорија срџске књижевности 1850–1941*, Београд – Лепосавић, 2004, 23–25.

Живко Грујић

Свештеник и митрополитски намесник Живко Грујић рођен је 16. јануара 1878. године у селу Бресју код Приштине²⁰. У Митровици је службовао од 1906. године. Посебну заслугу исказао је у старању за довршење храма Светог Саве. Почетком 1909. године, по окончању општинских избора, постављен је за председника Црквене општине и на тој дужности остао је неколико година. У сарадњи са учитељима дао је свој допринос организовању културно - просветних и забавних активности у граду у условима када је рад био строго контролисан а најчешће и онемогућаван и забрањиван од стране турских власти

У граду и околини због свега што је све учинио важио је за угледну свештеничку и народну личност. Био је оснивач и члан неколико хуманих и патриотских удружења и клубова.

Умро је 22. фебруара 1946. године.

Момчило Нешић

Рођен је 11. новембра 1904. године у угледној и познатој патриотској породици Нешића у Митровици²¹. По завршетку основне школе наставља и завршава гимназију. По изричитој жељи оца проте Анђелка Нешића завршава богословију у Призрену. По повратку у град, одмах је рукоположен за ђакона, а већ јанура 1927. године за свештеника. Након краћег службовања у Вучитрну, постављен је за пароха у К. Митровици. Друштвено - политички веома активан, ради у многим културним, хуманим и националним друштвима и организацијама. Од јануара 1935. године био је стални хонорарни наставник ниже гимназије, а предавао је веронауку и музику. Био је један од оснивача мешовитог црквено – грађанског хора „Нушић“.

Након избијања рата 1941. године са породицом остаје у граду. Као осведочени родољуб и патриота одмах се нашао у затвору. Тучен и малтретиран од стране Гестапоа и шиптарских фашиста свој животни пут завршава 23. 10. 1943. године у Београду. Убијен је у затвору.

Анђелко Шојић

Рођен је 6. јуна 1878. године у Липљану.²² Након завршетка основне школе завршио је и богословију у Призрену школске 1896/97. године. Службовао је у Липљану и Приштини. У Косовску Митровицу долази крајем 1926. године. У њој ће остати до краја живота.

²⁰ З. Вукадиновић, М. Богавац, н. д, 143–144.

²¹ *Истио*, 144–145.

²² *Истио*, 145- 146.

Као узорни свештеник, живот је посветио савесно служећи Богу, Цркви и народу. Као млад парох штитио је сељаке и помагао сиромашне, због тога је био поштован од свих грађана. Са највећом љубављу помагао је сваки хумани рад, морално и материјално. Свеукупним радом он је стекао право да га назовемо народним трудбеником.

Умро је 1955. године. Испраћен је са великом тугом и захвалношћу великог броја грађана Косовске Митровице, Звечана и околних села.

2. Храм Светиої Саве данас

Храм Светог Саве налази се у такозваном јужном делу Косовске Митровице. У шиптарском делу града налази се и српско гробље са капелом. Шиптари су опљачкали цркву и запалили је 17. марта 2004. године. Запалили су капелу и поломили готово све споменике на православном гробљу. Вредно је помена да споменике римокатолика и Јевреја нису поломили.

У храм Светог Саве одлази се сваке године, једанпут, 27. јануара, ако то дозволе више управне власти.

Зоран Ч. Вукадиновић

У Приштини 7. децембра 1896 год.

Господине Министре Правосудне,

Д. Ђемићу Свештенику, члану свештеног синода, о коме је реч у опису Помесне Б. Г. № 555, о коме је у Србији ради објављивања општег записника Цркве Св. Саве у Митровици итд. се већ прогласило по јавног правосудног процесу одређеног дела икони стварања.

Како ми је познато да се наредбом, по којој се одређује / стварање, заједно са главном иконом, бави црква, које имају икономског због јавног саобраћаја Б. Г. № 122/191.

Напомена: познато, Господине Министре Правосудне, уверено о томе најоригиналније изјављује.

Свештеник

Господину Др. Рад. Ђемићу
Председнику Министарства,
Митровица, 7. децембра 1896 год.

Извештај српског конзулата у Приштини Министарству иностраних дела о упућивању свештеника Јанићија Славковића у Србију ради прикупљања прилога за зидање цркве Светог Саве у Косовској Митровици

Приманица.

На (4.548.90) девет илјада осет стотина четиридесет и осам динара и 90 пара динарских у знању Које смо при-
ликом из касе Краљевског Консула-
та Србије у Грцији од прикључе-
ња прикупљених у Грцији ва судове митро-
политске цркве.

Овај смо новац приложили по дозволи
у Консулату у великом и малом суду,
погледом још од 1899. године а данас смо уз-
ли и погледом основног запискујки овог
једним све до сада издатог привременог
приманица.

30. Јуна 1918. год.

у Митровици.

За дејство

Др. Јеф. Јеф. Јеф.

Грч. св.

Председник Рокитице,

Јован Јеф. Јеф.

Канцелар Митровице.

Информ. Митр. св. св. св.

Учесници:

Митр. Јеф. Јеф.

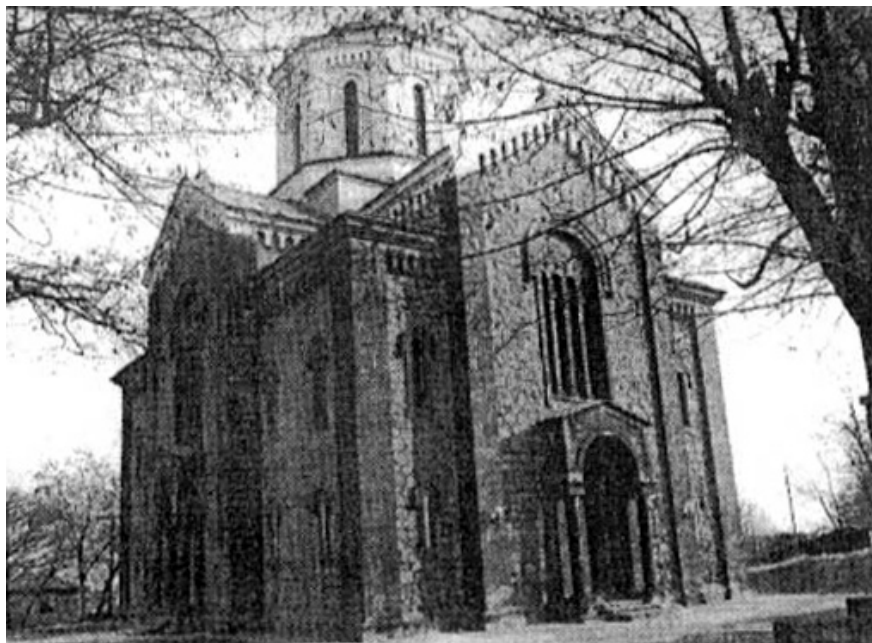
Јован М. Јеф. Јеф.

Митр. Јеф. Јеф.

Јеф. Јеф. Јеф.

Јеф. Јеф. Јеф.

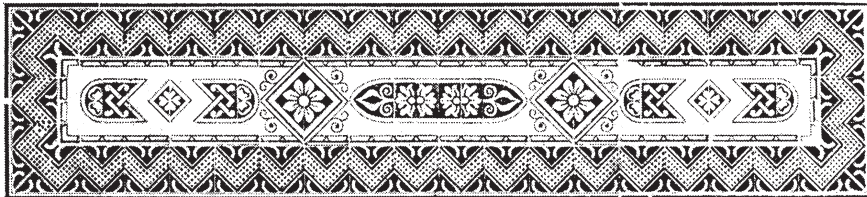

Храм Свѣтої Саве у Косовској Миѣровици

Храм Свѣтої Саве, Косовскоа Миѣровица, 1921.

ХОЋЕ ЛИ НАУКА ПРЕТВОРИТИ ТРАВУ У МЛЕКО КАО ШТО ТО ЧИНИ КРАВА или о Михајлу Пуџину (1858–1935)

Џон Медарис, Химан Риквер, Вилијам Гибс, Џон Данинг, Харисон Бирд, Џон Е. Хувер, Фредерик Капел, Џон Глен, Вилијам Мекгил, Исидор Раби, Кенет Ро, Ченг Ву, Марио Салвадори, Норман Рамси, Франк Прес, Рој Вагелос, Сирил Харис, Роберт Мертон, Хенри Мајкл, Леон Ледерман, Ерик Р. Кандел...

У овом низу препознаје се на први поглед само једно – шароликост имена за коју ће неко помислити да је на граници хаотичности.

Добитници Нобелове награде, адмирал и генерали америчке војске, први амерички космонаут, пионир у развоју атомске енергије, отац нуклеарне подморнице, директор ФБИ, лидер фармацеутске индустрије, угледници из других области.

Шта их је то окупило на истом месту, под истим кишобраном?

Од 1958. године све те људе је под један свод ставила „Пупинова медаља за заслуге нацији“.

Ово одличје установљено је у САД поводом стогодишњице рођења (1858) Михајла Идворског Пупина, као знак врхунског уважавања његових научних и проналазачких резултата и пионирског рада на пољу електромеханике и телекомуникација.

„Пупинова медаља“ се од 1958. периодично додељује појединцима који су дали истакнут, незаобилазан допринос у служењу нацији (мисли се, наравно, на САД), а на пољу електротехнике, инжињерства, науке или технологије.

Има још један услов – бар годину дана су током свог живота и рада морали да буду на неки начин везани за чувени Колумбија универзитет.

Михајло Пупин је рођен 1858. године у селу Идвору, надомак Панчева, када је његов родни јужни Банат био под влашћу Аустро-Угарске монархије. У својој знаменитој аутобиографији *Од паињака до наукачака*, објављеној у САД 1923. године, за коју је добио Пулицерову награду (1924) Михајло Пупин је описао свој дотадашњи живот, неку врсту беспримерне авантуре која је дечаче из војвођанске равнице уздигла у научно сазвежђе модерног света, авантуре која је омогућила да Пупиново име у том сазвежђу блиста нарочитим сјајем.

По свему је особен и почетак и животни крај те авантуре. Са непуних 16 година, Михајло Пупин се 12. марта 1874. укрцао на брод у Хамбургу и преко чувеног Острва Елис стигао у САД.

Није имао пребијене паре у џепу, а као већина имиграната у новом свету је превалио преко грбаче свакојаке муке, да би после шест деценија од како је запловио ка САД, умро на исти дан, 12. марта 1935. године, овенчан ретком научном славом.

Поводом Пупинове смрти, „Њујорк тајмс“ је 17. марта те године објавио мишљење тројице знаменитих представника научне заједнице, др Едвина Х. Армстронга, др Франка Б. Џевета и др Алфреда Н. Голдсмита.

„Велика је привилегија“, написао је Армстронг, „бити студент једног великог професора. Још је већа част то што је наше пријатељство почело за време док сам био студент и наставило се више од 20 година. Када сам 1912. године као старији студент на Колумбија универзитету упознао професора, његов допринос доласку до индукционог калема, електричног подешавања и електричног детектора већ га је учинио познатим у овој земљи и у свету. Али оно што свет не може да зна, јесте колики је он извор инспирације био за оне који су радили са њим. Само они његови ученици који су превалили обесхрабрујући пут, ту судбину свих оних што се баве истраживањем, могу дознати какву је светлост инспирације он бацао на тај пут. Пупин им је олакшао да га прате. Његова способност да јасно уочи основу проблема, његова храброст при суочавању са великим потешкоћама, његова неуморна пажња за детаље да би их превазишао и његово потпуно одбијање да

призна пораз и поред нових и нових неуспеха, били су пример који је морао да стимулише енергију и машту људи око њега.“

„Професор Пупин“, изјавио је за „Њујорк тајмс“ од 17. марта 1935. године др Френк Цвет, „био је попут драгуља коме се диве ма из ког угла га посматрали. Као резултат тога, нарочито ми његови сарадници на пољу науке коју је тако обогатио, поштовали смо га у сваком погледу и практично му били привржени, колико год је то могуће, препуштајући га ипак и његовом приватном животу. Дивили смо му се због његових достигнућа као научника, инжињера и проналазача. Зачудио нас је својом способношћу да нас разуме као професор, демонстратор или предавач било којој групи. Као инспирација онима који су тежили даљим истраживањима на пољу науке, а он је у њој био пионир, препознали смо у Пупину рођеног вођу. Као хиљаде људи и жена свих раса и различитог животног опредељења, који га нису лично познавали, ми славимо његову снагу да пише о прозаичним стварима вођен инспирацијом и искром поете.“

„Као наставник“, сведочио је истог дана у угледном њујоршком дневном листу др Алфред Голдсмит, „професор Пупин био је изузетно надахнут. Гледати га како решава проблеме изузетне сложености у делимично инпровизованим предавањима пред својим студентима, било је додатно образовање. Могли сте буквално да видите како креативни мозак ради у свом најбољем замаху. Не само да је разјашњавао природу ствари, већ и сам метод преласка у решавању проблема, јер га је разоткривао својим студентима, водећи их и стимулишући у исто време. Није био претенциозан, већ убедљив и јасан у изражавању и необично одлучан и довитљив. Они међу нама, који су имали ту срећу да буду његови студенти, схватају да нисмо имали само професора, већ пријатеља који се интересовао за наша каснија занимања и каријере.“

Један од добитника „Пупинове медаље“, нобеловац Исидор Исак Раби, овако је сведочио о великом српском и америчком научнику:

„Пупинова личност била је таква да се атмосфера мењала када бисте дошли у његово друштво, или када би он ушао у собу. Постоје такви људи и ја сам их сретао. И он је био такав, али на друкчији начин. Када бисте се и ви нашли у таквој прилици, осетили бисте да је то значајан догађај. А када би изашао, било би као да је неко искључио електрично осветљење. Веома, веома ретка особа.“

Наведена сведочења зраче не само дубоким уважавањем него и неком врстом страхопоштовања које су људи, па и најближи сарадници, имали у сусретима с Михајлом Пупином.

Чини ми се да разлоге тог уважавања и страхопоштовања можемо препознати чак и у само једној реченици, једном проблему који је Пупин знао да стави пред своје сараднике, пријатеље или саговорнике:

„Погледајте у ове краве и запамтите да највећи научници света никада нису открили како да траву претворе у млеко“.

Шта на ову тврдњу, на постављени проблем, на овај изазов да се каже?

Ништа осим то да наука и даље, готово век пошто је Пупин формулисао ово питање, није на њега дала одговор.

Колико је Михајло Пупин био бриљантан јасно је већ и из елементарних, сувих биографских података. С непуних 16 година се 1874. године обрео у САД, онда је неколико година посветио учењу и усавршавању енглеског језика, обавио академске припреме за пријем на Универзитету Колумбија и на њему дипломирао 1883. године.

Као изванредно успешан студент, добио је стипендију за студије на универзитетима Кембриџ и Берлин, на коме је код професора Хермана фон Хелмхолца студирао експерименталну физику, да би докторирао 1889. године.

Онда назад у САД, опет на Универзитет Колумбија, где је исте године постао предавач математичке физике и имао кључну улогу у оснивању Одсека за електротехнику. Од 1901. до пензионисања 1931. године био је професор електромеханике.

Неки од највећих инжењера електрике и физичара испилили су се испод Пупинових научних и педагошких skutа: Гано Дан, Роберт Миликан, Едвин Армстронг, Ирвин Лангмур...

Овенчан славом, окренут науци, педагошком раду и проналазаштву, Михајло Пупин је истовремено дао тешко мерљив допринос националном раду у српској, потом и у југословенској заједници у САД.

Стекао је и врхунске почести председавања њујоршком Академијом наука, Радио-институтом Америке, Америчким институтом електроинжињера, Америчком асоцијацијом за напредна истраживања, Универзитетским клубом у Њујорку и Фондацијом за инжињерство, али и Југословенско-америчким комитетом.

Током протеклих петнаестак година, о Михајлу Пупину је готово редовно у домаћим медијима писано с нагласком на његов национални рад у САД. Можда је то и разумљиво због свега онога што смо у том периоду претурили преко главе, али таква слика о Пупину, када се једино на њој инсистира, прети да се из видокруга потисне целовита слика о овом великану, а онда и да се занемари допринос Михајла Пу-

пина развоју америчке и светске науке, укључујући и његов допринос неким од преломних догађаја у историји САД у првим деценијама XX века.

У ред таквих догађаја несумњиво улази и оно што се одиграло 23. априла 1915. године у канцеларији америчког министра одбране, јер је тог дана одржан први састанак Националног саветодавног одбора за аеронаутику (National Advisory Committee for Aeronautics - NACA), чији је први, привремени председавајући, био бригадни генерал Џорџ Скривен.

Међу десетак оснивача овог комитета, неке врсте претходнице НАСА-е, неизоставно је био и професор Универзитета Колумбија Михајло Пупин, као један од од седам чланова Извршног комитета НАЦА-е. Пуне 43 године ова организациј је радила на унапређењу истраживања авијације да би 1958. постала део новоосноване свемирске агенције НАСА.

Михајло Пупин је у НАЦА-е радио до јесени 1922. године, када је поднео оставку.

Био је то повод му се 12. октобра писмом обрати председник САД, Варен Џ. Хардинг.

„Са жаљењем примам вашу оставку у Националном саветодавном одбору за аеронаутику. Чинећи то желим да вам изразим захвалност владе и народа Сједињених Држава за услуге које сте учинили као члан Националног саветодавног одбора за аеронаутику, откако је основан 1915. године.“

„Користим се овом приликом“, наставља председник САД, „да забележим чињеницу која се признаје и цени: да сте ви за време Светског рата као представник Пододбора за ваздухопловни саобраћај, примили на себе да створите средства за општење међу аеропланима док су они у лету, и да сте помоћу опита вршених и вођених у вашој сопственој лабораторији успели да учините један врло значајан прилог развићу једног од великих чуда нашег столећа, радиотелефона.“

У лабораторији коју помиње председник Хардинг, Михајло Пупин је са својим сарадницима током Првог светског рата, осим теоретског истраживања и рада на практичној примени система телефонске комуникације између авиона, радио и на развијању система за откривање подморница, односно на електричној трансмисији путем подводних каблова.

Резултат ових теоријских анализа и експерименталних поступака, био је не само нови начин коришћења подводних каблова, већ и подводни сонар.

Захваљујући Пупиновом изуму сонара, сада је било могуће откривање немачких, непријатељских подморница, које су вршиле непрекидне препаде на савезничке бродове у Атлантском океану.

Председник САД, Вудро Вилсон, на чији је лични захтев Михајло Пупин радио на изумевању сонара, пошто је справа коначно конструисана, напустио је политику неутралности и 6. априла 1917. године прогласио ступање САД у рат против Немачке и њених савезника.

Председник Томас Вудро Вилсон (рођен 1856) вероватно је најобразованији председник у историји САД. Прво је дипломирао на Универзитету Принстон, затим је студирао право на Универзитету Вирџинија, а после неуспеле асвокатске праксе наставио студије историје и политичких наука на угледном Џон Хопкинс универзитету у Балтимору.

Докторирао је са изванредном анализом законодавне власти САД 1885. године, посветио се професури и од 1890. предавао правне и политичке науке на Принстону, да би председник овог универзитета постао 1902. године.

Као кандидат Демократске странке номинован је на председничким изборима на којима је 1912. године однео и победу.

Председника Вудроа Вилсона и Михајла Пупина везивало је искрено пријатељство, оданост истим идеалима слободе и демократије, све до непосредне сарадње и међусобног разумевања у неким од преломних момената америчке али и српске историје (какав је случај са Мировном конференцијом у Паризу 1919. године).

Лако је претпоставити да је и њихов међусобни однос утицао на догађај без преседана, јер се на четврту годишњицу почетка Првог светског рата, 28. јула 1918. године, на Белој кући, на јавним и државним зградама у САД вијорила српска застава, а на позив самог председника Вилсона.

Пресудну улогу у реализацији ове акције имао је тадашњи српски посланик у Вашингтону Љубомир М. Михаиловић, који је преко државног секретара Роберта Лансинга у САД обезбедио и прославу Косовског дана.

У првој половини јуна 1918. године одржан је низ манифестација посвећених Косовској бици, о чему је увелико извештавала америчка штампа. У елитном њујоршком хотелу „Валдорф Асторија“ одржан је 17. јуна и величанствени скуп посвећен Косовском дану, на коме се окупило око 3.000 људи.

Централни догађај Косовског дана био је 28. јуни, када је читана поздравна порука коју је председник Вудро Вилсон упутио српском посланику Љубомиру Михаиловићу:

„Драги господине секретаре, хоћете ли бити тако добри да испоручите онима који ће се идућег понедељка искупити да прославе српску годишњицу Косовског дана, моју поруку и врло срдчан поздрав, као и да им изразим да искрено ценим ту значајну и велику годишњицу. Борба српског народа за слободу и право као аспирације свих великих словенских народа за признање њиховог националног идентитета и њиховог права на самоопредељење као и слободну политичку акцију, привлаче данас пажњу више него икад целог света и морају придобити симпатије сваког оног који види оно што сваког дана бива све јасније државницима свих народа – да будући светски мир зависи од пристанка народа на судбу која се тиче њихове среће и будућности“ (поруку је превео посланик Михаиловић и с њеним садржајем упознао Николу Пашића, депешом од 28. јуна 1918).

А 28. јула 1918. године, четири године пошто је Аустро-Угарска напала Србију, председник Вудро Вилсон издао је следећи проглас „Народу Сједињених Држава“:

„У недељу 28. јула пада четврта годишњица од дана када је дивни народ српски, објавом рата од стране Аустро-Угарске, био позван да брани своју земљу и своја огњишта од стране непријатеља спремног да га уништи.

Племинити је тај народ одговорио.

Тако чврсто и храбро одупрли су се војним снагама земље десет пута већим од њиховог становништва и војне моћи, и тек када су три пута протерали Аустријанце и након што су Немачка и Бугарска притекле у помоћ Аустрији, били су приморани да се повуку преко Албаније. Пошто је њихова земља била опустошена и њихови домови разорени, дух српског народа није био скршен. Њихова љубав према слободи остала је неумањена.

Да се народ Сједињених Америчких Држава, привржен очигледној истини да је право народа свих држава, малих или великих, да живе сопственим животом и да бирају свој сопствени облик владавине, присети начела за које се Србија витешки борила и пропатила – оних истих начела за која се залажу Сједињене Државе.

Не бисмо смели заборавити ни истородне народе велике словенске расе - Пољаке, Чехе и Југословене, који сада под владавином туђинаца, чезну за независношћу и националним јединством.

Ово се не може обележити на прикладнији начин до у црквама.

И, зато, позивам народе Сједињених Америчких Држава, свих вера и вероисповести, да се окупе на својим месним богослужењима, у недељу 28. јула, у циљу давања израза подршке овим подјармљеним народима и њиховим рођацима у другим земљама.“

Оваква порука, српске заставе на Белој кући и другим јавним зградама у САД у почит Србије, српског народа и његове пламене окренутости идеалима правде и слободе, данас, деведесет година касније, готово да делују нестварно.

На неки начин, на граници нестварног су и живот и дело Михајла Пупина који је оставио тако дубок траг у америчкој и светској науци, а о чијем се доприносу у самој Србији и у Југославији, све до 1933. године није знало готово ништа, а оно што се знало било је потпуно искривљена слика.

Документ који ово потврђује потиче од самог Пупина.

Реч је о његовом писму инжењеру Павлу Миљанићу, професору на Електротехничком факултету у Београду, који је 1993. објавио прву монографију о теорији простирања периодичних електричних струја, са нарочитим обзиром на телефонске струје и посебну теорију Пупиновог поступка у техници далеке телефонije.

У репринт издању, Миљанићеву књигу је 2005. објавила САНУ. С предговором академика Петра Миљанића, у овом издању је објављено и поменуто, доскора непознато писмо Михајла Пупина Павлу Миљанићу.

„Већ се навршило преко тридесет година“, пише између осталог Пупин, „од како је моја теорија простирања електричних струја угледала света, и од како је мој проналазак основан на тој теорији нашао примене у светској техници. На свима културним језицима се о томе писало, али на српском језику нико ништа о томе пре Вас није споменуо. То ми је увек било загонетно.

Пре неколико година један Словенац се наканио да у његовој немачкој књизи о електричним трансформаторима спомене моју теорију; али на моје велико изненађење брзо се уверим да тај мој југословенски колега ни из далека није разумео мој проналазак оптерећења телефонских каблова ни његову теорију. Радујем се што ће га Ваша мудра књига поучити.“

„Благодарећи Вама“, наставља Пупин, „нећу оставити успомену код мога народа да сам мој живот провео као самоук механичар који није никад био упућен у апстрактној науци и њеним идеалима. Тако су некад писали неки српски новинари. Ја им нисам много замерао,

јер кад један словеначки професор електротехнике не разуме мој рад, како могу онда очекивати да ће га српски новинари разумети.

Године 1919. позове ме београдска влада да, као гост државе, про-
пућујем Србију и проучим стање ратне сирочади. Када сам се са мога
пута кроз Србију вратио у Београд, у јуну месецу те године, добијем
позив да одржим предавање пред ђацима Београдског универзитета.
Истог дана кад сам требао да одржим то предавање дође ми у посету
ректор универзитета, покојни професор Ђока Станојевић, и извести
ме да се међу неким ђацима припрема демонстрација против мене.

Примим његов савет и одустанем од заказаног предавања. Бојао
сам се да би та демонстрација учинила ружан утисак на американског
посланика у Београду, па и на мој Колумбија универзитет, и на цео
американски народ, чије је добро расположење према Србији било
тада врло потребно српској ратној сирочади.

Ја сам лако разумео непријатељско расположење ђака према мени
јер, заведени од неких српских новинара, они су у мени видели само
једног окорелог техничког материјалисту који није никад ни завирио
у идеални свет апстрактне науке.“

„Тако су“, наставља Пупин у свом писму Миљанићу, „неки ђаци
Београдског универзитета мислили пре четрнаест година. А данас Ви
на крају предговора ваше књиге кажете: „Михаило Пупин имао је ту
ретку срећу да стекне једнака права на славу у Чистој и Примењеној
науци“. Те речи су ме подсетиле на онај догађај у години 1919, јер у
њима се види један замнимљив контраст између мишљења једног да-
нашњег професора на Београдском универзитету и мишљења неких
некадашњих ђака на истом универзитету. Тај контраст ме је наговорио
да Вам саопштим горњу причу која би иначе ишчезла у мору забора-
ва“.

И данас, шездесет четири године пошто је написано, ово благо
интонирано, мада и дозом горчине натопљено писмо Михајла Пупи-
на, на неки начин опомиње. Ако ништа друго, тера нас да поставимо
питање колико су се и да ли на прави начин, наука и култура у Србији,
до данас, одужили једном таквом великану светске науке какав је био
Михајло Пупин.

„Побегао сам из Границе“, писао је Пупин, „јер су хтели да ме
помађаре, и побегао сам из Прага, јер су хтели да ме понемче. Побегао
бих био и из Америке, да су овде од мене тражили да напустим своје
српске појмове, а то су моја мати, моје родно место, моја српска пра-
вославна вера, мој српски језик и свет, који тим језиком говори. Кад
бих њих напустио, то би био мој последњи дах.“

А после смрти Михајла Пупина, 17. марта 1935. године, београдска „Политика“ је објавила на целој страни текст са петостубачним насловом: „Ја сам био говедар у Банату, па сам узет од својих говеда да јављам људима чудесна дела господња у природи“. У овом тексту епископ Николај (Велимировић) саопштио је нека своја сећања на дружење с Пупином.

„Нисам ја дошао у Америку као печалбар, да зарадим паре. Ја сам пошао за знањем, и знање ми је донело имање, а не обратно“, цитира Николај великог научника и описује како је Пупин доминирао сваким скупом на коме би се нашао, не само својом речитошћу и легиком, него и целом својом појавом, целином своје импресивне и јаке личности.

И наводи Николај следећу илустрацију:

„– Објасните ми радио, г. професоре! рече једна госпођа за столом у Норфолку. Како то да он преноси глас на даљину без жица?

– Па ето тако, одговори Пупин, то је сасвим просто. Преноси се глас најпре електриком па ваздухом па опет електриком. Сасвим просто, као кад ми бацамо јабуке једно другом из руке у руку!

– То је за мене ипак велико чудо, настави Американка.

– Никакво чудо, као што није никакво чудо ма шта од онога што је човек смислио и конструисао.

– Да, тако ви научници увек! Никакво чудо! срди се госпођа. Међутим, за мене је чудо и телефон и радио и све остало.

Тада професор Пупин уздиже свој кажипрст десне руке и упита:

– Шта је ово?

Сви се изненадисмо таквом питању, не знајући шта Пупин смера тим да каже. И радознала госпођа ћутала је и гледала.

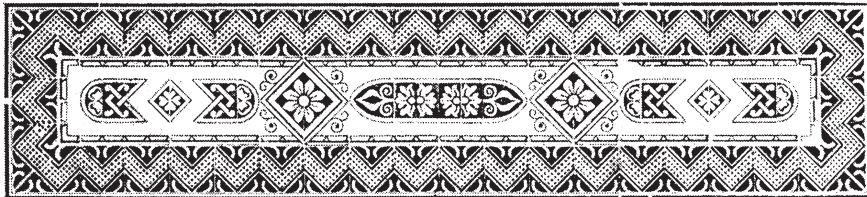
– Ово је, јел’те, прст професора Михајла Пупина. Ви кажете, радио је чудо. А ја вам кажем, да све железнице што даноноћно јуре са краја у крај овог континента, сви телеграфи, телефони, парни и електрични котлови, и телескоп мога пријатеља Милкана, и грамофон мога пријатеља Едисона, и све остале вештачке направе, као сва наша американска цивилизација скупа, све то представља једну просту и грубу детињску нараву у сравњењу са органским саставом и конструкцијом овога једнога човечјега прста. Овај један прст веће је чудо, госпођо, од свега што су људи саздали у Америци до сада. А шта тек да кажемо о чуду целе васионе? Нисмо ми научници чудотворци него Онај који је створио овај прст. А то је Господ Бог. Зато се у нашој православној цркви о Богојављењу тамо на плавом Дунаву пева једна

песма која гласи: Велики си Господе, и чудна су дела Твоја. Ти си Бог који једини твориш чудеса!“

Пошто нам је епископ Николај саопштио ову епизоду, постаје јасније и зашто је Михајло Пупин волео да своје саговорнике суочава с проблемом наведеним на почетку текста, с питањем на које наука још увек није дала одговор:

„Погледајте у ове краве и запамтите да највећи научници света никада нису открили како да траву претворе у млеко“.

Слободан Кљакић

ПР ДРАГУТИН МИЈУШКОВИЋ – СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА И ХУМАНИСТЕ

Писати о др Драгутину Мијушковићу (1858–1903),¹ професору Велике школе који је својим делом оставио неизбрисив траг не само у области којој је посветио цео свој живот – образовању већ и у друштвеном животу Београда односно Краљевине Србије крајем 19 и почетком 20. века, више је него захтеван задатак за истраживача који се осмели да завири у време од којег нас дели више од једног века. Ипак мотива за започињање сложеног истраживачког захвата какав је овај пред којим смо се нашли било је на претек. Један од најјачих је свакако сазнање до кога смо дошли након вишегодишњих истраживања,² да је у питању била рекли бисмо ретка појава (личност) у временима, када се уз велике отпоре (традиционалног) изграђивало модерно друштво односно држава. Када то кажемо имамо у виду чињеницу да

¹ У изворима и литератури се неретко користи име Драгиша уместо Драгутин, што је неке ауторе довело у заблуду па су најчешће у регистрима наводили имена две личности, иако је у питању била иста особа. Такође се наводи погрешна година Драгутиновог рођења (1858). Вид. Љ. Кандић, Ј. Даниловић, *Историја Правног факултета (1808–1905)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, 331–332.

² Велики подстрек и подршку током истраживања пружила нам је проф. др Јованка Калић, дописни члан САНУ, иначе директни потомак ове угледне грађанске породице у Србији 19. века, на чему јој искрено захваљујемо. Значајну помоћ током истраживања такође смо имали и од колегинице Eve Frantz са Универзитета из Беча као и проф. др Љ. Димића.

је у питању била личност велике ерудиције и широких видика, коју је у исто време, баш као и његовог савременика С. Николајевића, красила племенитост и јасно наглашена црта хуманости. Очекивано је било да таква особа у сиромашној држави каква је била Краљевина Србија буде не само прихваћена већ и подржана у напору да свом отечеству подари односно утемељи једну важну научну дисциплину каква је била историја словенских права, али исто тако и на другим пољима његовог ангажовања. Али није било тако. Ни за живота а још мање након његове смрти. Изостало је не само заслужено признање научног и друштвеног рада др Д. Мијушковића, него и интересовање за ову свестрану личност и усудили бисмо се рећи, истинског представника малобројне просветне елите у Србији на размеђи два века. Зашто је било тако, питање је које смо себи често постављали, покушавајући да у исто време макар наслутимо одговор. Протекао је век од његове смрти, а перо истраживача (пре свега правних историчара) остало је на наше изненађење далеко од папира, празно и немо.³ То је други мотив који нас је тако снажно подстакао да истрајемо у отклањању наше неизлечиве „бољке“ зване заборавност према онима који то нису заслужили. Заборав је последње што им дугујемо. Зато сваки напор учињен у правцу промене оваквог односа па и стања, представља покушај да као друштво будемо и бољи и у културном смислу узвишенији. Дела наших предака нас на то стално подсећају. Да ли треба уопште подсећати да се све то дешава у годинама обележавања вредних јубилеја: два века модерне српске државности, у чије „темеље“ је уграђено и дело врсног правника и надасве професора какав је био несумњиво др Д. Мијушковић. Имајући у виду степен очуваности извора који су нам били доступни,⁴ али и постојеће лите-

³ Увид у постојећу историографску и правну литературу то потврђује. Кратке нотиче у нпр. С. Станојевић, *Енциклопедија*, Београд 1927, *Малој Просветиној енциклопедији*, 2, Београд 1986, 662., или осврт (неколико редака са фотографијом) у наведеном делу Љ. Кандић, Ј. Даниловић, *Историја Правног факултета (1808–1905)*, 331–332, затим делу групе аутора, *150 година Правног факултета 1841–1991*, Београд 1991, 48, 50. Вид. још: Т. Тарановски, *Увод у историју словенских права*, Београд 1933, 234., др А. Соловјев, *Предавања из историје словенских права*, Београд 1939, 39–40, Н. Радојчић, *Век и по проучавања Душанова законодавства*, у: *Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана*, САНУ, Београд 1951, 207–268, А. Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, Историјски институт, Београд 2004.

⁴ У питању су фондови Архива Србије: Лицеја, Министарства просвете, Велике школе, Главног просветног савета, Државног савета, Београдског универзитета, Стојана Новаковића, Живојина Перића, Друштва „Свети Сава“, као и збирке Покло-

ратуре, у овој студији смо се позабавили само кључним моментима из његовог приватног и професионалног (професорског и јавног) живота који су могли бити „сместени“ односно обрађени у форми историографског рада какав је овај који ће се наћи на страницама угледног научног часописа „Братство“, који управо бележи свој почетак у времену када започиње професорска каријера др Д. Мијушковића. То је за нас био трећи, и те како снажан мотив.

У родитељском дому

Породица је „центар света и основ свега“ записао је неко давно. На примеру др Драгутина Мијушковића показало се то на најбољи могући начин. Очувати традиционалне вредности и изградити грађанску породицу био је више него тежак задатак за српско друштво друге половине 19. века. Било је то друштво са наглашеним аграрним карактером али и патријархалним менталитетом које се тешко привикавало на промене, поготово оне које су се односиле на породицу односно приватни живот. Зато су породице које су могле понети епитет „грађанска“ често штрчале односно биле су као нека оаза али не тамо где су стварно постојале већ усред питоме Шумадије. Управо су те породице постале носиоци „новог“ односно оног што се све чешће у Европи називало модерним у свакодневном животу у доба *la belle époque*. Међу те ретке породице спадала је и породица Тодора Мијушковића, у којој је поникла и личност којој смо посветили овај рад. Није лако истражити генеалогiju српске породице 19. века. Узрока томе је много. Један од најважнијих је свакако недостатак архивске грађе (матичних књига и др.) који је био узрокован бројним ратовима али и ништа мање због недостатка организоване (институционалне) заштите овог културног добра али и неразвијености државне администрације. Ипак, захваљујући вредним и надасве „далековидим“ посленицима музе Клио, као и култури чувања докумената која је управо била развијана у српским породицама 19. века, могуће је проучити породично стабло многих породица у Србији тог периода. То је случај и са породицом Мијушковић.⁵

на и откупа и *Varia*. Поред њих консултована је и грађа Прве београдске гимназије похрањена у Историјском архиву Београда.

⁵ Део породичне архиве са израђеним генеалошким стаблом љубазно нам је уступила проф. др Ј. Калић.

Породично стабло ове угледне породице на основу сачуваних извора могуће је пратити од почетка 19. века. Наиме, већ на почетку Српске револуције (1804–1813) помиње се буљукбаша Мијушко из Сиљевца, као један од најугледнијих људи у Јагодинској нахији.⁶ По овом истакнутом „устанику“ добила је име ова угледна породица која је за протекла два века подарила српском народу угледна имена у домену друштвених наука, као што су др Д. Мијушковић и проф. др Ј. Калић. Услед недостатка извора није било могуће сагледати деловање буљукбаше Мијушка током и по завршетку револуције.⁷ Даље трагање за потомцима Мијушка води нас до Тодора П. Мијушковића (1827–1891), оца Драгутиновог о коме има много више података. Тодор и његов брат Теофил стасали су у породици свештеника, што је за њихов духовни развој било од великог значаја.⁸ Понићи у породици свештеника била је заиста привилегија за живот у Србији у првој половини 19. века. Од двојице браће, очевим стопама кренуо је Теофил који је постао калуђер у манастиру Каленић.⁹ Његов брат Тодор кренуо је у живот другачијим путем.

Родио се 30. јануара 1827. године у Прњавору манастира Каленић.¹⁰ Завршио је за оно време најбоље школе у отечеству. Основну школу, гимназију и Лицеј похађао је у Београду. Као питомац митрополита Петра био је све време школовања на његовом двору.¹¹ То му је уз месечно правитељствено благодејаније¹² пружало и осећај сигур-

⁶ Сиљевац је у територијалном смислу припадао Јагодинској нахији. Данас се то место назива Сиљевица и налази се надомак Рековца. Вид. К. Ненадовић, *Животи и дела Великој Борђа Пејровића*“, Беч 1884, стр. XXIV.

⁷ Увидом у грађу Историјског архива Поморавља у Јагодини дошли смо до таквог сазнања. Помена нема ни у зборнику грађе који су приредили Љ. Поповић, З. Марковић, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књ. 1, 1815–1823*, Јагодина 2005.

⁸ О Тодоровом оцу Павлу, свештенику и мајци Милени нема много података у изворима из познатих разлога. АС, МПС, 1849, ф. 4, 326, 1851, ф. 3, 416, *Лицеј 1838–1863, зборник докумената*, (приредио Р. Љушић), Београд 1988, 416 (у даљем тексту *Лицеј*).

⁹ Теофил је објавио занимљив текст о манастиру Каленићу у листу *Шумадинка*, бр. 21/1853, 83. О њему вид. М. Ђ. Милићевић, *Успомене (1831–1855)*, Београд 1955, 201, И. Стевовић, *Каленић*, Београд 2006.

¹⁰ АС, МПС, 1849, ф. 4, 326, *Лицеј 1838–1863, зборник докумената*, 314, 376. Датум је наведен по старом календару. Разлика између два календара у 19. веку била је 12. дана.

¹¹ АС, МПС, 1851, ф. 3, 416, *Лицеј*, 376.

¹² Тодор је примао 2 талира као државну стипендију током свог школовања на Лицеју. АС, МПС, 1849, ф. 4, 326, *Лицеј*, 314, 383.

ности али и подршке, поготово након очеве смрти. Породица Мијушковића запала је у извесне проблеме, тако да се Тодорова мајка Милена жестоко борила да сачува свој дом. Тодор јој је узвратио одличним успехом који је постигао како у гимназији тако и на студијама права на Лицеју.¹³ Посебно је за његовно духовно уобличавање било значајно време које је провео на Лицеју. Врло брзо он се ангажовао заједно са Владимиром Јовановићем и Стојаном Бошковићем на заштити „ученичких права“ после доношења новог Школског закона од 31. августа 1851. године.¹⁴ Наиме „лицејци“ су тражили да се изврше измене у постојећем закону или у супротном се они неће уписати у наредну годину. Овај захтев који се може за оно време сматрати великом храброшћу није наишао на одобравање ондашњег ректора Константина Бранковића,¹⁵ па је уследила мера искључења за 25. ученика Лицеја.¹⁶ Међу искљученим ученицима нашао се и Т. Мијушковић, али се он након упућене „прозбе“ вратио на Лицеј и успешно окончао студије.¹⁷ Није у питању било помањкање храбрости већ одговорност коју је носио као питомац митрополита Петра и „благодеејанац“. Очигледно је да сами „лицејци“ нису очекивали овакав жесток одговор ондашњих школских власти али је њихова одлучност и спремност да се боре за своја права вредна поштовања. Њихов „одговор“ изненадио је и саме професоре али и ректора и утицао је на њих да касније већини прогледају кроз прсте и врате их на Лицеј да окончају студије. Несумњиво је да је овај догађај у многоме утицао да професори на Лицеју и касније Великој школи добро размисле о свом односу према „ученицима“, што је било од не мале важности за време које је долазило. Нема дилеме да су за то заслужни Тодор и његови „лицејци“.

¹³ Студије права продужене су 16. фебруара 1849. године на три године, што је био значајан искорак у развоју ове научне области.

¹⁴ Писмо лицејаца Попечитељству просвештенија од 7. септембра 1851. године. *Лицеј*, 372–374.

¹⁵ К. Бранковић (1814–1865), професор филозофије, логике и педагогије на Лицеју и Великој школи. Био је ректор Лицеја у осам наврата, као и Велике школе од 1863–1865. године. Више у: *Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитет у Београду 1838–2005*, (прир. Б. Јордановић), Београд 2005, 14–15.

¹⁶ *Лицеј*, 375–376.

¹⁷ Слично је поступила већина „лицејаца“, тако да је њих 17 било поново враћено на Лицеј. То им је било омогућено након писма кнеза А. Карађорђевића које је упутио Попечитељству просвештенија 27. септембра 1851. године. Услов је био да ученици изјаве да се „кају“ због свог поступка. *Лицеј*, 379.

Успешно оконча́вши студије права на Лицеју у јуну 1852. године, Т. Мијушковић је постављен за практиканта у Попечитељству финансија.¹⁸ Није се дуго задржао на том месту, већ је почетком маја 1853. године добио ново постављење у Окружном суду. Није се ни на том месту скрасио. Овај, баш као и претходни посао у Попечитељству финансија, брзо му је „онемилио“, тако да је он преломио у себи и свој живот усмерава у другом правцу. Био је то први важан моменат у његовом животу.

Тодоров избор био је наставнички позив који му је донео много тога лепог али у исто време и неизвесног, што је одговарало времену у коме се школовао и касније „делао“ односно предавао. Немирног духа и наглашене потребе да се са својом генерацијом избори за права односно слободу српског народа на просторима „поробљене“ Босне и Херцеговине, али и Црне Горе која је била у знатно бољем положају од ње. Снажне патриотске емоције и родољубље одвешће га потом у Црну Гору у потрази за учитељским местом. Није то био једини разлог његовог дужег боравка у Црној Гори. Тамо се упознао са већим бројем Херцеговаца који су утицали на њега да се пресели у Сарајево, чиме му је на одређени начин био испуњен сан да тамо на лицу места учини нешто на пропаганди против Турака. Боравак у Сарајеву прекинут је негде поткрај 1854. године када се због могуће одмазде турских власти морао вратити у родни Прњавор манастира Каленића. Повратак му није лако пао јер су на тај начин били доведени у питање његови животни идеали. Нерасположење се уселило у његову душу онемогућивши га да се прихвати било какве државне службе. На срећу такво стање није трајало дуго, па је добио место професора у тада познатој Земљодељској школи на Топчидеру. После непуне две године Т. Мијушковић у јесен 1857. године бива постављен за професора у Неготинској полугимназији.¹⁹ Није се тамо дуго задржао, јер већ наредне школске 1858–59. године бива постављен за професора у Београдској гимназији.²⁰ Те године се због великог броја ученика оснива и Београдска нижа гимназија (касније Трећа београдска) у коју прелази Т. Мијушковић 15. септембра 1858. године.²¹ Управо у овој

¹⁸ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 200.

¹⁹ У овој гимназији Т. Мијушковић је предавао рачуницу, алгебру и јестествену повесницу. *Сјео година Треће београдске гимназије*, Београд 1991, 15.

²⁰ *Прва београдска гимназија 1839–1989*, Београд 1989, 404.

²¹ Т. Мијушковић био је директор у овој гимназији од 1876. до 1888. године. Предавао је рачуницу и јестествену историју (зоологија, ботаника и минерологија), *Сјео година Треће београдске гимназије*, 15, 367.

школи он је показао врхунске наставничке квалитете било као наставник или као директор.²² Несумњив је његов велики удео у развоју ове гимназије и то у првим годинама њеног рада, које су имајући у виду време настанка биле обележене низом тешкоћа, од материјалних до кадровских. Требало је заиста и много знања али и вештине да се ова нижа гимназија постепено уздигне на ниво потпуне школе. Управо те врлине красиле су Т. Мијушковића као њеног дугогодишњег директора али и као националног радника.²³ Можда је најбољу оцену његове личности дао М. Ђ. Милићевић који је забележио да је „Мијушковић био цењен као миран, добродушан наставник, али нико није ни помишљао да у том маленом човечићу живи пламени родољуб који је био кадар са шаром у руци сукнути у Романију“. Сличну оцену налазимо и у *Сјоменици Треће београдске гимназије*: Т. Мијушковић био је „добар Србин“ али благ и попустљив као директор“²⁴ Управо то што је био „благ и попустљив“ су по нашем суду биле његове врлине а не мане, на шта алудирају аутори. Упоредна анализа педагошког рада ондашње генерације директора гимназија у Србији недвосмислено показује да су те особине (иако ретке) истицане и од њихових ученика као позитивна црта карактера. Зато су их и ученици уважавали и наводили у својим сећањима много година касније. Другачије се није могло радити у гимназијама у времену када је била започета модернизација образовања, односно друштва уопште. Најбоља потврда његовог рада је чињеница да се из ње временом развила једна од најугледнијих гимназија на овим просторима, која као какав светионик показује пут за будућност и данашњим генерацијама ученика.

Други важан моменат у Тодоровом животу представљала је жењидба са Анком Авакумовић, сестром истакнутог српског државника Јована Авакумовића.²⁵ Породица Авакумовића била је, како је то доб-

²² Занимљиво је да је Т. Мијушковић од 1868. године па до свог пензионисања 1888. године такође предавао у Реалки општу и српску историју, земљопис и народну економију, пољску привреду и познавање производа. М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 202, Д. Плајел, *Двадесетогодишњица Београдске реалке*, Београд 1890, 70; М. Николова, *Реалка у Београду 1865–1945*, Педагошки музеј, Београд 1996, 46.

²³ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 202., *Сјоменица Треће гимназије*, 42.

²⁴ *Сјоменица Треће гимназије*, 42

²⁵ Ј. Авакумовић (1841–1928), правник, истакнути државник Краљевине Србије крајем 19. века. Био је председник Владе и министар иностраних дела 1892–93. године, као и 1903. године након убиства краљевског пара. Одржао је запажену приступну беседу у СКА под називом: *Сјара српска породица поређена са енглеском породицом*. Вид. *Глас*, XLIV, 1894.

ро уочио С. Новаковић, „једна од већих овдашњих фамилија у којој има много виших чиновника“²⁶ Тодор и Анка су изродили троје деце: две кћери (Радојку и Катарину)²⁷ и сина Драгутина, коме смо посветили овај рад. Управо топлина породичног дома и несебична љубав и подршка младом Драгутину била је највећи подстрек за његову, бриљантну професорску каријеру. Имао је Драгутин на кога да се угледа. Његов отац који је говорио француски и немачки језик²⁸ пробудио је у њему жељу за учењем како се онда говорило „живих језика“, али и не мање „жеђ“ за читањем стране литературе (књига и часописа) које су испуниле породични дом. Са друге стране, Драгутин је још у раној младости био у прилици да упозна многе виђеније људе из ондашњег јавног живота. Све то и те како је утицало на његов потоњи духовни развој. Свршивши основну школу, уписао се у почетком школске 1866–67. године у тада најугледнију средњу школу у Кнежевини Србији, Београдску гимназију (познатију као Прва) где је управо дошао до изражаја његов таленат за језике.²⁹ Своје средњошколске дане провео је у тада најлепшој згради у Београду – Капетан Мишином здању, где је од 1863. године поред Велике школе била смештена и Београдска гимназија. Близак контакт гимназијалаца са великошколцима оставио је трага на духовни развој првих.³⁰ Један од карактеристичних примера био је оснивање прве ђачке дружине „Српска нада“ 1868. године, која је несумњиво настала под утицајем удружења великошколаца „Побратимство“. Међу онима који су иницирали оснивање поменутог ђачког удружења нашао се и Д. Мијушковић. Рад у овом удружењу значајно је унапредио знања ученика поготово из области

²⁶ Б. Недељковић, *Прејиска Стојана Новаковића и Валтазара Богишића*, САНУ, Београд 1968, 142. Писмо С. Новаковића Валтазару Богишићу од 17. јула 1879. године.

²⁷ Радојка и Катарина (учитељица) нису се удавале. И оне су биле сасвим сигурно један од важних ослонаца свом брату.

²⁸ Т. Мијушковић је као „ученик“ друге године „правословија“ на Лицеју похађао посебан курс из немачког језика. На тек основаној Катедри за немачки језик (1851) предавања је држао гимназијски професор Антоније Шулиц. АС, МПС, 1852, ф. 5, 456, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, (приредио Љ. Поповић), Архив Србије, Београд 1999, 194–196, *Лицеј*, 389.

²⁹ Школовање у гимназији трајало је шест година.

³⁰ Од ученика његове генерације треба издвојити Саву Антоновића (1858–1931) једног од најугледнијих директора средњих школа у Србији. Поред њега били су ту још М. Иванић и Л. Лазаревић, касније такође угледни просветни делатници. Од старијих ученика треба поменути име М. Глишића, који је ову школу завршио 1870. године. *Прва београдска гимназија*, 95.

књижевности али и других дисциплина. Иако је рад овог удружења био под будним оком професора и директора Београдске гимназије Ћ. Малетића, немерљива корист његовим члановима била је од читања страних новина и посебно превођења књижевних и других дела. Тако су већ на том узрасту биле развијане вештине код ученика од којих су они имали касније велике користи на студијама на Великој школи или на неком од европских универзитета. Ту „школу“ у школи прошао је и Д. Мијушковић. Прво признање односно потврда таквог рада огледа се у успешном завршетку гимназије 1873. године.³¹ Оно што је следило, био је избор факултета, што није била ни мало лака одлука за многе гимназијалце тога доба. За Драгутина то није важило. Определио се за студије права, дисциплину која му је и највише одговарала што ће бити касније потврђено како на Великој школи тако и на бројним универзитетима у Европи.

На студијама

Избор права као научне дисциплине којом ће се Д. Мијушковић бавити током већег дела свог живота свакако није био случајан. Љубав за ову област наследио је од оца Тодора који је, како смо напред показали, и сам завршио студије права на Лицеју. Дошавши још као гимназијалац у додир са стручном литературом у породичном дому само се његова знатижеља за студије права појачала. Међутим мора се узети у обзир још једна чињеница када се разматра овакав Драгутинов избор. Наиме, било је то време када се због потреба државе али и извесности добијања државне службе, највећи број ондашњих средњошколаца одлучивао за студије права на Великој школи.³² Мијушковић је започео студије права у школској 1874–45. години, у времену карактеристичном по покушајима да се реформише настава на Великој школи али и започињању „дуге битке“ за успостављање аутономије ондашње највише образовне установе у отечеству.³³ Са друге стране слаба материјална основа друштва односно релативно мали буџет са

³¹ *Прва београдска гимназија*, 430.

³² Тако је у школској 1873–74. години од 185 студената колико их је било уписано на Великој школи на Правном студирало 89, Филозофском 72 и Техничком факултету 24.

³³ У овом периоду донета су два закона: *Закон о изменама и допунaма закона о Великој школи из 1873. и Закон о уређењу Велике школе из 1875. године*. Овим другим законом био је смањен број општих предмета који су се слушали на сва три факултета Велике школе. Вид. Д. Баралић, *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, Београд 1967, 54–64.

којим је могла располагати Велика школа, чинили су студије на овој установи свакако тежим, како за професоре тако и за саме „ученике“. То су осетили и они који су припадали генерацији Д. Мијушковића. Није у питању била само обавеза „ученика да посећују сва предавања прилежно“ и учтиво се понашају, већ и да савладају обиман садржај предмета који нису били само из области права већ и оних који су припадале општим односно филозофским дисциплинама³⁴. Подстакнут својим врлим професорима,³⁵ Драгутин је већ од самог почетка студија озбиљно и савесно приступио извршавању бројних обавеза које су биле пред њега постављене. Није то остало незапажено. Отуда су и оцене³⁶ за показано знање али и „прилежно“ долажење на наставу као и владање биле одличне са изузетком оних које су се односиле на такозване опште предмете које су биле врло добре.³⁷ Заблистао је, међутим тамо где је било важније. А то „важније“ били су стручни предмети. Управо на темељном изучавању и успешном полагању испита из стручних предмета, што баш и није било карактеристично за ондашње „ученике“, могла се назрети каријера будућег професора и „старешине“ ове образовне установе. Тако је и било. Већ на крају друге године студија то се потврдило. Драгутин са одличном оценом полаже ни мало лаке испите који су се изучавали на тој години студија. За њега испити као што су били Народна историја, Финансије, Државно право, Римско право и Француски језик, нису представљали било какав проблем.³⁸ Већ тада Драгутин се истицао још једним квалитетом, одличним знањем немачког, француског и руског језика, што ће

³⁴ Према одредбама *Закона о изменама и дојунама закона о Великој школи из 1873. године* на Правном факултету изучавало се укупно 19. предмета (13. стручних и 6. општих). Овим изменама закона смањен је број општих предмета али не у мери која би обезбедила олакшање за ондашње студенте. Више. Д. Баралић, *нав. дело*, 52, Лб. Кандић, Ј. Даниловић, *нав. дело*, 226–230.

³⁵ На Драгутина је највише утицао С. Марковић (1833–1903), који је се школовао у Београду, Хајделбергу и Паризу. Предавао је више предмета међу којима и Енциклопедију права у оквиру које се налазила и посебна област – Историја словенских права, за коју се већ тада заинтересовао Драгутин. Не треба наравно заборавити и Г. Гершића (1842–1918) који је такође једно време предавао Енциклопедију права.

³⁶ За показано знање на испитима ученици су могли добити следеће оцене: одличан, врло добар, добар, слаб и рђав.

³⁷ У питању су били испити које је Драгутин положио у првој години из предмета: Психологија, Логика и Француској језик. Овај последњи био је обавезан за све студенте који су студирали на Великој школи. АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Извод бележака бр. 379 од 12. августа 1880. године.

³⁸ *Исто*.

се касније показати и те како важним када буде био изабран за државног питомца. Наставак школовања донео му је баш као и ондашњој генерацији великошколаца изванредан прекид услед српско-турског рата 1877. године, који је започет у доба Источне кризе (1875–1878). Аналогно ондашњој ситуацији реаговао је и Академијски Савет Велике школе доношењем посебне одлуке од 15. септембра 1877. године којом су ученици услед ратног стања били ослобођени полагања испита.³⁹ Оваква одлука подразумевала је „издавање сведоцбе“ ученицима као да су полагали испите. Било је то напосто изнуђено и једино могуће решење у том тренутку. Можда је требало очекивати да ће овај преседан негативно утицати на наставак школовања Драгутиновог, али и других ученика. Ипак није било тако.⁴⁰ Како је започео студије, тако их је и завршио. Блиставо. Четврта година донела му је такође одличне оцене из свих предмета које је полагао. Наводимо их редом: Међународно право, Судска медицина, Француска литература, Кривични поступак, затим Грађански и стецни поступак, Трговачко и менично право и Администрација. Диплома која се нашла у његовим рукама у јуну 1878. године била је више него заслужена. Успех током студија који је, како смо напред већ истакли, био пропраћен и „добрим владањем и прилежним долажењем“ на наставу, свакако не пружају потпуну слику Драгутинове личности. Њега је исто тако красила хуманост и брига за оне којима је помоћ била неопходна. Отуда је његово ангажовање у Фонду за потпомагање сиромашних великошколаца била прилика да покаже ту мање познату страну његовог карактера.⁴¹ Није је показао само тада. Такав је остао до краја свог живота. Делио је оно најбоље што је носио у срцу, како са својим колегама из школских клупа, тако и знатно касније поставши професор Велике школе с онима које је највише волео, својом породицом и „ученицима“.⁴²

³⁹ *Истио*

⁴⁰ Занимљиво је да је Д. Мијушковић током треће године студија похађао и телеграфски курс. АС, ВШ, 1876, 26. Овај курс је био организован због велике Источне кризе и могућег рата с Турском који се назирао. Иницирао га је ондашњи министар просвете С. Бошковић. АС, ВШ, 1876, 26. Писмо министра просвете ректору бр. 623 од 5. фебруара 1876. године.

⁴¹ Драгутин је био изабран за члана управе поменутог фонда на трећој скупштини одржаној 16. октобра 1877. године. Председник овог фонда био је Милан О. Петровић. АС, ВШ, 1877, 94.

⁴² Драгутин је са својом женом Даницом (рођ. Зорић) изродио четворо деце: Божицара (правник), Зору (професор), Момчила (инжењер) и Веру (правник).

Државни ѿишмац

Завршивши крајем јуна 1878. године студије права на Великој школи Д. Мијушковић добија прво постављење у државној служби у Суду округа пожаревачког.⁴³ Ово постављење било је свакако испод реномеа једног свршеног „правника“. Међутим, Мијушковић све време има врло јасан план о потреби настављања студија на неком од европских универзитета. Та идеја родила се код њега још у другој години студија када је добро уочио да отечеству односно „правној науци“ недостају стручњаци за област историје словенских права.⁴⁴ Стицајем околности, управо средином 1880. године извршена је нова реформа наставног плана и програма на Правном факултету којом је Историја словенских права била одвојена од Енциклопедије права. Наиме, још крајем августа 1879. године на Великој школи се појавила идеја о оснивању посебне катедре за Историју словенских права.⁴⁵ Потекла је од Стојана Новаковића, идеолога модернизације образовања у Краљевини Србији и човека који је важио за одличног познаваоца просветних прилика у Европи. Међутим, она одмах и није била реализована због недостатка односно материјалних средстава. Међутим, Новаковић је већ тада понудио место професора на овој катедри В. Богишићу сматрајући га најпозванијим и „нашим прваком“ у тој области. Богишић међутим није прихватио овај позив јер је тада интензивно радио на изради Општег имовинског закона за Кнежевину Црну Гору. Након оснивања Катедре за историју словенских права било је отворено питање припреме наставника за овај предмет, пошто је у међувремену пропала варијанта са Богишићем. Наиме, Министарство просвете дало је „објаву“ у „Српским новинама“ о „шиљању три питомца“ за изучавање следећих дисциплина: Логике и психологије, Историје словенских права и Науке о грађењу мостова и тунела.⁴⁶ Иако је по ондашњим прописима Влада била надлежна за избор питомаца, министар А. Васиљевић је ипак хтео да се претходно о избору изјасни Акаде-

⁴³ АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 9. марта 1880. године.

⁴⁴ Д. Мијушковић се касније око студија консултовао и са В. Богишићем, који му је дао подршку и низ корисних савета.

⁴⁵ Б. Недељковић, *Прејиска Стојана Новаковића и Валѿазара Богишића*, 142–143. Писмо С. Новаковића упућено В. Богишићу од 23. августа 1879. године.

⁴⁶ АС, ВШ, 1880, 68, *Филозофски факултет Велике школе 1874–1883, архивска грађа*, књ. 3 (приредили Ј. Веселиновић и Ј. Јовановић), Београд 2006, 446–448. Писмо министра просвете А. Васиљевића ректору Велике школе од 28. августа 1880. године.

мијски савет Велике школе „према важности потребе за које се спремају ти стручни зналци“. За сва три места пријавило се више кандидата, који су по мишљењу Академијског савета Велике школе „спадали у добре и вредне ученике“. Изостала је међутим одлука о избору кандидата за сва три места са крајње немуштим образложењем да нису „у стању да то учине“, па су стога одлуку препустили Влади. Није то била лака одлука. Требало је изабрати најбоље кандидате имајући у виду врло строге критеријуме, али и услове које су они морали испунити. Посебно је то било специфично за избор питомца за изучавање Историје словенских права, јер је у питању била дисциплина која се тек развијала и у Европи. Будући питамац поред одличног познавања свих „грана“ права морао је такође имати знање руског или пољског језика, као и старословенског, грчког и латинског језика. Само поглед на ове услове изазива поштовање за ондашње питомце. Испунио их је Д. Мијушковић пошто је био управо он изабран за државног питомца у веома јакој конкуренцији коју је чинио и Алекса Борисављевић, потоњи професор Правног факултета.⁴⁷ Овим избором почео је нови циклус у Драгутиновом животу. Било је то не само велико признање већ и подстрек за будућа прегнућа, како је и сам приметио. Изабрана је права особа, што ће се врло брзо и показати.

Према добро сачињеном плану, Д. Мијушковић је најпре провео годину дана (1880–81) на Универзитету у Минхену, где је током два семестра изучавао римско право.⁴⁸ Након проведене, за њега више него успешне, године на студијама на Универзитету у Минхену, Мијушковић крајем октобра 1881. године наставља студије на Правном факултету у Паризу.⁴⁹ Намера му је била да на овом факултету изучава историју француског права и да се упише на трећу годину студија тамошњег факултета. Међутим, у тој намери није успео. Као препрека

⁴⁷ *Истио*. Поред Мијушковића и Борисављевића на „објаву“ су се јавили и Андрија Ђорђевић и Јован Аћимовић, судски писари. А. Борисављевић био је такође писар у Суду округа пожаревачког. Занимљиво је да је Драгутин написао део рада (историјски развитак пороте) *О њоройи* за који је Борисављевић добио Светосавску награду за најбољи темат у области правних наука 1880. године. Иако је практично био коаутор овог рада, Драгутин се због своје скромности одрекао могућности да заједно са Борисављевићем добије награду. Вид. АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо А. Борисављевића од 7. маја 1880. године.

⁴⁸ *Архива Универзитета у Минхену, њоршокол сѣугената за 1880*, АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 9. фебруара 1881. године.

⁴⁹ АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 23. октобра 1881. године.

испоставили су се ондашњи законски прописи у Француској, који су предвиђали полагање посебних испита за кандидате који су желели наставити редовне студије. Мијушковић је поднео сва потребна документа (диплому Велике школе и сертификат о једногодишњим студијама у Минхену) али су она била одбијена од стране декана Правног факултета са поуком да „се може уписати у редовне студенте“ ако претходно приступи полагању испита. То њему једноставно није одговарало. Обратио се тадашњем српском посланику у Паризу Јовану Мариновићу за помоћ код управе Правног факултета и Министарства просвете Француске. Мариновић се прво обратио секретару Правног факултета који му је саветовао да сугерише Мијушковићу да поднесе посебну молбу Академијском савету за признавање диплома стечених у „страним земљама“ које би му потом омогућиле упис на жељену годину студија.⁵⁰ Није било позитивног одговора. Ипак остала је могућност да Д. Мијушковић настави студије као ванредни студент што је он и учинио. Боравак у Паризу био му је важан не само због изучавања историје француског права, већ и због усавршавања знања француског језика, као и због истраживања у тамошњим библиотекама. Стечено знање биће му од велике помоћи касније када се буде нашао у улози професора односно декана Правног факултета.

На самом крају летњег семестра на Правном факултету у Паризу Драгутин се суочио са препоруком Министарства просвете о потреби наставка студија у Русији. Сугерисано му је од стране највишег државног органа да се о томе консултује и са тамошњим професорима али и са В. Богишићем.⁵¹ После обављених консултација он одлучује да студије настави на Универзитету у Варшави, где је провео наредна два семестра слушајући предавања код чувеног професора Ф. Ф. Зигелџа.⁵² Студије у Варшави такође нису протеkle без тешкоћа. Овај пут у питању су били здравствени проблеми изазвани запаљењем плућа.⁵³ Иако до тада одличног здравља, Драгутин је био прилично ослабио, јер је ова болест била озбиљна, због чега је морао провести десет дана у болници. Период рехабилитације био је дуг, али то ни у ком случају

⁵⁰ *Истио*. Писмо Ј. Мариновића министру просвете бр. 386 од 28. октобра 1881. године.

⁵¹ *Истио*. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 3. јула 1882. године.

⁵² Др А. Соловјев наводи податак да је током студија у иностранству Д. Мијушковић најдуже боравио у Варшави. Ова констатација не стоји, јер је Мијушковић провео три године у Прагу. Вид. А. Соловјев, *Предавања из историје словенских права*, 39–40.

⁵³ *Истио*. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 29. новембра 1882. године.

није утицало на испуњење обавеза које је имао на студијама. Пошто се опоравио уложио је двоструки напор како би надокнадио све што је пропустио током своје двомесечне болести о чему је уредно обавестио надлежно министарство. Изучавање историје словенских права наставља потом на Правном факултету Карло-Фердинандовог Универзитета у Прагу.⁵⁴ На овом универзитету Д. Мијушковић је остао наредне три године (1883–1886) слушајући предавања из Историје устава у чешким земљама, Најстарије историје Чеха, затим Историје градског права у чешким земљама, Црквеног права, Унутрашње реформе Марије Терезије, Живота старих Словена и др. Студије на овом универзитету омогућиле су му да темељно изучи не само поменуте дисциплине него и да поради на усавршавању језика, што ће му бити од пресудног значаја за даља истраживања и свакако припрему програма студија на Катедри за историју словенских права на Великој школи. То је било потврђено и „последњим чином“, полагањем докторског испита.⁵⁵ Свечана промоција коју је водио проф. др Сакс одржана је 1. децембра 1886. године. Тако је Краљевина Србија добила још једног доктора права. Овај пут био је то Драгутин Мијушковић.

На Великој школи

СТИЦАЊЕМ највишег научног звања окончан је период дуготрајног и у свему успешног школовања Д. Мијушковића. Био је то следећи важан моменат у његовом животу. Већ истог дана када је промовисан у звање доктора права, он се из Прага обратио министру просвете „да му даде место професора словенских права“ на Великој школи.⁵⁶ Његова молба је била услишена, па је већ наредне године (1887) био постављен за суплента а потом и професора (1888) на највишој образовној установи у Краљевини Србији.⁵⁷ Тако је започела бриљантна професорска каријера Д. Мијушковића на Великој школи, на којој ће

⁵⁴ Archiv Univerzitu Karlovu, Списак студената правног факултета чешког Карло-Фердинандовог Универзитета у Прагу за зимски семестар 1883–1884., АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 15. децембра 1883. године.

⁵⁵ Archiv Univerzitu Karlovu, Први том матрике доктора немачког Карло-Фердинандовог универзитета у Прагу, с. 82., АС, МПС, 1887, ф. 6, 89. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 1. децембра 1886. године.

⁵⁶ АС, МПС, 1887, ф. 6, 89, ВШ, 1887, 2. Писмо Д. Мијушковића министру просвете од 1. децембра 1886. године. Писмо министра просвете ректору Велике школе бр. 13299 од 29. децембра 1886. године.

⁵⁷ *Државни шемајизам*, 1888, 44, 1889, 42.

остати више од деценије, тачније до 1. јуна 1899. године, када је био постављен за судију Касационог суда.⁵⁸ Није то био раскид са Великом школом, јер Д. Мијушковић без ње напосто није могао. Држао је наредне четири године (до смрти 1903) предавања као хонорарни професор на своје али и задовољство ученика. Остао је до краја живота привржен школи од које је много добио, али и којој је много дао. А да је било заиста тако непобитно нам сведоче сачувани извори. Први његов задатак по добијању места на Великој школи био је везан за израду програма на Катедри за историју словенских права. Он је заправо не само консолидовао ову катедру већ је учинио респектабилном у ондашњим европским универзитетским круговима. Мало је рећи да је то био истински подвиг, јер кад је преузео катедру Мијушковић практично сем формално основане катедре није имао ништа. Утолико је његов успех био већи.

Ништа мање вредан је Драгутинов допринос реформи наставе на Великој школи, чиме је заправо помогао напор великог српског државника С. Новаковића да модернизује образовни систем у Краљевини Србији у последње две деценије 19. века. Уважавајући посебно Новаковића и као министра али и као научника, он му је пружао подршку, јер је као ретко ко у његовом времену познавао образовне прилике у Европи на размеђи два века. Другим речима, добро је знао од колике је важности за Србију било да спроведе реформе у домену образовања, како не би заостала за „напреднијим народима“. Конкретан допринос огледао се у том смислу на увођењу нових метода у настави, затим инсистирању на компаративном проучавању правне историје и усавршавању, како се онда говорило, „живих језика“. Елоквентан и у наступу одмерен, предавао је са невероватном лакоћом. Зато и не чуди што су га ученици веома поштовали и радо долазили на његова предавања. Уливао им је поверење такође и као декан Правног факултета (1896–1899).⁵⁹ Сећајући се очигледно добро својих студентских дана и рада у Фонду за потпомагање сиромашних ученика, он је у разговору са студентима али и према њиховим захтевима увек поступао са дужним поштовањем и разумевањем. Када то кажемо мислимо на

⁵⁸ Б. Недељковић, *Прејиска С. Новаковића и В. Бојишића*, 142; *Филозофски факултет, грађа*, 1895–1905, (приредили Ј. Веселиновић и С. Јерковић), 214–215; Ј. Кандић, Ј. Даниловић, *нав. дело*, 332.

⁵⁹ АС, ВШ, деловодни протокол бр.66, 1896, *Државни шемајизам*, 1897, 18, 1898, 95, 1899, 47, Ј. Кандић, Ј. Даниловић, *нав. дело*, 404. Поменути аутори наводе 1897. годину као прву годину вршења дужности декана, јер су податке преузели из шематизма који је излазио са закашњењем.

честе захтеве студената за смањивање обавеза али и померање рока за полагање испита. Сталожени и „праведни“ декан није могао да се оглуши о њихове захтеве. Са друге стране, Мијушковићева подршка била је посебно важна као професора и потом декана Правног факултета у напору да се обезбеди потпуна аутономија Велике школе⁶⁰ али и на изради закона за прерастање Велике школе у Универзитет.⁶¹ Вешт на перу, није пропуштао прилику да полемише са онима који су се обрушили на Велику школу. На такав пример налазимо у спору који је имао почетком августа 1896. године са редакцијом „Видела“ због честитке коју је Велика школа упутила краљу Александру за његов рођендан.⁶² Замењујући тада ректора Велике школе, он је у писму упућеном редакцији поменутог листа аргументовано одговорио оспоравајући све наводе аутора текста.⁶³ Наравно није се у тексту радило само о подсмевању због упућене честитке српском владару, већ је то била прилика да се омаловаже напори Академијског савета да реформише Велику школу, што је требало да доведе до прерастања у Универзитет. И у овој ситуацији (заменика ректора) Д. Мијушковић показао је не само спретност већ и ретки дар за полемику.

Било је још много других активности, односно дужности које је савесно обављао Д. Мијушковић. Једна од њих била је учешће у комисијама за полагање професорских испита.⁶⁴ Овај позив није дошао Драгутину случајно. Министарство просвете имало је великих проблема да обезбеди професоре који би могли испитивати кандидате из немачког и француског језика. Поготово је тај проблем био наглашен када је у питању француски језик. На Великој школи поред Б. Поповића, за великог „зналца“ важио је и Д. Мијушковић. Зато је његово учешће у овим комисијама било утолико драгоценије.

⁶⁰ Значајног удела имао је Драгутин у изради *Закона о изменама и дојџунама закона о устројству Велике школе* од 22. октобра 1896. године. АС, ВШ, 1896, 5.

⁶¹ АС, ВШ, 1899, 447. Мијушковић је био члан комисије за израду *Закона о универзитету*, која је била основана 1. фебруара 1899. године. Поред Драгутина чланови комисије били су: ректор Ђ. Станојевић, као и др В. Бакић, др М. Јовановић-Батут, др Б. Гавриловић и Н. Стаменковић, професори Велике школе.

⁶² Видело, бр. 94 од 11. августа 1896. године.

⁶³ АС, ВШ, 1896, 836, *Филозофски факултет, праћа*, 65–66. Писмо др Д. Мијушковића уреднику „Видела“ од 11. августа 1896. године.

⁶⁴ АС, ВШ, 1896, 301. Писмо министра просвете Љ. Ковачевића ректору Велике школе бр. 8424 од 22. априла 1896. године. Мијушковић је испитао два кандидата у том року, Ж. Миленковића и М. Сретеновића.

Друга дужност била је исто тако значајна. Драгутин је био редовни члан Главног просветног савета од 1895. године.⁶⁵ Учествовао је у раду бројних активности Савета, а нарочито у утврђивању „учитељских кривица“. Један од карактеристичних случајева био је онај који се односио на кривицу Јована Пауновића учитеља из Клења.⁶⁶ У решавању овог случаја учествовали су поред Мијушковића и ванредни чланови Главног просветног савета: Мијаило М. Станојевић и Јован Максимовић. Због сложености проблема о тој кривици се расправљало на 653. и 654. седници Савета одржаним у периоду од 21–28. фебруара 1896. године. Управо у решавању овог случаја дошла је до изражаја Драгутинова доследност и принципијелност која се огледала у захтеву да се свака кривица темељно испита, јер су оптужбе против учитеља често биле неосноване.

Такође је учествовао и у раду комисије за доделу стипендија из фонда владике Вићентија Кресојевића, али и на ни мало захвалном „послу оцене својине“ односно ауторских права на уџбенике, као и „давању квалификација“ за предаваче средњих школа. Пошто се Драгутин повукао из Главног просветног савета 27. маја 1896. године због великог обима послова и задужења које је имао, вратио је и два предмета за које није стигао да напише реферат.⁶⁷

Иако је у Савету био кратко време, он је и у овом телу оставио неизбрисив траг. Надживели су га принципи за које се он целог живота залагао.

Научни рад

Двадесет година проведених на Великој школи били су обележени не само наставом већ и озбиљним научним радом Д. Мијушковића. Опробао се на више научних поља. Пошто је објављивао радове у различитим часописима и зборницима, дневним листовима и недељницима, није било лако сачинити коначну библиографију његових радова. Пажњу смо у овом раду усмерили пре свега на његова најзначајнија

⁶⁵ Просветни гласник, 1896, 14. Председник Савета био је тада С. Вуловић, професор Велике школе.

⁶⁶ *Исјо*, 141.

⁶⁷ АС, МПС, 1896, ф. 13, 15, Просветни гласник, 1896, 493. На оцени својине *Лашинско-српској речника* (приредио Ј. Ђорђевић) и „квалификације“ за предавача М. Шеварлића радио је заједно са Љ. Јовановићем. Након његовог повлачења Јовановић је завршио реферате и проследио их Главном просветном савету.

дела. Почели смо од приступног предавања које је Д. Мијушковић одржао на Великој школи под називом: *Историја права као наука*.⁶⁸ Друга расправа коју је објавио односи се на историју словенских права, односно историју старог српског права. У питању је изузетно вредна расправа *Систем Душанова Законика*, коју је Мијушковић објавио 1895. године.⁶⁹ Она је, по мишљењу Н. Радојчића, „знатна правноисторијска студија, далека од понеких развучених чланака других правника“.⁷⁰ Ова оцена угледног научника какав је био Н. Радојчић сама по себи довољно говори. Мијушковићево дело веома је уважавао и др А. Соловјев, који ће много година касније (1920) заједно са Т. Тарановским преузети предмет који је дуги низ година са великим умећем он предавао. Оцењујући Мијушковићев рад Соловјев је закључио да је „добро схватао проблем кад је поставио српско право у центар својих предавања“.⁷¹ На сличну оцену наилазимо и код Т. Тарановског који је нагласио да је Мијушковић развио „упоредно историјско изучавање права.“⁷² То и јесте и главни допринос Мијушковића правној науци. Систематизујући постојећа знања он је историју словенских права поделио на три дела: општи, посебни и закључак, што му је омогућило да понуди нови модел у истраживању ове области права. Није то била и једина област његовог научног интересовања. Радозналост духа, он је 1900. године написао и један рад који спада у домен методологије права под називом *Упутства за сакупљање правних обичаја у народу*.⁷³ Не мање вредан био је његов полемичан текст под називом: *За научност у етнографским проучавањима*, који је настао поводом студије М. Ђ. Милићевића *Животи Срба сељака*.⁷⁴ Био је то леп пример вођења озбиљне научне полемике која никада није излазила из сфере научности, што је још један допринос Д. Мијушковића развоју научне мисли у Срба. Такође су занимљиви и краћи текстови које је Мијушковић посветио проучавању средњовековних титула. Дobar пример за то је и текст под називом *Тепчија*, који је објавио у часопису *Бранич*, бр. 6, 1899, 126–129.

⁶⁸ Предавање је објављено у часопису „Бранич“, бр. 2, 1888, 573–592.

⁶⁹ Расправа је објављена у: „Српском прегледу“, 1, 1895, 115–122, 145–151, 176–181.

⁷⁰ Н. Радојчић, *нав. дело*, 242.

⁷¹ А. Соловјев, *нав. дело*, 40.

⁷² Т. Тарановски, *нав. дело*, 234.

⁷³ Б. Недељковић, *Прейиска С. Новаковића и В. Бојишића*, 158. Писмо С. Новаковића упућено В. Богишићу од 1. октобра 1900. године. Поменута упутства Мијушковић је сукцесивно објављивао у „Српским новинама“, током 1900. године.

⁷⁴ Овај текст је објављен у: „Српском прегледу“, бр. 1, 1895, 89–93.

У овом кратком осврту на разноврстан стваралачки опус Д. Мијушковића треба поменути и сјајне приказе и преводе које је оставио иза себе. Од приказа издвојили бисмо два: *Грчка држава и њене усџанове у средњем веку* и књиге С. Максимовића, *Нова збирка начелних одлука одељења и ошћих седница Касационој суда*.⁷⁵ Оба приказа су заправо више студије него класични прикази што им даје свакако на вредности. Био је то добар пример за све оне који би се у то време упустили у писање приказа.

Преводи које смо напред навели су такође обележили један део стваралачког живота Д. Мијушковића. И у том послу имао је знатног успеха. Перфектно знање неколико страних језика омогућило му је да се упусти у нимало лак задатак – превођење стручне литературе. Издвојили смо четири најважнија. На првом месту је дело О. Дубислава Пирха, *Пушовање ђо Србији у ђодини 1829*, СКА, Београд 1898, затим В. Беџхота, *Посџанак и развиџак народа*, СКЗ, Београд 1902, као и Л. Арндса, *Пандекџа*. Сва три наслова представљају превод са немачког језика. Још један превод, овај пут са италијанског језика, заслужује да буде поменут. У питању је дело Пасквалеа Ђудичеа, *Енциклоџеџија ђрава*. Не треба наравно трошити речи од каквог значаја су били преводи ових дела када је реч о настави на Великој школи и развоју научне мисли, али и културе у Србији на размеђи два века.

Закључак

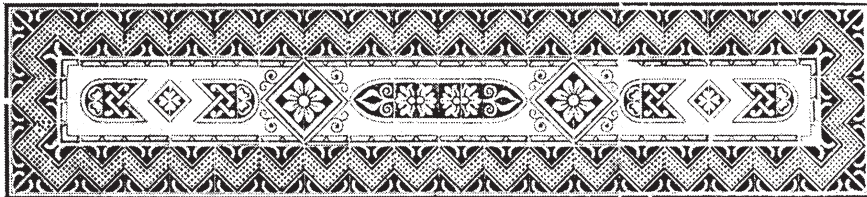
Драгутин Мијушковић је још за живота обезбедио себи место у ондашњој малобројној српској елити. Он је заиста по много чему представљао особену појаву. Био је то човек саткан од најфинијих манира. Школован најбољим школама свог времена, по повратку у земљу доноси дух Европе и постаје један од ослонаца тек започете модернизације друштва и државе.

Отмен у речи и делу напросто је приморавао околину да га поштује и да му се диве. Стрпљив у комуникацији са људима и окружењем суверено је владао ситуацијом где год се нашао. Томе је допринела и његова пријатна појава и смисао за леп који се посебно огледа у беспрекорној уредности. Средњег раста и помало бледог лица, освајао је саговорника топлим погледом иза кога се крила дубина његове мисли. Увек спреман да помогне и посаветује, да подели добро и зло, никада

⁷⁵ Први приказ објавио је у „Просветном гласнику“, 1893, 49–57, 112–120, 238–245., а други у Пожаревцу 1895. године.

није заборавио колико је важно помоћи човеку у невољи. Био је богом дан за професорски позив. Није ни чудо што су га генерације које су стасале под његовим будним оком напосто обожавале. Отуда му је и више него заслужено припао Орден Св. Саве трећег реда. Ипак, за њега, највећа награда била су његова деца и напредовање ученика којима се био у потпуности предао.

Арсен Ђуровић

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У ШВАЈЦАРСКОЈ

Срби на раду у Швајцарској годишње пошаљу 60 милиона франака у Србију. Новцем и робом који шаљу, они покрију око 40 одсто потреба својих породица у домовини. У просеку сваки српски гастарбајтер у Швајцарској пошаље око 4.800 франака годишње. Те податке објавили су медији у овој земљи, а маја 2007. године пренео их је Интернет сајт „Српска Дијаспора“.

Срби на раду у иностранству укупно годишње пошаљу у Србију око пет милијарди франака што чини 17 одсто друштвеног дохотка земље.

Породице гастарбајтера у Србији добијају поред новца и електронске апарате за домаћинство, мобилне телефоне и пољопривредне машине. Срби на раду у иностранству покривају и трошкове свакодневног живота својих у земљи као што су исхрана и лечење, а нешто ређе и школовање деце.

Новац који зараде у иностранству Срби користе за изградњу кућа, и куповину кућа и станова, а њих осам одсто је изјавило да зараду улаже у отварање малих предузећа.

Колико данас има Срба у Швајцарској? Данас на то питање тешко да неко може да одговори прецизно. Ломови у оној великој Југославији, сатанизација Срба и пооштравање услова за њихов боравак, економске прилике у самој Швајцарској које су довеле до већих рестрикција када се ради о имигрантима, непостојање потпуних евиденција у нашим дипломатским представништима – све то је допринело да се

процене данас крећу од сто до сто педесет хиљада људи, укључујући ту и оне који су узели швајцарски пасош и одрекли се српског (југословенског) држављанства, али нису прекинули везе са Србијом, са члановима шире и уже породице који су остали у земљи, са догађајима у њој од културе па до привреде, не прескачући ни незаобилазну политику. Такође су у такве процене укључени они који овде долазе да раде сезонски, што је једна од специфичности швајцарске привреде.

Према књизи „Сви Срби света“¹, Срби су у Швајцарску дошли у три већа таласа: између два рата, после Другог светског рата и од средине шездесетих година па до данас. Између два рата, Срби су првенствено долазили на школовање, а мађу најзнаменитијим српским студентима тог времена истичу се прво некадашњи председник српске владе Никола Пашић, а затим владика Николај Велимировић. Многе истакнуте личности Српске православне цркве су се школовале на Старокатоличком униерзитету у Берну.

После Другог светског рата су најчешћи српски имигранти у Швајцарској били припадници поражених војних формација – четници, љотићевци и други антикомунисти, од којих су неки касније наставили свој пут на друге дестинације претежно у Европи и Северној Америци.

Најзначајнији талас Срба дошао је у ову земљу током шездесетих и седамдесетих година када су швајцарске власти водиле либералну политику издавања радних дозвола. Посебно су у Швајцарску одлазили наши стоматолози, који су касније оформили јаке струковне организације које су, поред осталог, пружале и знатну помоћ српским избеглицама из грађанских ратова у Хрватској, Босни и Херцеговини, као и у време санкција и бомбардовања Србије.

Јака српска заједница, са доста интелектуалаца, организовала је у Швајцарској пуно културних, просветних, хуманитарних и других социјалних активности у којима су се окупљали наши људи. Међу првим, али досад свакако најзначајнијим културним догађајима било је оснивање црквене библиотеке у Цириху, чији је књижни фонд формиран 1952. године и данас има више од 10 хиљада наслова. Библиотека носи име Катарине Јовановић, ћерке чувеног фотографа Анастаса Јовановића, која је умрла 1954. године у Цириху.

У прво време, Срби су се окупљали у такозваним „клубовима Југословена“ и било је врло мало чисто српских клубова као што су то били Српски културни клуб „Свети Сава“ са својих десетак огранака

¹ Владимир Гречић, Марко Лопушина, *Сви Срби света*, ИП ПРИНЦИП (1994)

или клубови Српског четничког покрета. Такође су се окупљали око фудбалских и шаховских клубова и фоклорних друштава.

„Мада третирани искључиво као Југословени, швајцарски Срби су тек крајем осамдесетих година снажније почели да испољавају своје српство, као на пример кроз припреме за обележавање 600-годишњице Косовске битке. Многи од њих, посебно они имућнији, без размишљања су се 1988. године укључили у акцију Зајам за препород Србије. Забележено је, на пример, да је Миодраг Кузмановић из Цириха уплатио 100.000 франака, а да је један анонимни Србин из Цириха дао колико сви швајцарски Срби заједно – 700.000 франака. У то време, такође, директно своју привредну сарадњу Србији нудили су и угледни бизнисмени Душан Грбић, Чедомир Пешић, Мирослав Лазаревић, Војислав – Војко Сантрач и Миодраг Шишковић, чиме су, уједно, потврђивали и свој српски патриотизам. Срби ентузијасте, најчешће, нису велики зналци пропаганде и пласирања чињеница из своје земље матице на западноевропски медијски простор. Ипак, међу њима има и таквих Срба који то знају и умеју. Најбољи пример је издавач из Лозане, Владимир Димитријевић, који објављује веома добре књиге и брошуре. Уз Димитријевића је, у Швајцарској такође, круг умних људи, окупљених у Српском институту у Лозани, као што је млади Слободан Деспот.“²

Када је почетком деведесетих година дошло до распада 90 југословенских клубова, Срби, Црногорци и Југословени православне вере су за себе сачували двадесетак. Поново према књизи „Срби у Свету“, десетак је деловало у Цириху и околини, пет у Берну и пет у осталим местима. Овог пута ти су клубови добили права српска имена: „Карађорђе“, „Вук Карацић“, „Свети Сава“, „Свети Арханђел Гаврило“, „Цар Лазар“, Удружење „Никола Тесла“ са огранцима, а касније су основана и многа нова као што су Српско културно-хуманитарно друштво „Милан Тепић“ у Берну, Српско културно друштво „Његош“ у Бадену и друга.³

Осниване су и разне кровне организације као „Српски културни савез“, „Савез Срба Швајцарске“, „Светска српска заједница“ са седиштем у Женеви, „Савез српских удружења“ и друге.

Неке политичке партије су такође формирале своје огранке. Вођене су многе родољубиве и хуманитарне акције у критичним периодима разбијања Југославије, укључујући и многе демонстрације против

² *Истио*.

³ *Истио*.

санкција, медијске и политичке дискриминације и у знак подршке легитимним српским интересима.

Пратећи дух времена и технолошки развој, све више се јављају Интернет презентације намењене Србима у Швајцарској. Поред оних црквених, има и виртуелних друштава који објављују корисне информације, савете за живот са што мање проблема у туђини и информације о разним активностима, скуповима, забавама наших људи.

Наравно, прича о Србима у Швајцарској не би била потпуна без напомена о црквеном организовању наших људи, јер је црква један од важних, ако не и најважнији културни и социјални фактор сваке дијаспоре па и српске, ма где се налазила.

Три званично признате вероисповести од стране Швајцарске су Римокатоличка, Евангелистичко-реформистичка и Старокатоличка црква. Поред њих постоји низ независних цркава и верских заједница.

Једна од њих је и наша Српска православна црква. Припада Епархији средњоевропској чије је седиште у Немачкој. Овој Епархији припадају све парохије у Аустрији, Немачкој и Швајцарској. Надлежан је Његово преосвештенство епископ средњоевропски Константин.

У многим швајцарским местима наши људи се окупљају у црквама које припадају другим конфесијама и које у духу хришћанске солидарности и добре воље уступају своје просторије и молитвене просторије парохијама Српске православне Цркве. Тако се рецимо у парохијама СПЦ у Базелу и Берну богослужења обављају у старокатоличким црквама, али има и оних наших верника за које је СПЦ организовала окупљања и богослужења у римокатоличким, протестантским и другим црквама и капелама.

Прва нова зграда српске православне цркве у Швајцарској биће тек изграђена у Берну. Грађевинска дозвола је постала правоснажна 20. априла 2007. године. Добијање те грађевинске дозволе објавиле су медији, а следиле су многобројне честитке од наших верника из Швајцарске, Америке, Аустрије и Португалије, али и од самих Швајцараца.

„Поколењима на добро и радост **на јесен ако скупимо довољно пара** осветићемо црквену земљу, поставићемо камен темељац и са Благословом Божијим кренућемо са изградњом Црквеног центра. Коначно после толико година од оснивања наше Цркве верници ће моћи да се венчавају, крштавају и прослављају Божић и Васкрс у својој Цркви у српско-моравском стилу. Слушајући жеље наших верника, младих и старих, желимо не само да им омогућимо да испољавају своје

духовне потребе и да се осећају као код куће, већ да се боље интегришу у средини у којој живе и да млади нараштаји сутра буду поносни на своје претке“, пише на Интернет сајту Српске православне црквене општине у Берну, у којем се најављују многе акције скупљања средстава неопходних за изградњу храма.

**Приредио
Душан Зупан**

Необична, корисна, интересантна књига као пледоаје за нормализацију односа Срба и Швајцараца:

ОПЈЕДНОМ КАО СРБИН НИСИ НИШТА ВРЕДНО

из пера Дејана Микића и Ерике Зомер о Србима и Српкињама у Швајцарској

Дело настало у Швајцарској, на разне начине говори о томе како су Срби у овој земљи били једна од најбоље прихваћених етничких група и како им је због ратова деведесетих година на тлу Балкана углед нагло опао.

Публикација садржи поред прича осам миграната и четири стручна текста који на користан начин допуњавају личне приче и омогућавају читаоцу да исте види у ширем политичко-економском контексту: текст професора Београдског универзитета Владимира Гречића бави се прошлошћу и садашњошћу српске миграције у свету. У тексту дејана Микића налази се мноштво интересантних података о Србима у Швајцарској. Осим миграционе тематике, издавачи су се потрудили да читаоцу прикажу и политички контекст Србије. Тако су водили разговоре са реномираним норвешким научником и одличним познаваоцем прилика у бившој Југославији, Јоханом Галтунгом о политичким збивањима на Балкану последњих година. Есеј професора историје, Хајко Хаумана, предавача на Универзитету у Базелу, на интересантан начин говори о томе како се у бившој Југославији историја често користи као оружје.

„Сазнати нешто о страним људима је безопасно“, стоји на почетку публикације. Ова књига садржи мноштво корисних информација о Србији и српским мигрантима у Швајцарској. Тиме је она не само важно сведочанство садашњости, већ и штиво које омогућава Швајцарцима да имају увид у културу и народ који им на први поглед изгледају тако различити од њиховог и да схвате да се Срби не разликују тако драстично од других Европљана, како се то, иначе често тврди у Западној Европи.

Ту се чуло и да је идеја за књигу настала пре три године када је вођена анкета за све групе миграната у Швајцарској. Поред Срба тада су анкетирани и Италијани, Албанци, Мађари, Немци... Наша група анкетара, на челу са господином Дејаном Микићем, имала је задатак да обради што више наших људи које је животни пут довео до Швајцарске. Њихове судбине су различите, начин доласка, пријем домаћина, уклапање у рад и њихова интеграција. Срби су били једна од најбоље прихваћених нација, али су у току рата и после њега нагло изгубили добар имиџ.

Изузетно позитиван суд о књизи дао је историчар Хајко Хауман из Базела који је шеф Института за односе са Русима и Словенцима.

О ауторима

Писац Дејан Микић рођен је 1961. године у Београду, а од 1967. је у Швајцарској. Студирао је етнологију, историју и психологију. Од 1994. ради као савешник и пројектанти у Карингасовом центру у Цириху за мултикултурална питања.

Ерика Зомер је родјена у Цириху 1957. године, студирала је етнологију, психологију и историју народа, и већ 14 година ради у савештовалишту за странце у Цириху.

На промоцији ове књиге у Белој сали Фолкхауса у Цириху, поред више од три стотине посетилаца присуствовали су и представници уредне, светски познате компаније за трансфер новца „Вестерн Унион“, без чије помоћи у финансирању пројекта, ова књига не би улегала светло дана.

А са ратом је дошао лош глас – одломак

Још пре петнаестак година Срби у Швајцарској били су добродошли мигранти. Тако је било све до избијања ратова на територији

некадашње Југославије, дакле до почетка деведесетих година, када је њихов углед знатно опао. У овој књизи осам Срба и Српкиња причају о свом животу у домовини и у Швајцарској. Из њихових прича види се на који начин се њихов живот изменио од почетка деведесетих до данас.

Око 400.000 људи са територије бивше Југославије живи моментално у Швајцарској – од чега преко 100.000 Срба, који тако чине једну од највећих етничких заједница странаца. Многи од њих су данас добро интегрисани у швајцарско друштво, поседују швајцарски пасош и остаће заувек у Швајцарској. чињеница је да је углед српске заједнице од почетка најновијих ратова на Балкану драстично опао. Већина Швајцараца и дан данас мало зна о Србима који живе у њиховој земљи као и о Србији самој.

Протагонисти књиге су особе које су, са само једним изузетком, сви још пре ратних збивања емигрирали у Швајцарску. Они су својевремено као добро квалификована радна снага били врло добродошли, али су на својој кожи и те како осетили погоршање односа између Швајцараца и Срба које уследило последњих година.

Упркос сензационалистичком наслову књига нипошто није обрачун са Швајцарском и Швајцарцима. Напротив! Основни тон у односу на Швајцарску је у свим причама исти: „Генерална нетрпељивост Швајцараца према странцима не постоји“, констатује Ђуро Крунић. Критичке примедбе односе се првенствено на поједина лоша искуства при тражењу станова, радног места или са појединим ксенофобним Швајцарцима, којих наравно има као и у сваком другом друштву. Портретисани изражавају чуђење према извесним обичајима Швајцараца и њихове културе, као на пример према чињеници да жене у Швајцарској до 1971. године нису имале право гласа и да тада, за разлику од Југославије, већина жена није била у радном односу већ су биле ограничене на функцију мајке и домаћице.

Позив издавача да се изјасне у вези политичких збивања у Србији, а нарочито у вези рата, већини је тешко пао. Одговарајуће изјаве су доста кратке, али упркос томе занимљиве. Што се тиче разлога за погоршање имиџа Срба у Швајцарској као и у Западној Европи, па и у свету, сви су сложни: „Што се тиче делимично једностраног става Швајцараца према Србима ту човек у основи нема шта да им пребаци. Ко је годинама једнострано информисан, није у стању да објективно оцени комплексну политичку ситуацију на Балкану“, сматра Милорад Срејић. Слично мишљење има и Сенка Косић:

„Медији су ме разочарали. Они су одговорни што се углед Срба последњих година у целом свету срозао“. Повратак у домовину готово ни за једног протагонисту не долази у обзир.

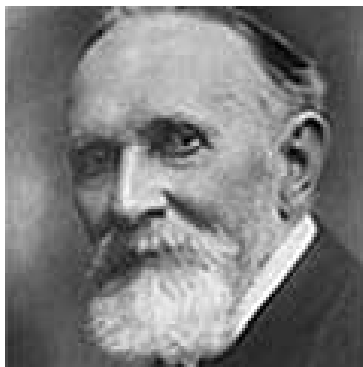
Ђуро Крунић каже: „Данас, након свега што се десило, волео бих да имам домовину, али се она не неки начин све више удаљава од мене. Онај некадашњи понос на моју домовину је нестао. Тако сам планове о повратку покопао дубоко у себи“.

Књига је издата у најреномиранијој швајцарској издавачкој кући „Orell Fussli“,

Преузето са Интернет портала
www.dijaspora.ch

Приредио
Мирко Мишковић

ИСТОРИЈА: СРБИ НИСУ „БАНДА“

„Тако величанствене епске песме као што су српске, од Хомеровог доба није створио ни један други народ“, рекао је Карл Шпителер, швајцарски нобеловац 14. децембра 1914. године у Цириху.

Вук Караџић је у Европи постао славан превођењем српских епских и лирских песама из његових збирки а савременицима који су били заинтересовани за историју постао је познат због своје сарадње са Ранкеом на његовом делу „Српска револуција“ које је објављено

1829. године, а које на широкој позадини, од 1804. године, приказује историју српских устанака и настајање државе.

Уз помоћ Вука и Ранкеа, српском историјом и поезијом бавили су се Јакоб Буркхарт и Јохан Јакоб Бахофен. Буркхарт се од свих словенских народа посебно посветио ближем проучавању Срба. Он је видео повезаност између историјског догађаја Битке на Косову пољу 1389. г, историјске легенде у епској форми и „свих догађаја 19. века“, тј. савремених ослободилачких борби.

Из истог извора српских народних песама и нобеловац Карл Шпителер добио је подстицај да напише своје дело („Едтрамундана“ 1881/82) у метрици српске епике. У свом знаменитом политичком говору, одржаном почетком Првог светског рата, 14. децембра 1914. у Цириху „Наше швајцарско гледиште“, упозорио је своје земљаке на строгу неутралност, како би предупредио цепање своје земље.

У том говору о Србима је рекао: „О вредности и о праву на живот малих народа и држава ми Швајцарци, као што је познато, имамо другачије појмове. За нас Срби нису 'банда', већ народ и то народ са таквим правом на живот и народ вредан поштовања као било који други народ. Срби имају славну, херојску прошлост. Њихова народна поезија по лепоти нема равне, а њихова јуначка поезија је чак изнад свих, јер тако величанствене епске песме као што су српске, од Хомеровог доба није створио ни један други народ. Наши швајцарски лекари и болничарке, који су се вратили из балканских ратова, о Србима су нам говорили са симпатијом и хвалом. Из таквих сведочења ми морамо да формирамо наше мишљење, а не из необјективне хушкачке ратне штампе“...Друго сведочење о српском народу из тог доба имамо од стране професора за француску књижевност на ЕТХ Цирих, Паула Зајпела изнетог у његовом предавању „Данашњи догађаји са становишта Романске Швајцарске“ (1915).Проф. Зајпел између осталог истиче: „Зар нам борба коју велике нације воде за светску владавину не би требало још јасније да покаже да се мале земље морају осетити повезане посебном заједницом интереса? Нико не зна шта нам будућност може донети, како међу овим малим земљама нема ниједне чија независност не би била у опасности. Зато такође не разумем неограничено омаловажавање или чак анимозитет који се у Швајцарској понекад изражава према Србији. Ја то себи могу да објасним само утицајем клеветничког рата у штампи који је већ годинама водила одређена јеврејско-немачка штампа против овог народа, који је баш сада истом дао тако сјајне доказе храбрости. Да ли би требало да постоји уверљив разлог за то да ми Швајцарци желимо уништење српског на-

рода? Ако желите да упознате његову вредност, онда прочитајте код Ранкеа опис херојских борби у којим је овај народ, сасвим упућен на сопствену снагу, изборио своју независност и збацио турски јарам. Његова храброст од тада није се смањила и није ли истом баш сада доказао, пошто је издржао три страховита рата један за другим. За људе који на такав начин знају да се бране, требало би осећати поштовање... 'Народ свињара', каже се само. Па како су некад називали Швајцарце? Народ кравара! То је био исти презир великих господара, истих непријатеља.

Разлика је само у томе да су Срби против себе имали уместо неколико хиљада, које смо ми имали код Земпаха и Моргартена, неколико стотина хиљада. Постоје велике сличности између некадашње Швајцарске и данашње Србије. Ја сам имао прилике да се уверим у то, када сам са овим народом живео две године у озбиљном часу његове историје. То су горштаци и сељаци једноставних обичаја и ратничког духа. Они су заиста заслужили право на опстанак... Ми желимо одржање праведне равнотеже, да се сваком поједином народу обезбеди његово место под сунцем, могућност за слободан развој његових снага. Опасност која нама прети, јесте та да било који народ, који год то био, дефинитивно влада светом....“

www.koreni.net

Пише: Босиљка Милакара

Виолета Бракус, наставник у Швајцарској

СРБИ ШАНСУ НЕ КОРИСТЕ

Швајцарска је отворена и мултикултурална земља, оцена је оних који су некада боравили или посетили ову земљу. За Виолету Бракус, некада наставницу у српској допунској, а данас у швајцарској државној школи, ова земља пружа многе могућности свим етничким заједницама, па и Србима, али они то довољно не користе.

– Сам систем укључивања странаца у швајцарске токове и институције је одлично осмишљен. Странци могу да се самоогранизују и на федералном културном нивоу без укључивања политике – објашњава Бракус за електронско издање листа Блиц-Еуропа.

По њеним речима, на федералном нивоу Комисија за странце (ЕКА) сваке године организује пројекте за удружења странаца.

– Тако у Вевеју имате одличан програм за укључивање деце странаца у школски систем, као на пример проналажење праксе у фирмама, како би најмлађи после деветог разреда наставили школовање – објашњава Бракус.

Она наводи да се разне комисије и културне фондације налазе од нивоа општина, градова до нивоа региона и федерације, па тако Културни фонд Лозане сваке године награђује три до четири пројекта за културну афирмацију странаца.

– Ове године конкурисали смо преко Удружења родитеља српске школе у романској Швајцарској са два пројекта. Нажалост, проглашени су високобуџетним, а већ следеће године планирамо да конкуришемо поново са једним од та два пројекта који предвиђају вишејезичну деју представу „Прича о Кактусу Брадоњи“, и вишејезичну радио-емисију за децу мигранте у Лозани, аутора Градимира Ђорђевића – наводи Виолета Бракус.

Са Оливером Фриманом, који води Културни фонд у Лозани, имају одличну сарадњу. До сада Срби су од комисије ЕКА на федералном нивоу добили новац за три пројекта. Кошаркашки клуб „Кораћ“ из Цириха добио је новац за учење француског језика у Ромону, југословенска допунска школа добила је средства за упознавање наше деце са лепотама Швајцарске, а финансиран је и пројекат за учење француског језика на допунским часовима у Женеви.

– Може се рећи да су друге етничке заједнице много организованије, на пример Португалци, Турци, па и Албанци. Недавно је српско Удружење родитеља учествовало у „Дијалогу култура“ које је организовала мароканска заједница, и то у Вевеју, Лозани и Ренану. Све то говори да у Швајцарској постоји више форми пројеката у којима може да учествује свака заједница. Ове године на цени су били пројекти мултикултуралног карактера и то у виду дебата, изложби, фестивала – износи Бракус.

Потребна помоћ државе

– У пројектима Срби више учествују него што их осмишљавају. Вероватно им недостаје инвентивности, али за учешће у тим пројектима потребна је и подршка наше државе кроз Амбасаду СЦГ, цркву, клубове, удружења и српске допунске школе – каже Виолета Бракус.

– Међу њима не постоји сарадња, а кад би били повезани, Срби би у Швајцарској могли да погурају многе пројекте. За пројекте није потребна само жеља, већ и образовање, добро познавање језика, швај-

царског система. Када се говори о интеграцији, није само битно знање језика. Битно је да познају и економски, социјални и културни сегмент, као и очување матерњег језика – тврди Виолета Бракус.

Извор:

Српска дијаспора. Пренето из www.blic-europa.com 14/7/2005

М. Цвејић

И ШВАЈЦАРЦИ – УЧЕНИЦИ Алартантно сћање у гоџунским школама на српском

Прва приватна школа на српском језику у Швајцарској припрема упис у другу школску годину, а Министарство просвете Србије још се није огласило поводом њеног оснивања, каже у разговору за „Вести“ Драго Обрић, професор социологије из Берна, и један од оснивача ове школе.

Швајцарске власти су прошле године обезбедиле учioniце и учи-ла за неколико одељења у Лозани и околним местима. Школу данас похађа 60 дака, а основало ју је удружење родитеља који нису били задовољни како се матица односи према постојећим допунским школама: учбеника нема, наставничке плате „путују“ из Србије месецима, па и годинама, тако да ни школарине, које родитеље стају између 250 и 500 евра годишње, не могу обезбедити квалитетну наставу.

– Моја старија деца завршила су државну допунску школу, а једва умеју да пишу на српском – истиче Обрић.

У првој приватној школи има и деце која нису српске националности и православне вероисповести. За православну децу ангажован је предавач за веронауку, док остала деца о вери уче у својим верским заједницама. – Имамо и неколико малих Швајцараца, који су или из мешовитих бракова, или их везује другарство са српским вршњацима. Они такође желе да науче језик и више о нашој култури – наводи Драго Обрић.

Ипак, за сада ни најмлађи члан породице Обрић неће похађати приватну допунску школу јер му није близу, али његов отац очекује да ће се оваква родитељска иницијатива проширити Швајцарском „као вирус“. За 600 франака годишње (око 400 евра), деца у осмогодишњој школи поред српског језика изучавају историју, географију и основе културе. Уведени су и изборни предмети, веронаука и култура лепог понашања, у оквиру које је и фолклорна секција. Ученици су укључени и у културна дешавања која организују Швајцарци, наводи наш саговорник.

– Од наших ученика тражи се тачност и дисциплина, а користи се и метод швајцарске наставе, где ученици имају велику слободу комуникације на предавањима. Реформа образовања, која је почела у Србији прошле године, није дотакла допунске школе на српском језику у Швајцарској, тврди он и додаје, да се још учи из прастарих уџбеника и стручне литературе.

– Осим уџбеника, нова школа од Министарства просвете Србије тражи још само да буде и званично призната – каже Обрић.

Повод за оснивање приватне српске школе било је одбијање Министарства просвете Србије да обнови уговор са наставником Виолетом Бракус, иако су то захтевали многи родитељи. Швајцарске власти су јој ипак дале боравишну визу, сматрајући да су јој родитељи њених ђака нови послодавци.

Питање поноса

Хрватске школе у Швајцарској одлично су организоване, али су држављани Хрватске на популаризацији и опстанку своје културе у иностранству непрестано радили још у време СФРЈ.

– Код њих је национална боја у првом плану, па је и у школама истакнута паролa „Понос је бити Хрват“. Њих због тога нико не дира, а ми, због страховите сатанизације коју су трпели Срби у иностранству, морамо да пазимо на сваку реч или гест – наводи наш саговорник.

– Виолета Бракус добила је отказ управо кад је почела да доводи Швајцарце међу нас и нас међу Швајцарце, када се повезала са бројним културним и другим институцијама. Пресудило јој је то што је јавно проговорила о стању и односима у допунским школама, и интересима људи у амбасади СЦГ у Берну, који немају везе са образовањем – прича Обрић.

А ти интереси могу се наслутити већ из историјата допунских школа, које у Швајцарској постоје више од 30 година.

После распада СФРЈ, и допунска школа је била пред распадом, а опстала је уз велики напор родитеља – прича наш саговорник. – Њом

је, до пре неколико година, руководила Политехничка академија из Београда. Директор те академије Станко Драгићевић био је и на челу допунске школе, а иза њега су остале десетине тужби у Швајцарској и матици, јер се наставницима, на име плата, дуговало и по 60.000 франака. После промене власти у Србији 2000. године, поправиле су се финансијске прилике, али, није уведен ред како ће, и ко добити место наставника у Швајцарској.

Службеници амбасаде СЦГ и родитељи данас су подељени у талоре. На једној страни су противници приватних школа, а на другој родитељи који су одлучили да их и даље оснивају.

– У Швајцарској живи већ трећа генерација наших исељеника, са укупно 20.000 деце. Мање од 10 посто похађа допунску школу на српском језику, јер је родитеље тешко убедити да упишу децу, а и деци је то додатни напор поред редовне, швајцарске школе. Још је теже изборити се за вољу родитеља који сматрају да је свака новина ризик – истиче Обрић.

КАКО НАЋИ СТАН У ШВАЈЦАРСКОЈ

Први проблем када стигнете у Швајцарску је где спавати и како наћи стан. У прво време, прихватиће вас неко од пријатеља, али никоме се не можете наметнути вечно. Значи, морате наћи ваше место под Сунцем.

Огласи за станове излазе у локалним новинама које се зову 24 heures (24 часа). Највише огласа излази понедељком. Неке од њих можете наћи и на веб на адреси: <http://www.zannonces.ch/edicom/>. (оно што вас занима у менију на левој страни је рубрика Location, offre).

Једини проблем је што сви огласи из новина нису на веб. Људи који дају огласе то треба да плате 5 франака, па онда разумете зашто је избор на веб мањи од онога у новинама. Поврх свега, да бисте читали огласе морате знати француски. Ипак неке основне ствари ћете брзо научити. Гарсоњера је студио. То су најмањи станови у којима је кухиња најчешће залепљена за један зид. Собе су pièces (appartement 1 pièce је једнособан стан). Чим видите оглас за јако шармантан стан, знајте да је мали. Ако је симпа (sympa), онда је још мањи. Оно што ће вас највише занимати је цена стана. Приметићете да је цена наведена са или без charges. Charges су трошкови стана (грејање и топла вода). Дакле, цене су наведене овако: 500Frs + ch (трошкови нису урачунати

у цену) или 700Frs, ch. comp, што значи да су трошкови урачунати у цену. Можете да видите и огласе типа: 400Frs dès, што значи да има више станова за издавање и цене почињу од 400Фрс па на горе. Непотребно је рећи да ће вам се много више допадати они који су на горњој граници од оних који су на доњој.

Кад угледате оглас који вам се свиђа, позовете број телефона из огласа, треба да обиђете стан. То неће бити баш тако лако као што вам се чини. Тај број телефона може да припада тренутном станару, агенцији или настојнику. Агенција која се бави издавањем станова се овде зове *gérance*. Ако натрчите на агенцију, онда постоји добра вероватноћа да вас саговорник говори енглески. Ако натрчите на станара, такође. Али, ако је вас саговорник настојник (*conseiller*), та вероватноћа је скоро равна нули. Овдашњи настојници су углавном Португалци или Шпанци и чак ни француски им није бајан.

Успели сте да закажете састанак, нашли сте зграду (захваљујући <http://www.corel.ch/plan/index3.html>) и улазите у ваш можда будући стан. Шта треба питати? Пре свега, распитајте се да ли је *cuisine agencée* или не. То значи да ли је кухиња опремљена или не. Да ли је фрижидер власништво станара или агенције која издаје стан? Исто важи и за шпорет. Јасно је да ако је фрижидер власништво станара, он ће се иселити са њим. Ви ћете се уселити и треба да купите све те уређаје. То није немогуће, али повећава ваше генералне трошкове. Фрижидери и шпорети се купују преко огласа и коштају од 100–500 франака. Поред тога, добро се распитајте колики су просечни трошкови стана. Ако се стан греје на мазут, може вам се лако десити да крајем године добијете предрачун трошкова и да треба да доплатите још рецимо 500 франака за једноособан стан. Све те информације може да вам да настојник или станар.

Питајте станара зашто одлази. То може да буде интересантна информација. Ако је стан њему био бучан, биће и вама. Није ни мало пријатно спавати поред отвореног прозора испред којег целу ноћ тутње возови. Такође, добро погледајте крај града у који се уселавате. Јефтини станови могу да буду у врло мрачним или бучним крајевима града (рецимо Rue de Geneve је позната по проституцији, Av. de Tivoli је пуна малих јавних кућа и сауна за хомосексуалце, а околина Place du Tunnel обилује тзв. салонима за масажу). Такође, проверите да ли је градски превоз до ЕПФЛ-а релативно близу...

Једна од битних ствари које треба обавезно питати кад изнајмљујете стан је: када и под којим условима га можете отказати. Станови се отказују једном, двапут или четири пута годишње (постоје

додуше изузеци). Датуми су : 1. јануар, 1. април, 1. јун и 1. октобар. Практично, то значи да треба да напишете ПРЕПОРУЧЕНО писмо 3 или 4 месеца пре него што желите да одете из стана и да га откажете. У уговору који ћете потписати (зове се Bail à Louer) биће јасно назначено када ваш отказ може да уследи. Претпоставимо да је то рецимо 1. октобар, са 4 месеца унапред (4 mois de préavis). То значи да до 1. јуна морате дати отказ. Ако то не урадите у том року, онда ВИ морате да нађете некога ко ће преузети вас стан под истим условима под којима га и ви имате. У преводу: то значи да ћете давати огласе, чекати потенцијалне станаре код куће и надати се да ће они преузети вас стан. Ако не нађете никога, онда морате платити станарину и све трошкове до истека уговора, што може бити непријатно по ваш рачун у банци.

На крају, да не бисте доживели непријатна изненађења кад отказујете стан или на крају године, обавезно питајте колики су просечни трошкови стана месечно. Постоје станови који имају огромне трошкове јер им је грејање на мазут, па вам се може десити да сваке године треба да доплатите око 500 франака за грејање и топлу воду, иако сте месечно плаћали по 50 франака, на пример... Сасвим је јасно да агенција која издаје стан нема намеру да вам да ту информацију...

Кад сте све то питали и нашли стан својих снова, треба да одете у агенцију да се „упишете за стан“. То значи да попуните један формулар којим тражите да вам се стан додели. После неколико дана ће вас позвати службеник агенције и јавити вам да сте ви срећан добитник. Ако вам се нико не јави, то значи да вам стан није додељен и да треба да се вратите на други корак тј. други одељак овог текста.

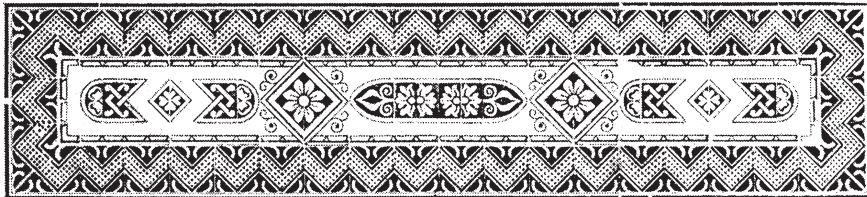
Ако вам доделе стан, пре него што потпишете уговор, мораћете да направите гаранцију за стан. То значи да ћете отворити један рачун (ви ћете бити његов власник, али нећете моћи да подижете новац са њега) на који ћете ставити суму у висини једне, две или три станарине. Ту суму ћете интегрално добити (са све каматом, наравно) тек кад се иселите из стана, пошто се службеник агенције увери да у стану ништа нисте оштетили. Ако он процени да треба нешто да се поправи, очисти или среди, онда ће интервенција бити плаћена новцем са тог рачуна. То проверавање се зове Etat des lieux (у слободном преводу: стање ствари). Кад се уселјавате у стан, кључеви ће вам бити предати тек после дотичне провере. То значи да ћете се наћи у стану са бившим станаром и са службеником из агенције. Службеник ће загледати по свим ћошковима и уписивати у један формулар чак и најмање огреботине. У вашем је интересу да он упише све недостатке у стану,

како се не би десило да морате да плаћате туђе грешке, једном кад се будете иселјавали из стана. Такође, приметићете да је стан швајцарски чист. У случају да није, бившем станару ће чишћење стана бити папрено наплаћено. Знаци, уселићете се у чист и миришљав стан. Не заборавите, такав исти службеник ће проверавати стање стана и чистоћу кад се ви будете иселјавали. То значи да ћете провести доста времена перући и најмање мрље на поду, вратима или огледалу. Ако вас то не занима, можете да нађете агенције које то раде. Цене су им више него непристојне за ту врсту посла.

Ако мењате стан, треба да јавите свим својим пријатељима промену адресе. У пошти можете добити бесплатне дописнице које служе само томе. На њих не треба лепити марку, слање је бесплатно. На вама је само да написете своју нову адресу (можете да испринтујете на специјалном папиру и само да лепите налепнице на дописнице...). Такође, пошта ће вам слати на нову адресу сву вашу пошту која долази на вашу стару адресу током годину дана. **Мислим да се та услуга плаћа 5 франака.**

У сличном тону, на Интернету, Срби са искуством помажу новодошавицима да дођу до фиксне телефонске линије, објашњавају им како се набавља и пушта у рад мобилни телефон, где је најповољније набавити намештај, која осигурања ваља платити а која су „чисти луксуз“, како се долази до возачке дозволе или како се отвара рачун у банци, како се обезбеђује виза за рођаке који би да дођу у посету из земље, па све што савети како се стиче држављанство Швајцарске. Корисни савети за људе којима је домовина остала тамо далеко, а нова земља им шкрило отвара врата некој друшћивијој животи...

**Јелена Гођевац
Даница Вукадиновић**

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

УМЕТНОСТ У СРБИЈИ ЗА ВЛАДЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА¹

Деспот Стеван Лазаревић није био само човек великих политичких концепција, који је својом вештом политиком у данима, најтежим за српски народ, умео у својој земљи прибавити угледа; већ је био и велики заштитник књижевности и уметности и имао је душу необично остеливљу за лепо и узвишено. То сведоче његова сопствена књижевна дела; то се најјасније оцртава у грађевинама, које се везују за његово име. Ретко се која стара црква српска налази у тако живописном и величанственом пејзажу, као што је то случај са на далеко разглашеним манастиром Ресавом; ретко се која црква истицала тако узвишеном лепотом, као црква овога манастира. Само човек, чија је душа била опијена лепотом, могао је изабрати онако живописно место за своју цркву; само човек развијена укуса могао је даит подстицаја за онако складу грађевину и за онако сјајан живопис.

Данас се за деспота Стевана може, као његова несумњива задужбина, везати једино манастир Ресава, који је познатији под именом манастир Манасија. Прво име дугује се реци, на којој је сазидан (недалеко од Деспотовца), а друго, несумњиво, називу места, на коме се налази. Манастир је почео да се зида 1407, а довршен је 1418. године. Деспот је, преневши своју престоницу (после 1402. год.) у *Београд*, овде подигао град, обновио је стари *манастир св. Бородине*, који је

¹ Рад је објављен у „Браству“, 1922.

био резиденција београдске митрополије, и сазидао је гробну цркву београдских митрополита, посвећену *Трима Јерарсима* и цркву са болницом и склоништем за странце, посвећену *св. Николи*. И црквица *св. Јована Злаотџоустџи* (близу Манасије) могла би се приписати деспоту.

Деспоту Стевану се приписују и цркве манастира *Каленића*, *Руденице*, *Велућа* и *Копорина*, јер се у њима налази насликан његов лик. Ну вероватније је, да је деспот био само велики ктитор ових цркава, које подигоше за његове владе његови властелини. Каленић подиже неки властелин Богдан са женом Милицом и братом Петром око 1407. год; Руденицу подиже неки властелин Вукашин са супругом Вукосавом 1410. за владе Стевана и брата му Вука; Велуће, које се првобитно звало *манасџир Сребрница*, подигао је неки непознати властелин, као и Копорин код Смедеревске Паланке.

За владе Стеванове подигнут је и чувени *манасџир Љубосџиња*, задужбина мајке деспотове, кнегиње Милице. Времену његове владавине припадају: *Павлица* (код Рашке), посвећена Ваведењу Богородичину, задужбина синова челника Мусе, Стевана и Лазара (око 1398. год.); *св. Сџеван исџод Лиџовца* (код Алексинца), који је сазидао неки монах Герман 1399; *Рагешино* (данас Радошин, код Свилајинца), који је сазидао војвода Радослав; *Блаџовешџење код ѣрада Ждрела* (у Горњачкој клисури, на Млави); *манасџир Рођења Боџородице на извору реке Даџше* (код Кучева); *Павловци* (близу Младеновца), при коме се манастиру, несумњиво, налазио замак (ловачки) деспотов; *црква св. Николе код села Шайџорђе* из 1425. год. (недалеко од Аранђеловца), код кога се, како је то пронашао г. Андра Стевановић, професор Универзитета, налазио *Некудим* са чувеним замком деспота Ђурђа. Можда је и манастир *Сисџевац* (недалеко од Сењског Рудника) из доба деспотова, а ко не би био из доба кнеза Лазара. Сасвим је сумњиво, да су из доба деспотова *Винча* (код Београда), *Тресије* (испод Космаја) и *Касџаљан* (код Тресија), као што се то обично тврди.

Манасија својом архитектуром припада познатом циклусу цркава које постадоше у последњој четврти XIV и у првој половини XV века. Она заступа исти тип, који и чувена црква кнеза Лазара у Раваници: у основи показује триконхос, са крстом уписаним у правоугаоник; централно кубе, које се опире о четири снажна изолована ступца, своди се на месту пресека оба крака крста, а простори, који испуњују углове правоугаоника, надвишени су са четири кубета, дијагонално постављена према централном кубету. На западу је црква продужена пространим нартексом, који чини утисак посебне цркве, а на истоку

трочланим олтаром. Изгледа да је црква првобитно била замишљена са оним рашчлањењем зидних површина споља и са оном пластичном декорацијом, какве срећамо у Раваници, Каленићу и Руденици, али се у току зидања од тога одустало и зидови су споља добили инкрустацију од камених блокова, која зидовима даје утисак масивнога, а површинама ефекат снажног и грандиозног, ефекат, појачан нарочито наглашеним, вертикализмом грађевине.

Живопис Манасије, данас јако оштећен, својом лепотом и својом раскоши долази у ред најлепшега живописа у старој српској уметности. Доцније се говорило, да таквога живописа нема нигде. У њему избија на видело тежња за декоративном композицијом, за китњастим појединостима и за живописним контрастима боја. Уметник свугде иде за лепом формом и за елегантним линијама. Богата примена злата у нимбима и у насликаним драперијама допуњује утисак отменог и свечаног.

У Манасији се нарочито истиче један циклус слика у певницама, у коме су илустроване поједине параболе Христове. Тако се у јужној певници налазе насликане приче Христове *о миџру и фарисеју* и *о Блудном сину*, а северна певница показује очуване фрагменте трију слика, у којима су илустроване приче Христове: *о Царској свадби*; *о бојашом и сиромашном Лазару* и *о милосрдном Самарјанину*. Данас су остале лепо очуване слике *Арханђела Михаила* са кокетно фризираном косом, која у безбројним увојцима уоквирује скоро сасвим женско лице арханђела и *визија св. Пејра Александринског*, коме се јавља младеначки Христ са раздераном хаљином.

Најзначајнија је слика у Манасији она, у којој је насликан сам деспот Стеван, како подноси цркву трима анђелима. То је један елегантан и фини господин, висока и витка раста; отмена и мршава лица, уоквирена дугом косом; очију блага погледа и краће шиљасте браде. Исус Христос се појављује из неба и ставља круну на деспотову главу, док један анђеоло пружа деспоту мач, а други му анђеоло предаје „Богом даровано копље“. Деспот у десној руци својој држи крстасти скиптар, а у левој цркву, коју предаје „светој Тројици“, оличеној у трима анђелима (Црква Манасије посвећана је Силаску св. Духа на апостоле, св. Тројици).

Много китњасте и гиздавије су од Манасије цркве у *Каленићу*, *Руденици*, *Љубосићу* и *Велућу*. Површине зидова споља код ових цркава оживљене су хоризонталним венцима; колонетама; зиданим испадима; розетама и архиволтама претрпаним раскошном декорацијом

пластичном. Живопис, у колико је сачуван, носи исти карактер као и онај у Манасији.

Црква у *Павлици* има централно кубе, које се, као у Мансији, опире на четири изолована ступца и диван живопис, сличан у неким цртама својим живопису у Манасији, ну она има унутрашњи нартекс, који је као у Каленићу и другим неким црквама из деспотова доба засведен калотом. Она уз то чува ликове ктитора, Стевана и Лазара, синова челника Мусе и Драгане, сестре кнеза Лазара.

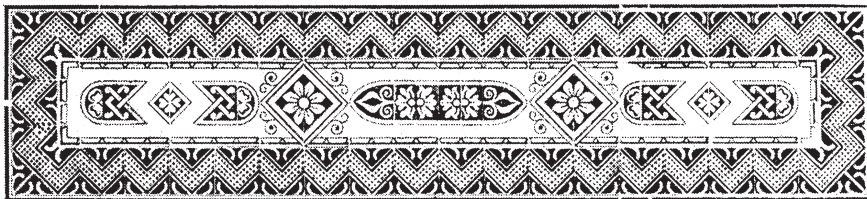
И црква у *Павловцима*, има у основи триконхос, као и црква *Благовештења у Ждрелу*, ну обе се данас налазе у рушевинама.

У рушевинама се налази и црква у *Сисојевцу* са остацима старога живописа, који је врло сличан живопису у Раваници. И ова црква има основу у облику триконхоса.

Од свих ових цркава одступа својом архитектуром скромна црква у *Койорину*, која има и другу основу и другу структуру зидова. У општећеноме живопису ове цркве сачувао се и лик деспота Стевана.

Све ове споменуте цркве, које ниуколико не исцрпљују регистар цркава подигнутих за владе деспота Стевана, сведоци су једне велике уметности, чији је развој убрзо био насилно прекинут инвазијом Турака. Ова уметност слична је блиставој румени једнога ведрога предвечерја, после кога ће доћи дуга мрачна ноћ. Фигура деспота Стевана у томе предвечерју оцртава се као фигура једнога витеза, испуњена сањаријама о сунцу и о лепоти.

Влад. Р. Петковић

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НА ИНТЕРНЕТУ

„СРБИЈА ПО ТОКИЈА“

Да ли сте чули за државу која се зове Тувалу? За оне који нису, следећа информација: то је друга најмања држава на свету, одмах после Ватикана, са територијом од 26 квадратних километара распоређених на четири или нешто више острваца и хриди у Тихом океану и са становништвом од нешто преко 10 хиљада душа. Зашто је Тувалу, иначе чланица Британског Комонвелта, „доспео“ у овај чланак писан са циљем да информише о презентацији Друштва „Свети Сава“, која већ две и по године постоји на Интернету? Па зато што у Тувалу постоји неко ко посећује ту нашу презентацију, која је, углавном, осим једног чланка на енглеском, на чистом српском језику. То може да значи једну од две ствари: или да тамо живи неки Србин који се интересује за рад и активности Друштва, или је у питању неки локални становник који говори српски.

Уосталом, није Тувалу једина „егзотична“ држава из које повремено или редовно заинтересовани непознати појединци или установе посећују сајт на којем се, поред свих основних података о саставу, активностима и историји Друштва, могу прочитати и последња три броја „Братства“, као и видети наслови других наших издања. Да наставимо са пацифичким државама као што су Монтсерат и Самоа (овај други је прилично редован посетилац), па преко Аустралије и Новог Зеланда, Сингапура, Малезије, Тајланда, Јапана, Кине и Индије можемо да кренемо у друге земље – све до Турске и Израела. Преко Тихог Океана,

наравно, ту су Канада и Сједињене Америчке Државе, али и јужније земље америчког континента као што су Бразил, Перу и неке друге. Ближе нама, ту су Русија и практично цела Европа (нису засад забележени посетиоци из Албаније, а практично нема ни оних из арапских земаља). Ипак, највише посетилаца има из онога што се на Интернету још зове „Југославија“, а што поред Србије обухвата и Црну Гору.

За многе од посетилаца нисмо у стању да лоцирамо земљу из које долазе у посету, јер су претплатници међународних или специјализованих провајдера или интернет домена који имају међународне наставке (.com, .info, .org, .net), а постоје и одређене интернет мреже које статистика није у стању да препозна.

Све у свему, ове године отприлике преко 400 посетилаца месечно, а у „шпицевима“ и преко хиљаду (у време Светосавског књижевног конкурса) људи посети за дуже или краће време WEB презентацију (сајт) Друштва „Свети Сава“. Неки остану на њој тридесетак секунди, али има и оних који се задрже и више од једног сата у читању и разгледању.

Захваљујући врло прегледној статистици нашег „хоста“ (електронског домаћина) шведске фирме „LOOPIA“ која има своје представништво у Нишу, у стању смо да све те и многе друге податке пратимо и тако видимо ефекте нашег рада, који је прешао границе Србије и Балкана толико да то оснивачи Друштва у 19. веку, Светомир Николајевић и пријатељи, нису могли никако да замисле, али би свакако били врло срећни и поносни на сазнање да њихова идеја и племенита замисао живе и шире се помоћу савремених достигнућа 21. века.

Тако смо успели да сазнамо да се на сајту највише траже и читају два најновија броја „Братства“, затим се прегледају остала издања Друштва, а онда, по интересовању, иду редом: историјат Друштва, актуелности и састав руководећих органа.

Како људи из удаљених земаља нађу нашу Интернет адресу? Довољно је само да на неком од познатих светских претраживача, углавном на чувеном Гуглу (Google), упишу име великог српског свеца, па да добију на стотине разних адреса, међу којима је и наша. И чувена електронска енциклопедија „Википедија“, већ сада већа и важнија од „Британике“, међу везама (линковима) има и одредницу „Друштво Свети Сава“, односно и на енглеском „Saint Sava Society“, без обзира што на сајту енглески језик, бар засад, није баш заступљен.

Од наших претраживача, људи највише користе „Погодак“ да би пронашли наш сајт, али се користе, такође, портал „Православље“, „Под лупом“, „Крстарица“, „Српска дијаспора“, „Serbian café“ други домаћи и страни претраживачи.

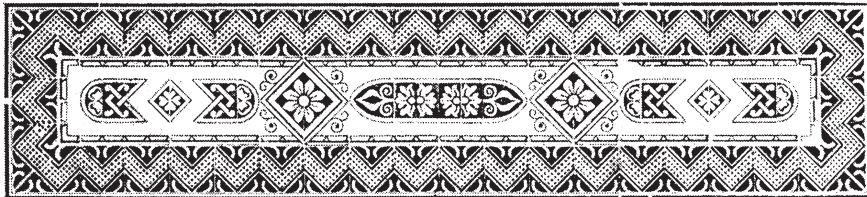
Иако смо свесни да постоје не само у свету него и код нас презентације које у једном дану имају више посетилаца него ми целе године, можемо ипак бити задовољни нашим присуством на Интернету. Прво, ако се зна да часопис „Братство“ штампамо у 300 до 500 примерака, наша одлука да га учинимо доступним сваком заинтересованом на Интернету значи да наш годишњак сада чита бар три до пет пута више читалаца. То и јесте крајњи циљ и сврха постојања сваког часописа, па и нашег – да буде што више коришћен. Друго, за постојање Друштва и његове активности сазнаје све више људи и у земљи и ван ње, па тако се јављају и неки донатори, додуше ретки, који желе да помогну нашу активност. Такође има оних који су заинтересовани да постану чланови Друштва или да дођу до штампаних примерака „Братства“, као што је, рецимо, Руска академија наука, која је, преко свог агента у Бугарској, откупила за своју библиотеку све бројеве новог издања часописа.

Понекад нам се јављају људи који пишу научне или стручне радове, са молбом да им учинимо доступним поједине чланке и оних (старијих) бројева „Братства“ који нису обрађени у електронској форми. Све такве захтеве и молбе, у границама могућности, са задовољством решавамо позитивно, јер је и то важан аспект рада Друштва „Свети Сава“ – да допринесе ширењу српске културе и просвете добротворним радом и залагањем.

Прича о Интернет презентацији Друштва „Свети Сава“ не би била потпуна а да се не помене допринос младог дизајнера и асистента на Универзитету БК у Београду Филипа Ћетковића, који је не само графички осмислио, већ и редовно помаже у њеном одржавању, како бисмо увек имали приложене најновије вести и информације за наше посетиоце.

Да ли треба да се задовољимо лаганим али сталним напретком у броју посетилаца нашег сајта? Несумњиво задовољство није и разлог да се задржимо на постојећем. Следећи корак би требало да буде уношење фотографија као и стварање резимеа на енглеском језику. Тиме би се даље проширили наши домети и помогло даљим активностима па и ширењу чланства, а самим тим и активности Друштва. Нема сумње да ће и то, поред других наших активности, допринети да „Свети Сава“ не само поврати предратну славу и углед већ и забележи нове успехе, на корист и радост не само својих чланова већ и целог српског народа.

Душан Зупан

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2006.

У овој години Друштво „Свети Сава“ обележило је 120 година од свог постојања. О раду Друштва тим поводом опширно смо писали у претходном броју *Брајсџива*, па ћемо у нашем овогодишњем Извештају само поменути како је прошла свечана академија која је одржана у децембру месецу. За почетак је довољно рећи да је свечаност била веома успешна и да је наш јубилеј достојанствено обележен уз учешће истакнутих појединаца.

Иначе, Друштво је током 2006. радило на својим уходаним програмима, уз одређене тешкоће које су се, између осталог, односиле на просторне проблеме, с обзиром да је Дом омладине био у реконструкцији.

Година је започела традиционалном прославом дана Светог Саве, крајем јануара, којом је обележена слава Друштва, али је истовремено одржано и традиционално проглашење добитника награда на нашем књижевном конкурс у коме је учествовао велики број школске омладине из целе Србије и Републике Српске. Посебно нас је обрадовало велико учешће ученика из Српске, до чега је дошло захваљујући пре свега отварању нашег сајта на Интернету чиме су обавештења о раду и пројектима Друштва постала свима доступна. Слава је свечано обележена, уз домаћина проф. др Драгољуба Живојиновића који је помагао свештенику у славском обреду, да би потом биле подељене награде и читани награђени радови. Велика награда Друштва овај пут

је отишла у Републику Српску, а добила ју је ученица Наташа Танасиловић из Билеће. Жири којим је председавала гђа Милена Арсовић, професор књижевности (поред, такође, професорки књижевности, Боје Богдановић и Милеве Дробац) имао је тежак задатак да изабере најбоље радове који су отишли у разне градове Србије и Српске. Награђени ученици добили су комплете библиофилских издања од министра вера, као и књиге које су поклониле наше издавачке куће (Народна библиотека, Библиотека града Београда, Службени Лист, Завод за издавање уџбеника, Вукова задужбина, Сигнатура, Идеја, Народна књига). Покровитељ целе приредбе, као и до сада, било је Министарство вера са министром, проф. др Миланом Радуловићем, на челу.

Наредна велика активност Друштва односила се на рад Трибине, чиме су се врло успешно обележиле неке значајне годишњице из српске културне историје. Тако је током марта и априла било говора о *600 година манастира Манасије* (Оливер Томић), *Стогодишњици царинској раија у Србији* (др Милош Ковић), *150 годишњици рођења Стевана Мокрањца* (др Снежана Николајевић), *200 година од рођења Јована Стерије Поповића* (др Зорица Несторовић). У јесењем циклусу, на Трибини је говорио проф. др Драгољуб Живојиновић на тему *Солунски фронт, Срби и велике силе 1916. године*, а такође су представљена и два последња броја часописа *Братство* (9 и 10). Помоћ у организовању Трибине ове године пружио нам је град Београд са 50.000 динара.

Нови, десети број *Братства* изашао је на време за Сајам књига који је одржан у октобру, где је Друштво традиционално имало свој мали штанд и где је продавало своја издања. Иначе, број је добрим делом био посвећен прошлогодишњој Трибини и значајним годишњицама које су тада биле обележене.

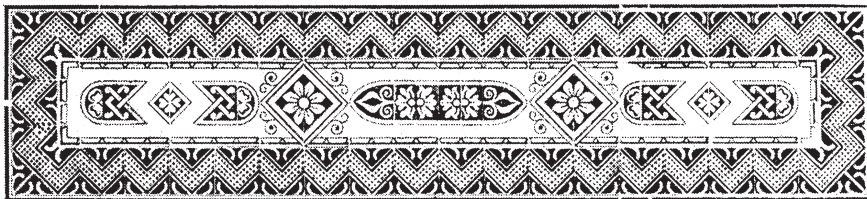
Духовна академија поводом 120 година постојања Друштва „Свети Сава“ одржана је 8. децембра у Дому омладине. Уз присуство великог броја чланова Друштва и грађана Београда, одржани су пригодни говори и одабрани програм. Прво је беседио проф. др Александар Милошевић, председник Друштва, који се осврнуо на историјат Друштва, на његове прве године, посебно на његовог најагилнијег оснивача, академика Светомира Николајевића, професора и ректора Велике школе, писца, политичара, дипломату и пре свега великог хуманисту. Говорио је потом о томе који су били задаци и акције Друштва у првим деценијама његовог постојања, подвукавши паралелу између рада и могућности ондашњег и данашњег Друштва. На крају је истакао, да, иако су се околности битно промениле, неке основне претпоставке ос-

тале су исте, а то је и записано у нашем новом Статуту – да се чувају вредности и традиција српства и светосавља. Потом је слово о Светом Сави одржала генерални секретар, проф. др Јасна Јанићијевић, подсећајући на дело знаменитог светитеља чије име с поносом носи наше Друштво. У програму академије наступила су два песника, један велики и један који то тек постаје. Академик Матија Бећковић казивао је своје приче и стихове посвећене светом Сави, а млади песник Стефан Вујичић, иначе добитник Велике награде Друштва за претходну годину, читао је своје стихове. У музичком делу програма, изводећи духовну музику, наступио је Мадригалски хор Факултета музичких уметности са диригентом Младеном Стефановићем, а на крају је етно ансамбл *Јелек*, такође са Факултета музичких уметности, извео неколико народних напева.

Све ове активности Друштва, као и неке друге, као што су састанци Извршног одбора и обављање бројних техничких и административних послова, успешно су обављене захваљујући добро координираном раду Извршног одбора Друштва и његовом председнику проф. др Александру Милошевићу. Ипак, без велике финансијске подршке Министарства вера, његовог министра проф. др Милана Радуловића, и нашег истакнутог члана Главног одбора, др Драгана Новаковића, саветника министра вера, Друштво тешко да би могло да се избори са свакодневним тешкоћама и оствари зацртане планове.

На крају, кад је већ реч о проблемима, неки већ хронични и даље су то остали, а они се тичу простора, нередовних финансија и расутог чланства. Можда ће, у наредном периоду, управо овај трећи проблем који се тиче чланства моћи најбезболније да се реши.

Јасна Јанићијевић
Генерални секретар
Друштва

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ – ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ
ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА – БОЖЈИ УГОДНИК,
ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК (осмишљена
самоградња култа)

Василије Крстић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА АУТОНОМИЈА
И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ
1875–1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО
ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ
НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАТСТВО“ КАО ГЛАСИЛО
„ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“

Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И СМУТЊИ
(злоупотреба штампе противу Србије и српског народа)

Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЏИ-ВАСИЉЕВИЋ,
ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ (БЕСЕДА ПОВОДОМ
ОБНОВЕ ЧАСОПИСА „БРАТСТВО“ СА ИЗБОРОМ РАДОВА
ОБЈАВЉЕНИХ ОД 1877. ДО 1941. ГОДИНЕ)

ПОМЕНИК

М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ

Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ

Д. З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЋЕДОНИЈЕ У ПОЧЕТКУ
ХІХ ВЕКА

ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

М. Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ
НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ

Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Михаило Војводић: РАД „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“ 1886–1891.

Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ
ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ

Борислава Лукић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛАНОВИМА ВЕЛИКИХ
СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ
КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА ОД
ТУРАКА

Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И
ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ

Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО

Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902–1998) У СРПСКОМ
МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ

- Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ ПОД
ОКУПАЦИЈОМ (1941–1944)
- Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ
НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ
- Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ И ПИСЦИ ИСТОРИЈЕ
ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА
- Нада Милошевић-Ђорђевић: „СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ И
УМЕТНИЧКИМ ПЕСМАМА“
- Јован Хаџи Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У СТАРОЈ
СРБИЈИ
- М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ – НА ВЕТРОМЕНИНИ
БАЛКАНА

БРАТСТВО III–IV, 1999–2000.

- Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА
- Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА
- Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА,
КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ (1890–1898)
- Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА
САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941–1944.
ГОДИНЕ
- Борислава Лилић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА
- Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА
- Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ
СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ
- Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЛИЋ (1896–1987) ОПЕРСКИ
ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ
- Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У
НАС
- Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ
- Станиша Војиновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЏИ-
ВАСИЉЕВИЋА
- ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ СВОГА
НАРОДА

- СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА
„ДРУШТВО СВЕГОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.”
Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ
1886–1891.
Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – УЛОГА У
ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886–1891.
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО V, 2001.

- Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА
Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У
СРЕДЊЕМ ВЕКУ
Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ И
РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ
Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА
НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА
Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ
Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН
Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА
ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА
Петар Влаховић: КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У
НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ
Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА „ПО
СТАРОЈ СРБИЈИ“
М. С. Гавриловић: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА
ЛАЗАРЕВИЋА
СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА
ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ
М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ЗА ГОДИНУ 2000.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VI, 2002.

- Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ
Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА МЕЂУ ЈУНАЦИМА
„СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА“ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ
Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ
– ИЗМЕЂУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И СТРАТЕГИЈСКИХ
ЗАХТЕВА
Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСKE СТРАНПУТИЦЕ
ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА
Владимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ – ИСТОРИЧАР
ПРИЗРЕНА
Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ
НЕПОКРЕТНИМ И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА
СРПСКОГ НАРОДА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ
Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ
Голуб М. Добрашиновић: „БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ
КЊИЖАРСТВА“
Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
М. С. Гавриловић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА
МАНАСТИРА ВОЉАВЧА
Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ (1901–2001)
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ И
ЦРНЕ ГОРЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Д. Зупан: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Арсен Ђуровић: ЧАСОПИС „БРАТСТВО“ У СРПСКОЈ НАУЦИ И
КУЛТУРИ
Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА У
2001. ГОДИНИ
САДРЖАЈ ПРЕТХОДНИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VII, 2003.

- Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ
Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ
СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА
Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ
И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ:
КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1941.
Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У
КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ
Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У
ДУБРОВНИКУ КРАЈЕМ XIX ВЕКА
Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО
ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА
Драгана Мршевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА
НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ
Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА
Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ
ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ
СРБИ У СВЕТУ
Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?
Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ
У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ
Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЊИНА У ДРЖАВАМА
НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ У 2002. ГОДИНИ
Проф. др Јасна Јанићијевић: „САВИНДАН“ – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ
ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VIII, 2004.

Рајко Петров Ного: СУЗНА МОЛИТВА

Драгољуб Р. Живојиновић: ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДСКОМ
ПАШАЛУКУ И ПОЧЕТАК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА
1790–1804. ГОДИНЕ

Снежана Самарџија: ЛИК КАРАЂОРЂА У ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ
Бошко Сувајић: КА ПОЕТИЦИ УСТАНИЧКЕ ЕПИКЕ ФИЛИПА
ВИШЊИЋА

Михаило Војводић: СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РУСИЈА

Петар Влаховић: ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИХ СЕЛА У XIX
И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Арсен Ђуровић: УЛОГА ХУМАНИТАРНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА
У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Недељко Радосављевић: РЕЛИГИОЗНОСТ СРПСКОГ ДРУШТВА
КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Милош Немањић: КЊИГЕ, ИЗДАВАЊЕ КЊИГА И БИБЛИОТЕЧКЕ
УСТАНОВЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Борислава Лилић: САВА ФИЛАРЕТОВ И ВУК КАРАЏИЋ

Душан Костић: ХОРОВИ МЕЂУ ФРЕСКАМА

Владимир Стојанчевић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЊЕГОВ
ПУТОПИС О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Младен Гавриловић: ПОД АПСИДОМ ЈЕРУСАЛИМА

Саша Недељковић: КУЛТУРНО ДЕЛОВАЊЕ СРБА У ПРИМОРЈУ
СРБИЈЕ У СВЕТУ

Петар Влаховић: ТРАГ СРБА У РУСКОМ ЦАРСТВУ КОЈИХ ВИШЕ
НЕМА

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Боривоје Дробњаковић: ТОПОЛА, КАРАЂОРЂЕВА ПРЕСТОНИЦА.

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2003.

Драгана Мршевић-Радовић: ДУЖАН КАО ГРЧКА
СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО IX, 2005.

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ

Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
1905. ГОДИНЕ

Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ
ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У
БЕОГРАДУ

Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Ирена Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА
СВЕТОГ САВЕ

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О
СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ *AN DER SERBISCHEN FRONT*,
У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ

Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБИЦ:
ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: МАНАСТИРИ ДАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ
ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА
СРБИ У СВЕТУ

Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА

Јасна Јанићејевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2004.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО X, 2006.

Ђуро Дамјановић: ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ

Јован Ђорђевић: БОЖЕ ПРАВДЕ

Даворин Јенко: БОЖЕ ПРАВДЕ, ХИМНА, НОТНИ ТЕКСТ ЗА ХОР

Јасна Јанићијевић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НЕКАД И САД: УЗ
120 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА

Оливер Томић: РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА

Зорица Несторовић: СУДБИНЕ И ЉУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА
ПОПОВИЋ

Снежана Николајевић: МОКРАЊАЦ – РЕАЛИСТА И/ИЛИ
КЛАСИЧАР

Борислава Лилић: ПОГЛЕД АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У
БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА

Светозар Стојановић: КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И
МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ

Марија Лина Века: ИЗГУБЉЕНО КОСОВО (ОДЛОМЦИ)

Петар Влаховић: НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У
СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ

Ивица Тодоровић: МИТСКО ЗЛАТО

Брана Димитријевић: ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ:

1. НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА

2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА

Саша Недељковић: СРПСКИ СОКО У ДАЛМАЦИЈИ
СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У ШВЕДСКОЈ

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Јован Хаџи Васиљевић: ПРИЛИКЕ ПОД КОЈИМА ЈЕ ПОСТАЛО
ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО
ДАНАС

Младен Гавриловић: IN MEMORIAM: ДУШАН КОСТИЋ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
2005.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

БРАТСТВО : часопис Друштва „Свети Сава“ / главни и одговорни уредник Злата Бојовић. - 1997, бр. 1 - . - Београд (Македонска 22): Друштво „Свети Сава“, 1997 - (Бијело Поље : Пегаз). - 23 цм

Годишње. - Наставља традицију часописа Братство који је излазио 1887-1941 године

ISSN 1451-2386 = Братство - Друштво „Свети Сава“
COBISS.SR-ID 180031239